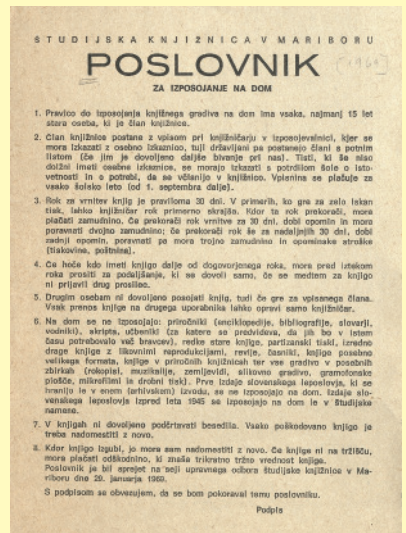

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 94
NOVA VRSTA 59

STR.
1-160

2023

Na naslovnici gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo
in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

1. Zgodovinsko društvo Maribor, Izlet, 1928, ZDT RZ, 5e, 8554
2. Študijska knjižnica Maribor: Poslovník, ZDT DT, VI-7 Mb, ŠK, 21917

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 94 – Nova vrsta 59
1. zvezek 2023

Review for History and Ethnography

Year 94 – New Series 59
Volume 1, 2023

Maribor
2023

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Doc. dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Red. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Hrvoje Petrić, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospojna 10, SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan, zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Boris Golec, *Korenine škofa Slomška po materini strani (2. del)*
(Bishop Slomšek's roots on his mother's side [Part 2]) 5
- Oskar Habjanič, *Vzpon in propad čevljarskega industrialca Antona Kleinschustra (1823–1908)* (The rise and fall of the shoemaking industrialist Anton Kleinschuster [1823–1908]) 36
- Matjaž Klemenčič, Jernej Zupančič, *Stoletje slovenske manjšinske politike* (Slovenian attitude towards its minorities in neighboring countries during the last one hundred years) 64
- Marjan Toš, *Janko Žel, Maistrov borec, narodnjak in prosvetni delavec* (Janko Žel, Maister's fighter, patriot and educational worker) 92
- Ines Voršič, *Slovenska kulinarična dediščina kot izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji*
(Slovenian culinary heritage as a starting point for developing naming skills at classroom level) 113

IN MEMORIAM

- Hrvoje Petrić, *Dragutin Feletar (1941.-2023.), geograf širokih pogleda i prosvjetitelj* 139

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

Marjan Toš, <i>Branko Žunec: čudež stoletja, razodetje tisočletja.</i> <i>Sto spominjanj na tisočletno Prekmurje</i>	145
Ana Čič, <i>Recenzija knjige »Rupnikova linija. Boj za severno fronto«</i>	149
Marjan Toš, <i>Osebnosti druge svetovne vojne</i>	152
Marjan Toš, <i>Branko Šömen: Molitev za Jasenovac</i>	154

Korenine škofa Slomška po materini strani (2. del)*

Boris Golec* **

Potrjeno – Accepted: 30. 11. 2022 | Objavljeno – Published: 16. 8. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929.52Slomšek

Boris Golec: Korenine škofa Slomška po materini strani (2. del). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 1, str. 5–35

Prispevek obravnava prednike lavantinskega škofa blaženega Antona Martina Slomška (1800–1862) po materini strani, o katerih je bilo doslej znanega zelo malo. Slomškova mati Marija Zorko (1779–1816) se je rodila v skromnih razmerah v župniji Črešnjice pri Frankolovem v vasi Brdce, kamor se je njen oče Gregor Zorko priženil na kajžo k veliko starejši vdovi Agati Pintar. Priimek Zorko je v vasi Kamna Gora, od koder je bil Gregor doma, dokumentiran že leta 1527, zaradi slabo ohranjenih virov pa je rodbini mogoče kontinuirano slediti šele od konca 17. stoletja dalje. Končno je uspelo izslediti najverjetnejši izvor Gregorjeve žene Agate. Kot vse kaže, sta se zakonca poročila v sosednji župniji Dramlje, tedaj še delu župnije Ponikva, v kateri je prišel na svet tudi škof Slomšek, Agata pa se je rodila v vasi Straža na Gori v kajžarski družini Graben oziroma Grabenšek.

Ključne besede: Slomšek, rodoslovje, Zorko, Črešnjice pri Frankolovem, Brdce pri Črešnjicah, Kamna Gora, Grabenšek, Straža na Gori.

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

** dr. Boris Golec, redni prof., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, boris.golec@zrc-sazu.si.

1.01 Original Scientific Article

UDK 929.52Slomšek

Boris Golec: Bishop Slomšek's roots on his mother's side (Part 2). Review for History and Ethnography, Maribor 94=59(2023), 1, pp. 5–35

This article discusses the maternal ancestors of the Bishop of Lavant, Blessed Anton Martin Slomšek (born 1800, died 1862), about which very little has been known so far. Slomšek's mother, Marija Zorko (born 1779, died 1816), was born in humble circumstances in the parish of Črešnjice near Frankolovo in the village of Brdce, where her father Gregor Zorko had married a much older widow, Agata Pintar, and went to live with her in her cottage. The surname Zorko is documented as early as 1527 in the village of Kamna Gora, where Gregor was originally from. However, due to poorly preserved sources, it is only possible to trace the family continuously from the end of the 17th century onwards. Finally, the most probable origin of Gregor's wife Agata has been traced. It seems that the couple married in the neighbouring parish of Dramlje, then still part of the parish of Ponikva, where Bishop Slomšek was born. Agata was born in the village of Straža na Gori in the cottager's family Graben or Grabenšek.

Keywords: Slomšek, genealogy, Zorko, Črešnjice pri Frankolovem, Brdce pri Črešnjicah, Kamna Gora, Grabenšek, Straža na Gori.

ČIGAVA IN OD KOD JE BILA SLOMŠKOVA BABICA AGATA?

Slomškova babica Agata je bila, kot rečeno, veliko starejša od svojega drugega moža Gregorja Zorka. Kot je ugotovil že Goričar, je umrla 1. decembra 1798 v Brdcah št. 8, črešnjiška mrliška matica pa ji pripisuje 60 let.¹ Goričar je ta podatek objavil zgolj v podkrepitev trditvi, da se je res imenovala Agata (ne Neža ali Marija), ne da bi se spuščal v podrobnosti, kot je čas njenega rojstva. Kot vzrok smrti je duhovnik kot pri večini tedaj umrlih oseb navedel »običajno« (gebenlich), drugih podatkov razen imena in priimka (*Agatha Sorkin*), verizpovedi in spola pa v knjigi ni.² Če je navedba starosti točna – in okoliščine kažejo, da Agata res ne bi mogla biti več kot kakšno leto ali dve mlajša – se je rodila okoli leta 1738, kakšnih 14 let za prvim možem Gregorjem Pintarjem (roj. ok. 1724) in približno 17 let pred drugim možem Gregorjem Zorkom (roj. 1755). Morda jo je drugi mož ob vpisu v mrliško matico rahlo pomladil, da starostna razlika med njima ne bi bila videti preveč kričeča. Vse govori v prid temu, da Agata ni mogla biti domačinka in da jo je prvi mož Pintar pripeljal od drugod, kjer se je z njo tudi oženil. Poroke Gregorja Pintarja in Agate namreč ni bilo v danes pogrešani črešnjiški poročni matici, sicer bi si Goričar ta podatek izpisal. Še več, kot pravi sam v tipkopisu, predlogi za *Slomšekov rodovnik*, njena »prva poroka ni vpisana na Črešnjicah, niti v ob-

¹ Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 37.

² NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1848, pag. 16.

mejnih župnijah«. ³ V katerih poročnih maticah jo je iskal, natančneje ne pove, skratka v sosednjih. V črešnjiški Agatine poroke vsekakor ni bilo. Kakor koli namreč obračamo indeks k tamkajšnji poročni matici, ni v njem nobenega mladoporočenca z imenom Gregor, ki bi se skrival pod drugim priimkom in bi vzel za ženo nevesto z imenom Agata. Noben Gregor se tudi ni priženil v Brdce k Agati, katere dekliški priimek bi bil Pintar in bi ga hišni zet sprejel za svojega. ⁴ Goričar je o Slomškovi babici Agati v omenjenem tipkopisu zapisal: »Ker prve poroke Agate doslej ni bilo mogoče izslediti, ne poznamo nje dekliškega priimka.« ⁵

Agata je torej stopila v zakon pri kakšnih šestnajstih, najverjetneje leta 1754 ali v začetku leta 1755, sodeč po tem, da se je njena prva hči Uršula rodila oziroma je bila krščena 21. septembra 1755. Za primerjavo povejmo, da je imel Agatin drugi mož, Slomškov ded Gregor Zorko, tedaj dobrih šest mesecev in da bi mu Agata lahko bila mati. Goričar je iz krstne matice izpisal še naslednje Pintarjeve otroke: pet let in pol po Uršulinem rojstvu (ta je umrla 5. marca 1766) je prišla na svet Marija (3. marca 1762), čez štiri leta Zofija (27. marca 1766), čez tri leta Marjeta (17. aprila 1769), ki so jo pokopali že po dveh dneh, čez slabo leto Gregor (10. aprila 1770), ki je dočakal dve leti in pol (umrl ali pokopan 10. septembra 1772), in kot zadnji Matevž (19. septembra 1773), naslednji nosilec Pintarjevega rodu in naslednik očetove posesti. ⁶ Ta je bila zelo skromna, navadna kajža. Gregor Pintar (*Gregor Bindter*) je namreč ob hišnem štetju leta 1754 naveden kot kajžar (*Ein Keuschler*), in sicer kot tak edini v Brdcah, kjer je stalo še sedem Žičam podložnih hiš, pet v rokah polzemljakov,

³ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 46.

⁴ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849). – V črešnjiški župniji je bilo krstno ime Agata okoli leta 1738 sicer dokaj pogosto, saj v majhnem župnijskem občestvu med letoma 1733 in 1741 naletimo kar na šest krščenk s tem imenom: Agata Na Slemeni (1733), Agata Šretl (1737), Agata Gorjup (1738), Agata Na Slemeni (1738) Agata Vabičnik (1739) in Agata Verbuč (1741).

⁵ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 49.

⁶ Prav tam, str. 18–20. – Goričar je v navedenem tipkopisu Gregorjevo ime zapisal kot Georgius – iz indeksa h krstni matici pa je razvidno, da mu je bilo v resnici ime Gregor (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka S). Mrliška matica mu po Goričarjevih izpiskih daje eno leto. Tako je Goričar sklepal, da je poleg Jurija obstajal še Gregor, čigar krst naj bi bil v krstni matici izpuščen, pri obeh pa je navedel datum smrti 10. september 1772. Indeks umrlih razkriva, da je leta 1772 umrl samo Gregor. Jurija Pintarja tako nikoli ni bilo.

dve pa četrtzemljakov.⁷ Terezijanski kataster iz srede 18. stoletja, ki bi povedal več o Pintarjevi posesti, je za žičko posest žal nepopoln.⁸

Lamez	Grasner	Janschitz	Maria	12 1752
v Strach	Mathias	Zimmerman	"	21 1762
Sini'ch	Josof	Wrosnig	Agatha	25 1767
Lodm	Georg	Strasberger	Elisab	" "
in Strach	Mathias			27 1773
Zorko	Georg	Werbut ho	Elisab.	" "
"	Gregor	Pintar	Agatha	30 1777
Stante	Anton	Panschitz	Maria	31 "
Stemenschegg	Lukas	Kalschegg	Agnes	32 1778
Sab in Koschegg	Marko	Riedegg	Gertrud	37 1781
Stemenschegg	Blas	Kraushim	Maria	38 1782

Slika 6: Vpis poroke Slomškovich starih staršev Gregorja Zorka in vdove Agate Pintar 20. januarja 1777 v indeksu k danes pogrešani črešnjiški poročni matici (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind 1732–1852, črka S).

Ko je Slomškov še ne 22-letni ded Gregor Zorka v predpustu 1777 prišel na novi dom k Pintarjevi vdovi, ki se je bližala štiridesetemu, je ta imela tri živeče otroke, in sicer skoraj 15-letno Marijo, ki bi po letih veliko bolj spadala h Gregorju kakor mati, še ne 11-letno Zofijo ter dobra tri leta starega Matevža. Bilo je bolj ali manj jasno, da bo naslednik Matevž, če seveda odraste, sicer pa ena od njegovih sester, in da priženjeni mladenič Gregor s Kamne Gore ne bo gospodar v pravem pomenu besede, ampak predvsem očim in skrbnik. Vsebine poročne pogodbe ne poznamo, a glede na poznejši tok dogodkov ni mogla biti drugačna od povedanega, če je sploh nastala.⁹ Tako ne preseneča, da so Gregorja Zorka imenovali Pintarjev Gregor, da je kot Pintar vpisan pri krstih obeh hčera in da tudi na seznamu hišnih gospodarjev in gostačev iz leta 1770 pri imenu gospodarja posesti v Brdcah št. 8 ni bilo treba nobenega popravka.¹⁰ Prejšnjemu gospodarju Gregorju Pintarju je bilo namreč ime tako kot zdajšnjemu – Gregor.

Preden se posvetimo Zorko-Pintarjevim socialnim in družinskim razmeram, se moramo spopasti še z najtršim orehom na rodovnem deblu Slomškove

⁷ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, K 20, H 73, Häuserzählung 1754, CK, Nr. 188 (Seitz), 25. 4. 1754, pag. 94.

⁸ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, K 47, Cillier Kreis, Herrschaften, Nr. 167, Stift Seitz.

⁹ Poročne pogodbe ni med ohranjenimi podložniškimi listinami žičke kartuzije (ZAC/1120, Zbirka fotokopij iz Štajerskega deželnega arhiva, Žiče, šk. 11a (191) – 15 (195)).

¹⁰ NŠAM, Župnija Črešnjice, šk. 1, popis hiš, 17. 10. 1770.

matere Marije Zorko, z vprašanjem, kdo in od kod je bila oziroma bi lahko bila njena mati Agata, katere deklliškega priimka ne poznamo. Ker se z Gregorjem Pintarjem ni poročila v črešnjski župniji in torej ni šlo za domačinko, je bilo treba poroko najprej iskati v poročnih knjigah okoliških župnij. Vendar pregled poročnih matic sosednjih in več drugih bližnjih župnij ni dal nobenega rezultata. Prečesane so bile poročne knjige župnij Slovenske Konjice, Vojnik, Nova Cerkev, Vitanje in Šentjur pri Celju.¹¹ Žal za ta čas niso ohranjene poročne matice župnije Ponikva, od katere se je leta 1773 odcepila župnija Dramlje, sosedna črešnjske župnije, ter dveh malo bolj oddaljenih župnij Zreče in Loče pri Poljčanah (ta je v teh letih vključevala tudi območje župnije Žiže).¹²

Kot edina kolikor toliko otipljiva sled do Agatine identitete so ostala imena poročnih prič in botrov otrok. Kot že vemo, sta bila mlademu Gregorju in vdovi Agati poročni priči dva njuna sovaščana. Žal nimamo popolnih podatkov, kdo je botroval Agatinim otrokom iz prvega zakona s Pintarjem. Goričar pravi: »Botri tem otrokom so bili večidel Kalšeki in Šelihi.«¹³ Eni in drugi so v tem času izpričani v župniji, Kalški na Kamni Gori, Šelihi pa v treh od šestih vasi.¹⁴ V Agatinem drugim zakonu sta šli otrokom za botro dve ženski s priimkom Kalšek, novo pa je ime dvakratnega botra Luke Grabenška, čigar priimka ni v tem času ne na seznamu družinskih poglavarjev iz leta 1770 ne v indeksu k črešnjskim maticam.¹⁵

Prav ta skrivnostni mož je **potencialni ključ do ugotovitve Agatinega izvora**. Ker je bil njegov priimek redek in tudi osebno ime Luka ne ravno pogosto, ni dvoma, da je identičen z Luko Grabenškom, ki je živel v bližnji vasi Straža, danes Straža na Gori, onstran Slemen v župniji Dramlje, na meji z župnijo Črešnjske. V drameljski župniji se matične knjige začenjajo z letom njene ustanovitve 1773, prej pa je spadala pod Slomškovo rodno župnijo Ponikva,¹⁶ kjer so vse starejše matice zgorele v požaru leta 1782.¹⁷ Tako lahko Luki Grabenšku sledimo šele od leta 1773, ko se mu je na Straži št. 6 rodil sin Primož, njegov prvi v Dramljah krščeni otrok (8. junija 1773). Po krstu hčerke Katarine tri leta pozneje (22. novembra 1776) izgine za njim in ženo vsaka sled. Ženi je

¹¹ NŠAM, Župnija Slovenske Konjice, Matične knjige, P 1732–1770; Župnija Vojnik, Matične knjige, P 1684–1784; Župnija Nova Cerkev, Matične knjige, P 1689–1770; Župnija Vitanje, Matične knjige, P 1697–1784; Župnija Šentjur pri Celju, Matične knjige, P 1731–1755, P 1754–1770.

¹² Umek – Kos (ur.), *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 316, 450, 814 in 820.

¹³ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopolis, str. 19.

¹⁴ NŠAM, Župnija Črešnjske, šk. 1, popis hiš, 17. 10. 1770.

¹⁵ Prav tam; NŠAM, Župnija Črešnjske, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka G; šk. 1, popis hiš, 17. 10. 1770.

¹⁶ Umek – Kos (ur.), *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 116 in 1331.

¹⁷ Prav tam, str. 450.

bilo ime Lucija, pri vsakem krstu pa je zanjo naveden drug dekliški priimek, pri krstu sina Trošt (*Troshtin*) in pri krstu hčerke Hudej (*Hudejn*).¹⁸

Ob botru Luki Grabenšku se kot prva porodi misel, da je Agata Zorko izšla iz rodbine Grabenškovih in da je bil Luka njen brat. V drameljski župniji najdemo v zadnji tretjini 18. stoletja zelo malo Grabenškov, vse v vasi Straža, komaj kaj več pa jih je v ponikovskih matičnih knjigah, ki se začenjajo po požaru leta 1782.¹⁹ Seveda ni izključeno, da Agata z Grabenški ni bila povezana sorodstveno, ampak so njo ali njenega moža Gregorja Zorka s temi ljudmi iz sosednje župnije družili zgolj prijateljski odnosi. Toda ali bi v tistih časih hodili klicat za krstnega botra človeka, ki je živel onstran Slemen – in to dvakrat zapored –, če ne bi šlo za (bližnjega) sorodnika?

Za izsleditev izvora Agate Zorko je lahko ključen vsak še tako droben in na videz nepomemben podatek. Začeli ne bomo pri Luku Grabenšku, ampak pri njegovi ženi Luciji. Ta se je torej po krstni matici pred poroko pisala ali Hudej ali Trošt. Priimek Trošt v drameljskih maticah iz tega časa ne najdemo. Zakaj pa je treba biti posebej pozoren na **priimek Hudej**? Ker je Maksu Goričarju z njim postregel Franc Kovačič. Žal ne poznamo Kovačičevega pisma, da bi vedeli, kaj natanko je v njem pisalo, ampak samo izčrpn Goričarjev odgovor, datiran 16. januarja 1937. Ko je Goričar v zapisniku duš župnije Nova Cerkev iz leta 1834 iskal domnevno Slomškovo babico, je ugotavljal, da natančni zapisnik »ne izkazuje nobene niti Zorko, niti Hudej (sic! – B. G.), niti Slomšek ...«. ²⁰ Na Hudeje ga je Kovačič opozoril v zvezi z vprašanjem, ali je Slomšek s svojo »avo« označil babico Agato ali kakšno drugo starejšo sorodnico. Kovačič je mislil babico, Goričar pa je dokazoval, da je ta umrla že leta 1798 in da je »ava« verjetno Agata Plešnik, rojena Zorko, sestrična Slomškove matere, ki je tedaj živela v župniji Nova Cerkev. V resnici je šlo, kot je pozneje sam ugotovil, za materino sestro Marjeto Zorko. Za nas je ključen tale del Goričarjevega odgovora Kovačiču: »V tem mojem primeru razlage bi pač ne bilo treba, da se zatekamo k oni stari materi Hudej (sic!). Po vsem, kar Vi sodite o tistem razmerju s Hudeji, je tolmačenje z Agato [Plešnik] verjetnejše.« Na koncu pisma je še dodal: »Za Hudeji bom vsekakor o priliki stikal.« ²¹

Vendar ni gotovo, da je Kovačič priimek Hudej res pripisoval Slomškovi babici Agati Zorko kot njen dekliški priimek. Hudej se je namreč pred poroko pisala tudi Slomškova mačeha Marija (ok. 1788–?), katere izvora in večjega

¹⁸ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, R 1773–1804, pag. 2 in 12.

¹⁹ NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, Ind R 1782–1838, Ind P 1782–1848, Ind M 1782–1838.

²⁰ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, Goričarjevo pismo Kovačiču 16. 1. 1937.

²¹ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, Goričarjevo pismo Kovačiču 16. 1. 1937.

dela življenjske poti doslej še ni bilo mogoče ugotoviti.²² Kovačič bi lahko domneval, da je Slomšek na daljavo vzdrževal njeno mater. To bi bilo glede na mačehin odnos do moževih otrok iz prvega zakona²³ kljub Slomškovi dobroti sicer zelo nenavadno. Goričar v pismu Kovačiču pravi, da se ni treba zatekati »k oni stari materi Hudej«. Mogoče je dvojje. Da je Kovačič mislil na mater Marije Slomšek, rojene Hudej, ali pa je v kakšnem viru zasledil, da je bila Agata Zorko iz Hudejeve rodbine. Tak podatek bi mu moral nekdo posredovati, saj sam, kot priča njegova korespondenca z župniki v Slomškovi zapuščini, ni veliko pregledoval župnijskih arhivov ali sploh ne.²⁴ Zdi se verjetneje, da ni imel v rokah nič otipljivega, zato se Goričar ni poglobljal v Hudeje. Mi pa bomo to vendarle storili.

Več stvari bi kazalo, da je bila Agata Zorko Hudejeva in doma s Straže št. 6, kjer je ta priimek izpričan sočasno z zakoncema Grabenšek ter pozneje. Gregorju in Neži Hudej se je med letoma 1776 in 1797 na omenjeni številki rodilo osem otrok.²⁵ V prid domnevi, da je bil ta dom prvotno Hudejev in da se Gregor Hudej tja ni priženil, bi posredno pričalo neenotno navajanje ženinega dekliškega priimka (Podrgajs, (Na) Slemenah, Breznik, Breznikar in Grabenšek),²⁶ pri čemer je izključeno, da bi imel Gregor več žena z enakim imenom Neža, saj mu medtem nobena ni umrla.²⁷ Toda Gregor v resnici ni bil doma iz te hiše, ampak iz sosednje vasi Hrastnik, prve onstran župnijske meje, že v župniji Vojnik. Neža, kot dekle doma na Zgornjih Slemenah, se je po vojniški poročni matici pred poroko 29. maja 1775 pisala po prvem možu Podrgajs in pred tem Breznik – prvič se je poročila 11. januarja 1773 –, za

²² Prim. Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 39.

²³ Prim. prav tam; Kovačič, *Služabnik božji*, str. 28.

²⁴ Goričar, ki je s prelatom Kovačičem vedno občeval zelo spoštljivo, je tega v pismu z dne 9. januarja 1937 opozoril, da je prezrl smrt Agate Zorko v Brdcah št. 8 leta 1798 (prav tam, 9. 1. 1937). Če je Kovačič ta matični vpis poznal, ga najverjetneje ni imel za relevantnega zaradi pokojničine starosti 60 let, ki se mu je za Slomškovo babico zdela previsoka, tem bolj, ker je bil njen mož Gregor Zorko rojen šele leta 1755 in torej od nje celo generacijo mlajši. Tako je vztrajal, da »ava« iz Slomškovih računov, ki govorijo o njenem vzdrževanju, pomeni babico, ne starejšo sorodnico nasploh, in da se nanaša na Agato Zorko. Nikakor ni mogoče, da bi z »avo« mislil Slomškovo mačeho Marijo Hudej, ki je bila za povrh le kakšnih 12 let starejša od pastorka, glede na to, da ji ponikovska poročna matica leta 1818 daje 30 let (NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, P 1815–1849, fol. 8).

²⁵ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, R 1773–1806, pag. 10, 15, 22, 30, 47, 55, 70 in 89. – Zadnja dva otroka sta pomotoma vpisana s hišno št. 7 namesto 6.

²⁶ Pri prvem otroku je materin dekliški priimek naveden kot Podrgajs, pri drugem, četrtem in zadnjem otroku manjka, ker ga botri očitno niso poznali, pri tretjem je mati navedena sploh čisto drugače, kot *Helena Slemenah natae* (!), pri petem in sedmem kot Neža Breznik (*Brössnig*) oziroma Breznikar (*Wresnikar*), pri šestem (1788) pa kot Neža Grabenšek, ker se je očitno kateri od botrov še spominjal nekoč tu živečih zakoncev Luke in Lucije Grabenšek.

²⁷ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, M 1773–1806.

Gregorja pa izvemo, da je bil sin pokojnega Blaža Hudeja iz Hrastnika št. 1.²⁸ Mladoporočenca Hudej sta prišla na Stražo št. 6 šele po poroki in tam se jima je naslednje leto na pragu pomladi rodil prvi otrok, krščen v Dramljah 15. marca 1776.²⁹ V isti kajži – o Hudejevi posesti bomo še govorili – sta tedaj očitno še živela tudi Grabenška, saj sta čez pol leta na istem naslovu dobila hčer Katarino, krščeno 22. novembra 1776.³⁰ Postavlja se vprašanje, ali se je mati Lucija Grabenšek, katere dekliški priimek je pri krstu hčerke naveden kot Hudej, dejansko pisala tako ali pa so se botri zmotili, ker je tu zdaj z mlado družino živel in gospodaril Gregor Hudej. Kot smo videli, je bil pri Luciji pri krstu prejšnjega otroka zapisan dekliški priimek Trošt, ki ga tedaj ni najti ne v drameljski ne v vojniški župniji.³¹ Nasprotno pa srečamo na obeh straneh župnijske meje Hudeje.

V kakšnem (sorodstvenem) razmerju sta bila torej Lucija Grabenšek in Gregor Hudej, ki sta kratek čas s svojima mladima družinama prebivala pod isto streho? Če seveda pri hišni številki ni šlo za pomoto, kot se je nekajkrat zgodilo pozneje, ko so Hudejem pripisali številko 7, pripadajočo sosednji Sevškovi polovični kmetiji.³² Pri Grabenških bi bilo lahko obrnjeno in bi dejansko gostovala pri kmetu Sevšku na št. 7. Na tem naslovu se je 24. januarja 1785 oženil tudi 21-letni Blaž Grabenšek, rojen torej okoli leta 1764, ki je vzel za ženo leto dni mlajšo Marijo Tafent,³³ odtlej pa ju ni več zaslediti. A če zaupamo točnosti hišne številke 6 in pri Luciji Grabenšek pravilnosti dekliškega priimka Hudej, bi med Gregorjem in njo lahko obstajala neka sorodstvena povezava, ki bi potencialno vodila tudi do Slomškove babice Agate, poročene Zorko.

Toda poskusi, da bi do Agate prodrli prek Hudejev, niso privedli daleč. Gregor Hudej, ob poroki naveden kot sin pokojnega Blaža iz Hrastnika št. 1, se je rodil prav tam, na vojniški strani župnijske meje, 4. marca 1746 kot drugi sin zakoncev Blaža in Magdalene Hudej. Imel je več sorojencev, med njimi brata Gašperja (roj. 1749), ki je postal gospodar za očetom,³⁴ in mlajšega

²⁸ NŠAM, Župnija Vojnik, Matične knjige, P 1684–1784, s. p.

²⁹ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, R 1773–1806, pag. 10.

³⁰ Prav tam, pag. 12.

³¹ Prim. NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, Ind R 1773–1850; Vojnik, Ind R 1730–1828.

³² Gl. op. 25 in 64.

³³ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, P 1773–1806, pag. 14.

³⁴ Gašper, sin Blaža in Jere Hudej, je bil krščen 4. januarja 1749 (NŠAM, Župnija Vojnik, Matične knjige, R 1737–1770, s. p.). Blaž Hudej je umrl 18. aprila 1768, po vojniški mrliški matici star 60 let (NŠAM, Župnija Vojnik, Matične knjige, M 1754–1780, s. p.). Po jožefinskem katastru iz druge polovice osemdesetih let je Gašper Hudej iz Hrastnika št. 1 gospodaril na približno 21 oralov veliki posesti (ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 306, Okrajna gosposka Žiče, št. 8, davčna občina Bezovica, subreparticijski izvleček, 25. 9. 1789).

Štefana (roj. 1750), leta 1780 priženjenega v vas Marija Dobje v drameljski župniji.³⁵ Ni pa bilo v družini nobene sestre z imenoma Lucija in Agata.³⁶ Agata Zorko torej ni mogla biti sestra Gregorja Hudeja, ampak kvečjemu Lucije Grabenšek, rojene Hudej ali pa Trošt. V vojniški župniji se tudi nista rodili sestri z imenoma Agata in Lucija, ki bi imeli kak drug skupni priimek.³⁷

Vrnimo se h kajži na Straži št. 6, kjer sta v sedemdesetih letih 18. stoletja živela zakonca Grabenšek in od koder ju je Gregor Hudej iz Hrastnika v vojniški župniji, kot kaže, izrinil po rojstvu njunega zadnjega v Dramljah krščene- ga otroka jeseni 1776. Taisti Gregor je po jožefinskem katastru kot podložnik gospostva Zalog (pri Žalcu) premogel zelo majhno posest, vinograd, travnik in njivo v ledini Na Selah (*Na Sellach*) v skupnem obsegu 1,25 orala. V isti ledini je na njegovo posest mejila večja posest njegovega brata Gašperja Hudeja iz Hrastnika št. 1 v vojniški župniji, prav tako zaloškega podložnika.³⁸ Ta je imel večino zemlje v sosednji katastrski občini Bezovica, kamor je spadal Hrastnik.³⁹ Po franciscejskem katastru leta 1825 je bil naslednik Gregorja Hudeja na Straži št. 6 njegov zet Simon Sajk, označen kot kajžar. Premogel je skromno leseno domačijo in dober oral in pol zaokrožene zemlje.⁴⁰

Hiša na Selah, Straža št. 6, kjer sta v letih 1773 in 1776 izpričana zakonca Luka in Lucija Grabenšek, prek botrstva povezana z Zorkovimi iz Brdc, je bila torej kajža, podložna gospostvu Zalog. Dejstvo, da je mejila na posest kmeta Hudeja iz sosednjega Hrastnika, ne pomeni, da se je odcepila od Hudejeve kmečke posesti, ampak je imela precej verjetneje drugačen nastanek. Kdaj se je pojavila, lahko samo ugibamo, morda šele v prvi polovici 18. stoletja. Žal niso ohranjeni urbarji zaloškega gospostva, pogrešane pa so tudi njegove napovedi (fasije) v terezijanskem katastru.⁴¹ O zaloških podložnikih na tem

³⁵ Štefan Hudej je bil krščen 24. decembra 1750 v Vojniku (NŠAM, Župnija Vojnik, Matične knjige, R 1737–1770, s. p.). Ob poroki 24. januarja 1780 v Dramljah je naveden kot sin pokojnega Blaža Hudeja, bivališče pa Hrastnik št. 1 v župniji Vojnik (NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, P 1773–1806, pag. 7). Kot 44-letni vdovec v Dobju št. 22 se je vnovič oženil 16. januarja 1794 (prav tam, pag. 30).

³⁶ NŠAM, Župnija Vojnik, Matične knjige, Ind R 1730–1828, pag. 131 in 141.

³⁷ Prav tam.

³⁸ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 304, Okrajna gosposka Žiče, št. 2, davčna občina Sv. Ilj, subreparticijski izvleček, 26. 9. 1789, napoved (fasija), s. d., pag. 11–16.

³⁹ Prav tam, šk. 305, št. 8, subreparticijski izvleček, 26. 9. 1789.

⁴⁰ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 58, k. o. Sv. Ilj, zapisnik zemljiških parcel, 30. 3. 1826; zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1826; mapni list III.

⁴¹ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, Findbuch. – Na Straži sta po Schmutzovem štajerskem leksikonu (1822) imeli podložnike gospostvi Zalog (pri Žalcu) in Blagovna (pri Šentjurju) (*Historisch Topographisches Lexicon*, str. 98). Terezijanski kataster za Blagovno je nepopoln (StLA, Maria-Theresianischer Kataster, K 43, Cillier Kreis, Herrschaften, Nr. 145, Herrschaft Reifenstein). Po štetju hiš iz leta 1754 je imela Blagovna tu samo enega

območju ostaja kot edini vir štetje hiš iz leta 1754. V popisu tega gospostva hiše niso navedene po posameznih krajih (vaseh in zaselkih), ampak po uradih. V uradu Gabrovec s 50 hišami, ki je potrjeno vključeval tako Hrastnik v vojniški župniji kot Stražo v ponikovski, pozneje drameljski (dva podložnika sta imela provizorični priimek V Straži), najdemo med kmeti, večinoma polzemljaki, polzemljaka Blažeta Hudeja (*Bläsche Hudej*).⁴² Gre za Blaža, očeta poznejšega gospodarja polovične kmetije Gašperja (Hrastnik št. 1). Kajžarji so razen enega vsi popisani na koncu, kjer se jih zvrsti 11. Štirje kajžarski priimki so po letu 1773 izpričani v župniji Dramlje,⁴³ med njimi dva, ki pritegneta posebno pozornost in sta navedena skupaj, njuna nosilca pa sta bila Peter Graben in Valentin Hrastenšek. Sredi sedemdesetih let 18. stoletja namreč v prvi drameljski krstni matici najdemo na Straži Grabenška in Hrastenška. Grabenšek je bil naš Luka na št. 6, Hrastenšek pa Lovrenc na št. 15.⁴⁴

Kajžar Peter Graben iz leta 1754 bi bil zlahka oče Luke Grabenška, ki sta se mu v kajži na Selah sredi sedemdesetih let rodila dva otroka. Zelo verjetno je namreč, da je Grabenškova kajža s hišo št. 6 – to je dobila ob oštevilčenju leta 1770 – že obstajala ob štetju hiš 16 let prej. Tako smo pristali pri prvotni domnevi, da je bila Slomškova babica Agata sorodstveno povezana z Luko Grabenškom, ki ima še največ osnove. Agata bi bila potemtakem hči ali sestra kajžarja Petra Grabna na Selah, delu raztresene vasi Straža na Gori. Dejstvo, da njene prve poroke z Gregorjem Pintarjem iz sosednje župnije Črešnjica ni v poročnih maticah drugih župnij, ki so mejile na črešnjsko, še bolj zožuje možnosti, kje sta zakonca najpozneje leta 1755 stopila pred oltar: v župniji Ponikva, kamor je Straža tedaj spadala in katere matične knjige je pogoltnil velikonočni požar leta 1782.

O Petru Grabnu ne vemo ničesar drugega, saj ga ne srečamo v nobenem od uporabljenih virov. Ko se leta 1773 začneja prva drameljska mrliška matica, ni v njej njegovega imena niti priimka Graben.⁴⁵ Prav tako ni nobenega Grabna ali Grabenška v indeksu k najstarejšim krstnim, poročnim in mrliškim maticam župnije Črešnjice od 1732 dalje.⁴⁶ Še največ možnosti za Petrovo pojavitev v virih ponuja poročna matica župnije Vojnik iz stoletnega časovnega razpona 1684–1784, a tudi v tej ni zaslediti nobenega ženina s priimkom Graben ali

podložnika, kajžarja (StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, K 19, H 72, Häuserzählung 1754, CK, Nr. 156 (Reiffenstein), 4. 5. 1754, s. p. (Amt Reiffenstein Keüschler).

⁴² StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, K 19, H 72, Häuserzählung 1754, CK, Nr. 175 (Säl-lach), 4. 5. 1754, s. p. (Gäbroviz).

⁴³ Prim. NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, Ind R 1773–1850.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, Ind R 1773–1850, črka G.

⁴⁶ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka G.

Grabenšek, ki bi prišel tja po nevesto iz župnije Ponikva, in sploh nikogar s takima priimkoma.⁴⁷

Tako je popis podložniških hiš gospostva Zalog iz leta 1754 edini vir o obstoju priimka Graben, iz katerega se je skoraj brez dvoma razvil Grabenšek, na tem območju prvič dokumentiran leta 1773 pri krstu otroka Luke Grabenška s Straže št. 6. Prav verjetno je, da se je že Peter Graben imenoval tudi Grabenšek, podobno kot je šel razvoj pri priimku Na Slemeni – Slemenšek. Priimek Graben se ni obdržal in je bil morda že sredi 18. stoletja bolj topografska ali celo administrativna oznaka (V Grabnu) kakor splošno uveljavljeno rodbinsko ime. Nasprotno je preživel redki priimek **Grabenšek**, danes najmočnejše zastopan v savinjski regiji. Nastal je iz naselbinskega imena Graben, kot tvorjenka s priponskim obrazilom *-jak* iz pridevnika grabenski. Prvotno je torej pomenil prebivalca Grabna ali prišleka iz njega, tako kot veliko bolj razširjena Grabnar in Grabner.⁴⁸ Kateri Graben je dal priimek Petru Grabnu in njegovemu rodu, Grabenškom, ostaja odprto vprašanje. Vse kaže, da je šlo za mikrotoponim.⁴⁹

Grabenški iz zaselka Na Selah, ki je spadal pod vas Straža, so se torej po letu 1776 umaknili novemu gospodarju Gregorju Hudeju. O Luku, njegovi ženi Luciji in obeh otrocih, rojenih v letih 1773 in 1776, ni odtlej nobenega sledu več. Vse kaže, da so se preselili v drugo župnijo, ki ni bila ne črešnjiška ne vojniška.⁵⁰ So pa v vasi Straža do konca 18. stoletja izpričani trije drugi Grabenški, vsi povezani s Stražo. Na Straži št. 7 sta ob poroki 24. januarja 1785 prebivala 21-letni Blaž Grabenšek in leto dni mlajša Marija Tafent. Zelo verjetno sta bila hlapec in dekla pri gospodarju kmetije Petru Sevšku, sosedu kajže št. 6, ki je naveden tudi kot poročna priča.⁵¹ Blaž Grabenšek se je potemtakem rodil leta 1763 ali 1764 in bi bil lahko sin Luka Grabenška. Pozneje ni o zakoncih nobenega sledu.⁵² Pač pa se je na istem naslovu deset let pozneje, 28. februarja 1795, rodil Gregor, sin Gregorja Grabenška in Marjete, rojene Breznikar,⁵³ kar je prav tako osamljen podatek. Tretji Grabenšek je bil Peter,

⁴⁷ NŠAM, Župnija Vojnik, Matične knjige, P 1684–1784.

⁴⁸ Keber, *Leksikon priimkov*, str. 222.

⁴⁹ Atlas Slovenije ne ponuja ničesar zelo oprijemljivega (prim. *Veliki atlas Slovenije*, str. 570). O toponimih Graben in Grabne na širšem območju okoli Dramelj prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 557.

⁵⁰ Prim. NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, Ind R 1773–1850, M 1773–1806, P 1773–1806; Župnija Črešnjeve, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka G.

⁵¹ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, P 1773–1806, pag. 14. – O Sevšku kot gospodarju: ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 304, Okrajna gosposka Žiče, št. 2, davčna občina Sv. Ilj, subreparticijski izvleček, 26. 9. 1789.

⁵² Prim. NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, Ind R 1773–1850.

⁵³ Prav tam, R 1773–1806, pag. 82.

ob poroki 20. februarja 1786 star 38 let in torej rojen okoli leta 1748. Za ženo je vzel 29-letno Marijo Jug, v poročni matici pa je naslov Straža št. 1. Tu, v Straški gorci, je po jožefinskem katastru v tem času gospodaril Martin Pristov, lastnik dveh vinogradov in travnikov, podložnih gospodstvu Zalog.⁵⁴ Peter bi bil lahko Blažev starejši brat ali stric, brat Luka Grabenška s št. 6. Šest let po poroki se je zakoncema 26. februarja 1792 rodila hči Marija, štiri leta zatem pa 29. oktobra 1796 še sin Martin, oba v Trnovcu št. 26.⁵⁵ Nestanovitnost treh Grabenškov, značilna za agrarni proletariat, se močno prilega socialnemu položaju kajzarjev, kar so bili Grabenški Na Selah.

Slika 7: Sajkova, prej Grabenškova domačija v vasi Straža na Gori po katastrski mapi leta 1825 (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 58, k. o. Sv. Ilj, mapni list III).

Straža, danes Straža na Gori, kjer so Grabenški živeli na hišni št. 6, dodeljeni leta 1770, je razložena vas med Dramljami in Špitaličem z manjšimi domačijami in domovi v gručah.⁵⁶ Nekdanja domačija Grabenškovih je po franciscejskem katastru iz leta 1825 stala na samem na ledini Na Selah (stavb. parc. št. 18).⁵⁷ Tedaj je tu gospodaril Simon Sajk, zet Gregorja Hudeja (1746–1815), vnovič poročeni vdovec Gregorjeve hčerke Jere (1778–1823).⁵⁸

⁵⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 304, Okrajna gosposka Žiče, št. 2, davčna občina Sv. Ilj, napoved (fasija), s. d., pag. 26 in 30; subreparticijski izvleček, 26. 9. 1789.

⁵⁵ NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, R 1773–1806, pag. 70 in 87.

⁵⁶ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 342.

⁵⁷ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 58, k. o. Sv. Ilj, mapni list III; zapisnik stavbnih parcel, 31. 3. 1826.

⁵⁸ Gregor Hudej je umrl 15. aprila 1815, njegova starost je v mrliški matici podcenjena na 61 let namesto 69, hišna številka pa je 7 namesto pravilne 6. Na št. 6 je pet let prej 29. oktobra 1810 preminila njegova 55-letna žena Neža (NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, M 1802–1854, pag. 104 in 124). Jera Hudej je bila njuna drugorojenka, rojena na Straži št. 6

Tako kot pred njim tast v času jožefinskega katastra je imel tudi Sajk malo zemlje in je veljal samo za kajžarja.⁵⁹ Njegova domačija je na katastrski mapi v dvajsetih letih 19. stoletja prikazana kot manjša in v celoti lesena, kakršne so bile okoliške domačije nasploh. Obsegala je hišo in dve gospodarski poslopji, imela pa je komaj dober oral in pol v celoti zaokrožene zemlje.⁶⁰ Za zdaj vsi indici kažejo, da je na tej skromni kajžarski domačiji odraščala in se verjetno tudi rodila Slomškova babica Agata.

Trdnih dokazov o izvoru Agate Zorko torej nimamo, a lahko njeno poreklo s precejšnjo mero gotovosti postavimo v župnijo Dramlje, v vas Straža in v tam živečo družino Graben oziroma Grabenšek. Najprej zaradi botrstva Luka Grabenška obema Agatinima hčerkama iz drugega zakona. Botrstvo je segalo preko črešnjiško-drameljske župnijske meje in je zakonca Zorko neposredno povezovalo s to hišo. Drugič pa zaradi argumenta »per negationem«, zakaj Agatine prve poroke ni ne v črešnjiški poročni matici ne v ohranjenih poročnih knjigah sosednjih in drugih okoliških župnij.

V zvezi s Hudeji, ki so bili z Grabenški morda v takšnem ali drugačnem sorodu prek Lucije, žene Luka Grabenška, ni mogoče mimo že omenjenega dejstva, da se je pisala Hudej tudi Slomškova nič kaj materinska mačeha Marija, s katero se je njegov oče Marko oženil 9. avgusta 1818,⁶¹ ko je bila že precej visoko noseča.⁶² Slednji podatek in poroka na Ponikvi, ne v Marijini domači

in krščena 19. februarja 1778 (prav tam, R 1773–1806, pag. 15). Ob njeni poroki z vdovcem Simonom Sajkom 28. maja 1815 – pomenljivo je, da se je to zgodilo le šest tednov po očetovi smrti in da ji je bilo tedaj že 37 let – je kot bivališče navedena Svetelka št. 25 (očitno Sajkov dom ali takratno domovanje obeh), ženinova starost 51 let in nevestina 38 (NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, P 1802–1832, pag. 23). Zakoncema sta se rodila dva sinova (prav tam, R 1802–1830, fol. 170 in 184), ko pa je Jera 19. avgusta 1823 umrla (prav tam, M 1802–1842, pag. 153), se je dvakratni vdovec Simon Sajk 8. avgusta 1825 pri 60-ih ponovno oženil (prav tam, P 1802–1832, pag. 39).

⁵⁹ Na abecednem seznamu posestnikov in zapisniku zemljiških parcel je Sajk (Sojek) naveden kot kmet (*Bauer*), v zapisniku stavbnih parcel pa kot kajžar (*Keushler*). ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 58, k. o. Sv. Ilj, abecedni seznam posestnikov, 1. 4. 1826; zapisnik zemljiških parcel, 30. 3. 1826; zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1826.

⁶⁰ Na stavbni parceli št. 18 sta stala hiša in gospodarsko poslopje, na sosednji zemljiški parceli 221 pa še eno leseno poslopje. K domačiji so spadale štiri zemljiške parcele št. 221–224, in sicer ena travniška s sadnim drevjem (0,67 orala), zelenjavni vrt (0,03 orala), njiva (0,48 orala) in vinograd (0,46 orala), skupaj 1,65 orala. ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 58, k. o. Sv. Ilj, zapisnik zemljiških parcel, 30. 3. 1826; zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1826; mapni list III.

⁶¹ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 18; Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 39.

⁶² Tako Kovačič kot Goričar sta ta podatek zamolčala. Oba navajata, da sta se Marku v drugem zakonu rodili hčerki Marija in Ana, za razliko od otrok iz prvega zakona pa izpuščata datuma njunega rojstva. Marija je prišla na svet 14. novembra 1818, Ana pa 13. marca 1820 (NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, R 1782–1801, fol. 117; R 1802–1838, fol. 75 in 86).

župniji, govorita v prid sklepanju, da je na Slomu služila kot dekla. Prav mogoče je, da je bila sorodnica Lucije Grabenšek, zelo verjetne svakinje Slomškove babice Agate Zorko, in da je na ta način prišla v hišo še za življenja škofove matere Marije, umrle v začetku leta 1816. Mariji Hudej je bilo po poročni matici 30 let,⁶³ kar pomeni, da se je rodila okoli leta 1788. Njenega krsta ni najti ne v ponikovski ne v drameljski, vojniški in šentjurski krstni matici.⁶⁴ Razen če bi jo vpisali pod drugačnim priimkom, kot so Marijo Zorko, ki je bila po črešnjski krstni matici hči Gregorja Pintarja, ne Gregorja Zorka.

OŽJA DRUŽINA ŠKOFOVE MATERE MARIJE ZORKO

V zvezi s primarno družino Slomškove matere Marije Zorko sta se Kovačič in Goričar zadovoljila z osnovnimi genealoškimi podatki, ne da bi se spuščala v vprašanje o socialnem in družinskem okolju. Le enkrat je Kovačič navrgel sklepanje, da je bil Slomškov ded po materini strani manj premožen človek: »Zdi se, da je Gregor Zorko s svojo družino živel v bolj skromnih razmerah. Kot spiritual v Celovcu piše Slomšek 1836 [Mihaelu] Stojanu, da njegova babica prebiva pri Novi cerkvi in ji dekan Križaj v njegovem imenu daje podporo.«⁶⁵ V izvirniku je babica navedena v dajalniku kot »avae meae«, prvotni pomen besede »ava« pa je starejša sorodnica nasploh. Slomškova babica Agata Zorko je bila leta 1836 v resnici že 38 let pokojna in Goričar je po natančnem pregledu škofovih računskih zapisov ugotovil, da se je navedba nanašala na teto Marjeto Zorko, materino sestro.⁶⁶ Kot bomo videli, sta teta in ded tedaj res živela skromno ob Slomškovi podpori, pa tudi prej, v mladih letih škofove matere, je njena družina v Brdcah pri Črešnjicah veljala za rev-

⁶³ NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, P 1815–1849, fol. 8.

⁶⁴ NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, R 1782–1801; Župnija Dramlje, Matične knjige, R 1773–1806; Župnija Vojnik, Matične knjige, R 1784–1806; Župnija Šentjur pri Celju, Matične knjige, R 1785–1805. – Nedvomno je Kovačič pri župniku v Dramljah pisno poizvedoval o tej Mariji Hudej, ki pred poroko z Markom Slomškom še ni bila poročena; župnikov odgovor na dopisnici z datumom 28. marec 1933 pravi samo, da je našel krst neke Marije Hudej s Straže št. 7, rojene 14. junija 1797, hčerke Gregorja in Neže Hudej, priimek pa da je bil konec 18. in v začetku 19. stoletja v tej župniji precej običajen (NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, dopisnica Alojza Pirša Kovačiču 28. 3. 1933). Ta Marija, v resnici rojena na št. 6, ne na št. 7 (gl. op. 25), glede na leto rojstva ne more biti identična s Slomškovo mačeho. Tudi če bi ji poročna matica leta 1818 dala devet let preveč in bi bila tedaj stara namesto 30 let samo 21, ne gre za Marijo s Straže. Ta je namreč umrla že v otroštvu, 11. januarja 1808 za kozami; v mrliški matici je sicer vpisana kot 7-letni otrok s Straže št. 8 (NŠAM, Župnija Dramlje, Matične knjige, M 1802–1854, pag. 91), čeprav je v resnici štela deset let in pol.

⁶⁵ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 15.

⁶⁶ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 38.

no, saj je premogla samo kajžo.⁶⁷ Tu pride še posebej do izraza kontrast med Markom Slomškom, bogatim dedičem dveh kmečkih posesti na Slomu,⁶⁸ in njegovo izbranko Marijo Zorko, katere dota in dediščina sta morali biti zelo skromni. Ni izključeno, ampak zelo verjetno, da je Marija prišla na Slom ali kam drugam v ponikovsko župnijo za deklo. Da sta se Marko in Marija spoznala v Šoštanju, kot je na podlagi Medvedovega poročanja sklepal Kovačič,⁶⁹ je lahko le ugibanje, ki izhaja iz neutemeljene podmene, da so Zorkovi tam imeli sorodnike.⁷⁰ Dejstvo, da je Marko Slomšek, kmet-gospod, vzel za ženo 18 let mlajšo Marijo Zorko brez omembe vrednega premoženja, govori v prid temu, da ni šlo za »klasično« poroko, skratka za dogovorjeno zvezo dveh oseb primerljivega socialnega položaja, ampak veliko prej za medsebojno osebno naklonjenost.

Goričar je o njunem znanstvu zapisal: »Po naših mislih je [Marija] še pred materino smrtjo zapustila Brdce, saj je bilo sedaj tu najmanj petero odraslih otrok, kaj bi vsi doma? Lahko, da je našla službo ali zavetje pri kakšnih sorodnikih v sosednih Konjicah. Ker Slomšek sam piše, da je njegov oče bil nekakšen oskrbnik ali poslovodja pri Juvančičevih v Jamnah v konjiškem okraju, je utegnilo to biti, predno je prevzel posestvo na Slomu 1798, torej približno v letih 1796, 1797. Tedaj je bilo Mariji 17–18 let. Tu v Konjicah sta se mogla spoznati in ko mu je dve leti pozneje bilo treba družice za življenje, ni iskal druge – šel je po Marijo Zorkovo. Poroka v Črešnjicah ni mogla biti – na domu je bil že polbrat – Marko pa je imel lepo posestvo, prostrano hišo, najbolje, da se je poroka vršila na [Ponikvi].«⁷¹

⁶⁷ Gregor Pintar, prvi mož Slomškove babice Agate, je ob štetju hiš 1754. leta naveden kot kajžar (StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, K 20, H 73, Häuserzählung 1754, CK, Nr. 188 (Seitz), 25. 4. 1754, pag. 94). Žena Agatinega vnuka Jožefa Marija Pintar je sicer ob smrti 24. decembra 1838 označena kot žena četrtezemljaka (*Viertelhüblers*) (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1848, fol. 70).

⁶⁸ Manjša posest na Slomu je bila sicer v rokah Markovega brata Valentina, ki je umrl leto dni za njim (1822) in ni imel otrok (Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 20). Tako je vse pripadlo Markovemu sinu Jožefu, ki je imel leta 1826 po franciscejskem katastru v katastrski občini Ponikva dobrih 86 oralov zemlje (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 332, k. o. Ponikva, zapisnik zemljiških parcel, 1. 4. 1825, abecedni seznam posestnikov, 1. 4. 1826).

⁶⁹ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 15.

⁷⁰ Prav tam; Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 36. – Goričar je v tipkopisu zavrnil možnost, da bi Marija Zorko kdaj bivala v Šoštanju, in zapisal, da je Marko Slomšek ni mogel spoznati tam, ker po letu 1780 potrjeno ni več bival pri svoji družini v Družmirju (NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 3)

⁷¹ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 49.

Zdi se malo verjetno, da bi Marko srečal Marijo v Konjicah, saj bi škof Slomšek ta podatek o svojih starših zelo verjetno omenil v počitniškem potopisu iz leta 1834, kjer pravi samo, da je bil njegov oče nekoč delovodja (*Werkführer*) pri »zdaj vdovi gospe Juvančič« v Jamnah pri Konjicah.⁷² Tudi časa njegovega službovanja v Jamnah ni mogoče ugotoviti.⁷³

Kaj vemo danes o Mariji Zorko in njeni primarni družini? Kot smo videli, se je njen še ne 22-letni oče Gregor Zorko priženil k skoraj štiridesetletni vdovi Agati Pintar, ki je slabo leto prej izgubila moža in ostala sama s tremi otroki. Dve leti za njuno prvorojenko Marijo je prišla na svet še hči Marjeta, s katero je Slomšek ostal tesno povezan vse do svoje smrti.

Ded Gregor Zorko (1755–1844) je torej samo začasno gospodaril na Pintarjevi kajži, kamor se je priženil in tako veljal po domače za Pintarja. Kot gospodarja ga v drugi polovici osemdesetih let 18. stoletja srečamo v jože-finskem katastru: v okrajni gosposki Žiče, davčni občini Podgorje oziroma njeni ledini Brdce, kjer je bilo 13 hišnih števil. Gregor, podložnik leta 1782 podržavljenega cerkvenega gospostva Žiče, je gospodaril na št. 8, vsa njegova posest pa ni merila niti poltretji oral (3991 kvadratnih sežnjev). Največja parcela v obsegu 1886 kvadratnih sežnjev ali 1,18 orala je bila porasla z gozdom oziroma grmovjem.

⁷² "Ich besuchte in Begleitung des eifrigen Kaplans Peviz das ländlich stille Jamne, und sprach mit Interesse von den alten Zeiten meines verstorbenen Vaters, der bey der nun verwit: Frau Juvanzhizh Werkführer war« (NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – Potopisi, 1834, s. p.). Na zadevno mesto v potopisu in lokacijo Jamen, dela kraja Škalce, me je prijazno opozorila mag. Lilijana Urlep. Kovačič pravi o tem takole: »Slomšek v svojem potopisu pripoveduje, da je njegov oče bil tudi nekak oskrbnik in poslovodja pri Juvančičevih v Jamnah pri Konjicah« (Kovačič, *Služabnik božji*, str. 16). Pri Goričarju je toponim Jamne pomotoma naveden kot Jame: »v Jamah pri Konjicah« (Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 34).

⁷³ Marka Slomška konec 18. stoletja v Konjicah nikoli ne srečamo kot krstnega botra ali poročno prič, kar je povsem razumljivo glede na to, da ni bil domačin in samostojen gospodar (NŠAM, Župnija Slovenske Konjice, Matične knjige, R 1785–1793, R 1793–1801, P 1785–1831). Katarina Juvančič, rojena Bresinger, ki jo Slomšek leta 1834 omenja kot vdovo Juvančič, je bila krščena 28. aprila 1770 kot Katarina Eva, hči zakoncev Franca in Marije iz trga Konjice (prav tam, R 1757–1770, pag. 157). Iz vpisov krsta njenih mlajših sorojencev je razvidno, da je bil oče tržan in usnjar in da je imela Bresingerjeva hiša od hišnega oštevilčenja leta 1770 dalje hišno št. 56 (prav tam, R 1771–1784, pag. 25, 93, 104 in 122). Na tej številki sta se 1. maja 1798 in 10. maja 1799 rodila tudi prva dva Katarinina otroka v zakonu z Jurijem Juvančičem (prav tam, R 1793–1801, fol. 83 in 104), tretji pa 7. septembra 1802 že na naslovu Spodnje Škalce št. 89 (prav 85!), tj. v Jamnah (prav tam, R 1801–1822, fol. 36). Zakonca Juvančič sta se poročila nekje zunaj konjiške župnije, ko je bila Katarina že visoko noseča; 16. januarja 1798 je namreč botrovala še kot neporočeno dekle (*Jungfr.*) (prav tam, R 1793–1801, fol. 78).

Slika 8: Stenska upodobitev Pintarjeve domačije v črešnjiški župnijski cerkvi, nastala leta 1999 na podlagi fotografije (foto: B. Golec, oktober 2021).

Pod njo je ležala njivica, imenovana V Plotu (*v Plotu*), z obsegom 279 sežnjev ali 0,17 orala. Več kot trikrat večja njiva Pod domam (*pod domam*) velikosti 959 kvadratnih sežnjev (0,60 orala) se je nahajala med hišo in travnikom. Slednji, ki je meril 348 sežnjev (0,22 urala) in je označen z imenom Pod njivoj (*pod nievoi*), je bil nižje od njive, ob hiši pa še svinjski pašnik v izmeri 48 (0,03 orala) sežnjev.⁷⁴ Poleg tega je imel Zorko v ledini Črešnjice »v Vodeli« (*V Vodeli*) vinograd srednje kakovosti in površine 471 kvadratnih sežnjev ali dobrega četrta orala (0,29).⁷⁵ Zorkovi in Pintarjevi so se, kakor so vedeli in znali, na tej skopi zemlji ubijali z delom in hodili na dnino k premožnejšim, otroci pa so morali že zgodaj služiti za pastirje, hlapce in dekle.

Ko je mati Agata 1. decembra 1798 zatisnila oči,⁷⁶ sta bili hčerki Marija (roj. 1779) in Marjeta (roj. 1781) stari 19 oziroma 17 let. Njun polbrat Matevž Pintar (roj. 1773) se je slabi dve leti prej, 6. februarja 1797, pri 24-ih oženil v Črešnjicah z Agato Kadivnik, ki se po vsem sodeč ni rodila v črešnjiški župniji.⁷⁷

⁷⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 305, Okrajna gosposka Žiče, št. 5, davčna občina Podgorje, napoved, ledina I Brdce (I Ried Werze).

⁷⁵ Prav tam, ledina II Črešnjice (II Ried Kirchstätten).

⁷⁶ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1848, pag. 16. Prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 37.

⁷⁷ Datum poroke navaja Goričar (NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopolis, str. 20). Poroka med Matevžem Pintarjem in Agato Kadivnik je z letnico 1797 navedena v indeksu iz izgubljeni poročni

Tedaj je najverjetneje tudi prevzel gospodarjenje, saj je dosegel polnoletnost. Zemljiška knjiga gospostva Žiče, ki bi razkrila podrobnosti prenosa Pintarjeve kajže nanj, za ta čas žal ni ohranjena.⁷⁸ Polsestri Slomškove matere s primkom Pintar nista našli ženina. Marija (roj. 1762) je umrla 21. maja 1790, še pred bratovo poroko in materino smrtjo, stara 28 let.⁷⁹ Zofija (roj. 1766) pa je v mladosti očitno upala, da bo imela družino. En nezakonski otrok ji je umrl kmalu po rojstvu (1794)⁸⁰ in, kot kaže, je imela potem še enega (1798–1803), rojenega zunaj domače župnije, ki je preminil na njenem domu.⁸¹ Mater je preživela za slabo desetletje in se od tega sveta poslovila še mlada, 20. februarja 1807 v starosti slabih 41 let.⁸²

V zadnjih letih 18. stoletja je torej Pintarjev dom s prenosom na mladega gospodarja, ki si je ustvaril družino, postajal za tri Zorkove – očeta in dve hčerki – čedalje tesnejši in slednjič pretesen. Kolikor sestri Marija in Marjeta nista že prej odšli služiti, je bil zdaj za to zelo primeren čas. Lahko si predstavljamo, da so si vdovec Gregor, tedaj štiridesetletnik, in njegovi hčerki morali drug za drugim, če ne sočasno ali celo skupaj, poiskati novo streho nad glavo. Kam so šli, kdaj in kako, ostaja ovito s tančico skrivnosti. Slomškova mati Marija je najpozneje s poroko v začetku leta 1800 pristala na Slomu, kjer je Marko Slomšek (1761–1821) – rojen na Lilijskem Griču pri Škalah, odraščal v Družmirju pri Šoštanju – malo prej skupaj z bratom Valentinom prevzel

matici (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka P). Krsta Agate Kadivnik v indeksu h krstni matici ni (prav tam, črka K), lahko pa bi se skrivala pod drugim priimkom. V črešnjiški župniji sicer srečamo pet Kadivnikovih otrok, rojenih v letih 1733–1740, ter poroki dveh Kadivnikov, leta 1759 Blaža in 1770 Antona, ki bi oba lahko bila Agatina očeta. Agati Pintar, rojeni Kadivnik, namreč mrliška matica ob smrti 2. decembra 1844 pripisuje 69 let (MMK 1788–1848, fol. 84), kar pomeni, da se je rodila okoli leta 1775. Zapisnik duš iz leta 1825 navaja zanjo rojstno letnico 1778 (NŠAM, Župnija Črešnjice, šk. 1, status animarum 1825–1834, s. p.; prim. NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 20). Toda v teh letih ni v indeksu h krstni matici nobene krščenke z imenom Agata (kot zgoraj).

⁷⁸ Prim. ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, popis. – Ohranjeni sta dve mlajši zemljiški knjigi gospostva Žiče, obe iz časa po letu 1840 (prav tam, knj. 585 in 586).

⁷⁹ Črešnjiška mrliška matica ji pomotoma daje samo 18 let. Datum smrti je 21. maj 1790, kraj Brdce št. 8, kot razlog smrti pa je navedena jetika (*Hektik*) (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1838, fol. 3).

⁸⁰ Zofija je na rodnem domu 6. oktobra 1794 rodila hčerko Uršulo, ki je umrla že 6. novembra istega leta (prav tam, R 1788–1808, fol. 10; M 1788–1848, fol. 6).

⁸¹ V črešnjiški mrliški matici je 24. septembra 1803 na naslovu Brdce št. 9 vpisana smrt 5-letnega Valentina Pintarja (prav tam, M 1788–1848, fol. 23), ki ga indeks h krstni knjigi ne pozna (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (prav tam, R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka P).

⁸² Kot vzrok smrti je pri Zofiji navedeno zgolj »običajno« (*gebehnlich*) (prav tam, M 1788–1848, fol. 27).

veliko kmečko posest strica Matevža Slomška, ki ni imel naslednika.⁸³ Mogoče je šla Marija Zorko služiti na Slom ali kam drugam v ponikovsko župnijo, nemara k Ivanu Zabukovšku, ki ji je ob poroki z Markom Slomškom 17. februarja 1800 šel za poročno pričo.⁸⁴ Zabukovšek, poročen z Uršulo Lorger, je sicer gospodaril v bližnjih Spodnjih Selcah št. 14⁸⁵ in bil pozneje krstni boter več Slomškovim otrokom.⁸⁶ Marijin oče Gregor in sestra Marjeta pa sta prejkone ostala vseskozi skupaj. O njunem življenju za zdaj ne vemo ničesar vse do poznih dvajsetih let 19. stoletja, ko sta oba ali samo Marjeta živela v Novi Cerkvi pri Vojniku, kjer je Slomšek tedaj služboval kot kaplan.⁸⁷

Kakšni so bili odnosi med družinama Marije Slomšek na Slomu in njenega polbrata Matevža Pintarja, novega gospodarja v Brdcah, lahko samo ugibamo. Ni znano, da bi škof Slomšek izpričal o svojem sorodstvu v Brdcah pri Črešnjicah še kaj drugega kakor to, da se je njegova mati rodila v črešnjiški župniji. Njegov popol stric Matevž Pintar je imel v zakonu z Agato Kadivnik osem otrok, ki so si sledili takole: Anton (roj. 11. januarja 1798, † po 1836), ki je kljub prvorojenstvu zapustil dom,⁸⁸ Franc (roj. 20. novembra 1799, † 28. aprila 1810),⁸⁹ Marija (roj. 2. marca 1801, † 30. septembra 1803),⁹⁰ Jožef (roj. 15. marca 1803, † 7. septembra 1863), naslednji gospodar,⁹¹ Marija (roj. 27. februarja 1806, † 8. aprila 1829),⁹² Pavel (roj. 23. januarja 1808, † po 1829),⁹³

⁸³ Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 32–34. – Goričar je menil, da je bil Matevž Slomšek Valentinov in Markov bratranec (prav tam, str. 17–20, 28 in 32), zadnje raziskave pa so pokazale, da je šlo v resnici za njunega strica (Golec, *Šaleške korenine*, str. 295).

⁸⁴ O poročnih pričah: Kovačič, *Služabnik božji*, str. 14.

⁸⁵ NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, R 1802–1838, fol. 7 in 18.

⁸⁶ Ivan Zabukovšek je botroval Mariji, Uršuli, Martinu in Neži, njegova žena Uršula pa Antonu (škofu), Jožefu, Luciji in Valentinu ter Markovima hčerkama iz drugega zakona Mariji in Ani (NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, R 1782–1801, fol. 117; R 1802–1838, fol. 1, 6, 15, 20, 33, 47, 68, 75 in 86).

⁸⁷ Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 38.

⁸⁸ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, R 1788–1808, fol. 18. – Pri 38-ih se je 7. februarja 1836 oženil v Črešnjicah kot viničar neke velenjske tržanke, stanujoč v viničariji v Globokem, Črešnjice h. št. 1, s kmečko hčerko Nežo Podrgajs iz Podgorja v domači župniji, tedaj dekle v Brdcah (NŠAM, Dvojniki matičnih knjig, Črešnjice, R 1835–1840, leto 1836). Zakoncema se v črešnjiški župniji ni rodil noben otrok (RMK 1832–1890).

⁸⁹ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, R 1788–1808, fol. 23; M 1788–1848, fol. 34 (navedena je starost 8 let namesto 11).

⁹⁰ Prav tam, R 1788–1808, fol. 26; M 1788–1848, fol. 23 (pomotoma je navedena starost četr leta).

⁹¹ Prav tam, R 1788–1808, fol. 31; NŠAM, Dvojniki matičnih knjig, Črešnjice, M 1835–1893, leto 1863.

⁹² NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, R 1788–1808, fol. 38; M 1788–1848, fol. 57 (namesto 23 let je v mrliški matici navedena starost 20 let).

⁹³ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, R 1788–1808, fol. 41. – V zapisniku duš 1825–1834 je vpisan kot prisoten na domu staršev do leta 1829, nato pa rubrika ni bila več izpolnjevana (NŠAM, Župnija Črešnjice, šk. 1, status animarum 1825–1834, s. p.). Naslednji

Agata (roj. leta 1810, † po 1829) in Gašper (roj. leta 1813, † 4. februarja 1878).⁹⁴ Dva otroka sta umrla v otroštvu, ena hči v mladosti, štirje so se odselili in najmlajši se je slep v poznih letih vrnil domov.

Slomškov popol stric Matevž je umrl tudi za tiste čase mlad, star šele 42 let. Njegova življenjska pot se je iztekla 4. maja 1815,⁹⁵ slabo leto pred smrtjo 37-letne polsestre Marije Slomšek s Sloma, ki je 2. januarja 1816 na porodu.⁹⁶ Žena Agata je Matevža preživela za skoraj trideset let in odšla v večnost 2. decembra 1844 kot ostarela preužitkarica.⁹⁷

Naslednji gospodar Pintarjevine Jožef (1803–1863), dobri dve leti mlajši od svojega po poli bratranca Antona Martina Slomška, je ob očetovi smrti štel šele 12 let in se je tudi zato še mlad, pri 23-ih, leta 1826, prvič oženil.⁹⁸ Ko se je Slomšek kot mlad kaplan v Novi Cerkvi jeseni 1827 mudil v rodni župniji svoje matere, je torej na materinem domu v Brdcah št. 8 gospodaril ta njegov sorodnik, ki je Slomška preživel za skoraj natanko eno leto. Bratranca sta se takrat nemara srečala.

Iz istega časa je tudi prva katastrska upodobitev Pintarjevega doma na franciscejski katastrski mapi z letnico 1825. Jožef Pintar (*Josef Binder*) iz Brdc št. 8 je imel po katastru dva posestna sklopa, in sicer v celku kajžarsko posest v Brdcah, v Globokem pod vasjo Črešnjice pa vinograd z vinsko kletjo. Pri tem

zapisnik ni merodajen (prav tam, status animarum 1838–1847, s. p.), ker pogrešamo Matevževo vdovo Agato, ki je tu umrla leta 1844 (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1848, fol. 84).

⁹⁴ Agata in Gašper sta samo z letnico rojstva navedena v indeksu k izgubljeni krstni matici (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka P). Vsak dvom, da morda nista bila iz družine Pintarjev v Brdcah, sicer edine s tem priimkom v župniji, razblinijo zapisniki duš. V zapisniku duš 1825–1834 sta vpisana kot prisotna na domu staršev do leta 1829, nakar rubrike niso več izpolnjevali (NŠAM, Župnija Črešnjice, šk. 1, status animarum 1825–1834, s. p.) Gašper se pojavlja tudi v zapisniku duš 1863–1874 v letih 1864–1870 in sicer kot »Jožekov brat« ter s pripisom »slep« (prav tam, šk. 2, status animarum 1863–1874, s. p.). Umrl je 4. februarja 1878 v domači hiši kot slepec in občinski oskrbovanec (NŠAM, Dvojniki matičnih knjig, Črešnjice, M 1835–1893, leto 1878).

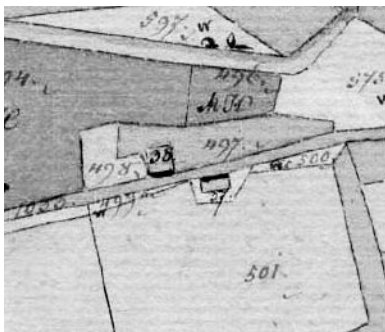
⁹⁵ Mrliška matica navaja pri njem kot vzrok smrti »običajno« (*gebehnlich*), starost pa 48 let (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1848, fol. 39).

⁹⁶ NŠAL, Matične knjige, Ponikva, M 1782–1821, pag. 133.

⁹⁷ NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, M 1788–1848, fol. 84.

⁹⁸ Njegovo poroko z Marijo Tekavc poznamo samo iz indeksa k danes pogrešani poročni matici (NŠAM, Župnija Črešnjice, Matične knjige, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka P). Marija je glede na starost 34 let ob smrti 24. decembra 1838 (prav tam, M 1788–1848, fol. 70) vsekakor identična z leta 1804 rojeno Marijo Tekavc iz indeksa h krstni matici (prav tam, Ind RPM 1732–1852 (R 1732–1832, P 1732–1852 in M 1732–1849), s. p., črka T). Kot kaže, je prvega otroka, in sicer hčerko Uršulo, rodila že pred poroko, 24. septembra 1824. V dveh knjigah status animarum je namreč Uršula navedena kot Jožefova hči iz prvega zakona. Rodila se je potemtakem kot Uršula Tekavc, vendar ne v črešnjiški župniji, ker je v indeksu h krstni matici ni.

je zanimivo, da je pri posesti v Brdcah naveden kot kmet (*Bauer*), pri vinogradu in kleti pa kot hlapec (*Knecht*).⁹⁹ Za hlapca je očitno služil pred prevzemom domače kajže. Vinogradu so zdaj namerili 498 kvadratnih sežnjev (0,31 orala), leseni kleti pa 9 kvadratnih sežnjev (okoli 32 m²). Zemlje v Brdcah je bilo več kakor slabih štirideset let prej, ko je gospodaril Gregor Zorko, in to predvsem zaradi parcele z mladim listnatim gozdom (1,80 orala), občutno večje kot po jožefinskem katastru. Ostala posest je obsegala dve njivi in njivico (skupaj 1,25 orala), travnik s sadnim drevjem (0,29 orala), dva prav majhna travnika (0,17 orala), pašnik s sadnim drevjem (0,17 orala) in tri krpice pašnika (0,13 orala). Vseh obdelovalnih površin je bilo za dobra 2 orala (2,01), skupaj z gozdom in vinogradom pa nekaj več kot 4 orale (4,12), dober oral in pol več kakor v času nastanka jožefinskega katastra. Temu primerno skromno podoba je kazala tudi domačija. Dve leseni stavbi, hišica in hlev, sta v sicer skoraj povsem lesenih Brdcah spadali med najmanjša poslopja. Hišica je merila 20 kvadratnih sežnjev (72 m²), hlev z dvoriščem pa 38 (136 m²). Pintarjeva domačija je bila tako med vsemi v vasi najskromnejša.¹⁰⁰ Sodeč po priimku so se pri hiši nekoč, morda pa tudi še v tem času, ukvarjali s sodarstvom.

Slika 9 in 10: Pintarjeva domačija v Brdcah pri Črešnjicah, rodni dom Slomškove matere, po katastrski mapi leta 1825 (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 317, k. o. Podgorje, mapni list V) in škofov rodni dom na Slomu pri Ponikvi po istem katastru (prav tam, C 332, k. o. Ponikva, mapni list IV).

⁹⁹ Ni dvoma, da je šlo za isto osebo, saj je pri obeh navedeno bivališče Brdce št. 8, pa tudi abecedni seznam posestnikov pripisuje vse parcele istemu Jožefu Pintarju (Binder) (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 317, k. o. Podgorje, zapisnik stavbnih parcel, 1. 4. 1826; zapisnik zemljiških parcel, 1. 4. 1826, abecedni seznam posestnikov, 1. 4. 1826).

¹⁰⁰ V lasti Jožefa Pintarja so bile stavbne parcele št. 37, 38 in 67 ter zemljiške št. 497–507 in 853 (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 317, k. o. Podgorje, zapisnik stavbnih parcel, 1. 4. 1826; zapisnik zemljiških parcel, 1. 4. 1826; abecedni seznam posestnikov, 1. 4. 1826; mapna lista II in V).

Če primerjamo rodni dom Slomškove matere Marije z njenim novim domom na Slomu, ki ga je po svojem stricu podedoval oče Marko in kjer se je Slomšek rodil, je razlika velikanska. Marija Zorko je iz lesene kajže prišla za nevesto v kmečki dvorec, ki je s svojo naravnost zavidanja vredno posestjo slovel daleč naokrog.

Domače ime Pintarjeve domačije je bilo sicer Štrukelj. Čeprav je dokumentirano šele v drugi polovici 19. stoletja,¹⁰¹ je nastalo še pred koncem 17. stoletja, ko je tam zagospodaril Valentin Pintar, bodisi kot zet bodisi kot novi naseljenec. V davčnem registru žičke kartuzije iz leta 1692 je namreč navedeno, da so bili tu pred njim gospodarji dediči pokojnega Pongraca Štruklja (*Vallentj Pinter zuuor N: der Pongrez Strukhel seel: Erben*).¹⁰² Domačije z domačim imenom Štrukelj, kjer se je rodila Slomškova mati, danes ni več. Tudi priimek Pintar je ugasnil in Slomškovo sorodstvo se je od tod razselilo. Škofov popol bratranec Jožef Pintar (1803–1863) je imel samo hčerke, od katerih je domačijo prevzela Elizabeta, ki je v zakonu s Filipom Šelihom rodila hčerko in sina. Posest je prešla v roke soseda Koržeta, v hiši pa so nazadnje živeli le še najemniki.¹⁰³ Črešnjiški župnik Štefan Kušar je v zapisnik duš pri hiši Brdce št. 8 sredi 20. stoletja zapisal: »Rojstna hiša Slomškove matere. 1951 (razvalina) vpisal Kušar.« Družina zadnjega stanovalca se je preselila v Novo Cerkev,¹⁰⁴ že sredi sedemdesetih let so bili sledovi domačije komaj še vidni,¹⁰⁵ potem pa so docela izginili. V župniji Črešnjice zadnja desetletja zgledno obujajo spomin na tamkajšnje Slomškove korenine, ki očitno niso bile v lokalni zavesti do Kovačičeve (1934) oziroma Goričarjeve (1938) objave spoznanj o pozabljeni materini župniji in rodnem domu. V župnijski cerkvi je zidna slika domačije Slomškove matere, narejena leta 1999 na podlagi fotografije, na mestu nekdanje domačije stoji od leta 2002 spominski križ, kjer občasno potekajo verski obredi, mimo pa vodi Slomškova romarska pot.¹⁰⁶

¹⁰¹ Prvič ga zasledimo v zapisniku duš 1863–1874 (NŠAM, Župnija Črešnjice, šk. 1, status animarum 1863–1874, s. p.).

¹⁰² ZAC/1120, Zbirka fotokopij iz Štajerskega deželne arhiva, Žiče, šk. 3 (181), 3/9, davčni register 1692, pag. 29.

¹⁰³ NŠAM, Župnija Črešnjice, šk. 2, status animarum 1863–1874, s. p.; status animarum, 1887–1897, s. p.; status animarum 1898–1906, s. p.

¹⁰⁴ Prav tam, status animarum 1907–1918, s. p.

¹⁰⁵ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 80.

¹⁰⁶ Informator župnik dr. Vinko Kraljič, 19. oktobra 2021 in 6. novembra 2022.

Slika 11: Lokacija nekdanje Pintarjeve domačije v Brdcah, rodnega doma Marije Zorko, poročene Slomšek (foto: B. Golec, oktober 2021).

Nazadnje se pomudimo še pri Slomškovem **dedu Gregorju Zorku in teti Marjeti**. Dedova končna usoda je bila znana vsaj že Kovačiču, Goričar pa je dognal, kakšno pot je imela teta.¹⁰⁷ Vendar še vedno ne vemo, kje sta se zadrževala skoraj tri desetletja od smrti žene in matere Agate konec leta 1798.¹⁰⁸ Ni izključeno, da sta nekaj časa preživela pri hčerki in sestri Mariji Slomšek na Slomu in da so se že tedaj stkale tesnejše vezi med njima in bodočim škofom, njunim vnukom oziroma nečakom.¹⁰⁹

Kot rečeno, je Slomšek leta 1836 omenil, da živi njegova »ava«, v resnici teta, pri Novi Cerkvi, kjer ji kaplan Križaj po potrebi daje denar. V svojih računih jo je nasprotno dosledno imenoval teta Marjeta (*Tand Margareth*). Goričar omenja izkaz izplačil za čas od decembra 1829 do avgusta 1830, ki ga je

¹⁰⁷ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 14; Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 36 in 38.

¹⁰⁸ Črešnjiška krstna matiča ni v pomoč, ker nista oče in hči Zorkova nikoli izpričana kot krstna botra (NŠAM, Župnija Črešnje, Matične knjige, R 1788–1808).

¹⁰⁹ V ponikovski krstni matici ju nikoli ne zasledimo v vlogi krstnih botrov, toda tudi bogati Slomški so botrovali redko: enkrat Markov brat Valentin (1809), trikrat prva žena Marija, škofova mati (1811 in 1814), enkrat pa druga žena Marija (1819) (NŠAM, Župnija Ponikva, Matične knjige, R 1802–1838, fol. 30, 41, 57, 58 in 80).

za Slomška naredil njegov nekdanji tovariš v kaplanski službi pri Novi Cerkvi, in potrdilo tamkajšnjega učitelja s konca leta 1830 za plačano tetino stanarino, v katerem je zmotno imenovana kot Marjeta Slomšek. Samo pritrdimo lahko Goričarju, da je pomota v priimku zlahka razumljiva, kajti »ženka je živela pri Novi cerkvi in je bila znana kot sorodnica kaplana Slomšeka. On in drugi so jo kratko imenovali »teto Marjeto«. Kako se je pisala po svojem očetu, za to se nihče ni zmenil.«¹¹⁰ Goričar je Kovačiču tudi sporočil, da Marjetinega imena ni našel v zapisniku duš župnije Nova Cerkev.¹¹¹ Podatek je razumljiv, saj v zapisniku duš 1829–1834 manjkajo imena stanovalcev župnišča (h. št. 13) in mežnarije (h. št. 14),¹¹² kjer je Marjeta najverjetneje stanovala. Sklepamo lahko tudi, da ni prebivala pri Novi Cerkvi, dokler ni njen nečak Anton Martin Slomšek spomladi 1827 tam dobil kaplanskega mesta, na katerem je ostal do odhoda za spirituala v Celovec jeseni 1829, tj. dve leti in pol.¹¹³ Teta in ded, ki je po vsej verjetnosti živel z njo, tedaj očitno nista hotela ali mogla iti z njim na Koroško, ampak sta ostala v domačih krajih, pri Novi Cerkvi.¹¹⁴ Razen omenjene Slomškove podpore, ki jo izkazujejo računi, ni o njunem življenju znanega ničesar. V novocerkovskih krstnih maticah ju nikoli ne srečamo kot krstna botra,¹¹⁵ kar je logično. Le kdo bi želel biti v botrstvu z dvema ostarelima revnima človekoma, ki niti nista bila domačina?

Po devetih letih ali malo več so se življenjske poti obeh Zorkovih in Slomška spet združile. Ko je Slomšek leta 1838 postal nadžupnik v Vuzenici, je svoja sorodnika vzel k sebi. Dedu Gregorju je bilo tedaj že metuzalemskih 83 let, teti Marjeti pa 57. Skupaj so preživeli vseh šest Slomškovih vuzeniških let, morda nekaj manj. Ko je Slomšek spomladi 1844 prejel vabilo, naj zasede izpraznjeno kanoniško mesto v stolnem kapitlju lavantinske škofije v koroškem Št. Andražu, ga je prevevala skrb za ostarela sorodnika. Prijatelju Mihaelu Stojanu je 23. aprila 1844 pisal takole: »Mene vabijo v škofijo; pa se težko težko

¹¹⁰ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 38.

¹¹¹ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, Goričarjevo pismo Kovačiču 16. 1. 1937.

¹¹² NŠAM, Župnija Nova Cerkev, Statusi animarum K02, 1829–1834, s. p.

¹¹³ Prim. Kovačič, *Služabnik božji*, str. 60–68.

¹¹⁴ Igor Grdina je v svoji monografiji o Ipavcih objavil prigodo, ki jo je Karol Merk leta 1861 priobčil v *Drobtinica*, govori pa o obisku Merkovega deda pri šentjurskem »čudodelnem padarju« Francu Ipavcu (1776–1858). Neutemeljena je Grdinina trditev, da zapis »prej ko ne prihaja naravnost izpod Slomškovega peresa« in da bi bil Ipavčev pacient »zelo lahko« Slomškov ded po materini strani, Gregor Zorko iz Črešnjic. Grdina namreč kot edini argument navaja oddaljenost Slovenske Bistrice, od koder je bil Merk doma, od Šentjurja, pri čemer je pod prispevkom podpisan Merk: »Ker je bil Merk po rodu iz Slovenske Bistrice, je jasno, da bi njegov dedek težko prišel pod kirurški nož šentjurskega ranocelca.« (Grdina, *Ipavci*, str. 51).

¹¹⁵ NŠAM, Župnija Nova Cerkev, Matične knjige, R 1810–1825, R 1825–1842.

pripravim. Ne vem kam s svojo bolešno teto in pa z 88 let starim dedecem. -- Kakor Bog hoče; da bi le njegovo sveto voljo prav razumel.« Stolni kanonik ni bil namreč nič privlačnega, veliko dela in odgovornosti, plača slaba in stanovanje tesno. Potem ko je Slomška škof avgusta imenoval za kanonika, se je od tega sveta zelo hitro poslovil ded Gregor Zorko.¹¹⁶ V vuzeniški mrliški matici je naveden kot gostač na št. 24 v Vuzenici, star 90 let (dejansko je imel nekaj mesecev manj), kot vzrok smrti prisad, pokopal pa ga je marenberški dekan Anton Ferenc. Umrli je 29. septembra 1844 in bil pokopan 1. oktobra.¹¹⁷ Prav tega dne je lavantinski škof Franc Ksaver Kutner Slomška pisno obvestil o cesarjevem imenovanju z dne 17. avgusta za stolnega kanonika v Št. Andražu in škofijskega višjega šolskega nadzornika.¹¹⁸

Teto Marjeto je Slomšek po Kovačičevih besedah začasno pustil v Vuzenici in ji pošiljal podporo,¹¹⁹ kot škof pa jo je potem zopet vzela k sebi. Opravljala je službo ključarice in revežem delila miloščino.¹²⁰ Ni gotovo, ali je Marjeta živela pri nečaku že v Št. Andražu ali šele v Mariboru, kamor sta se sedež škofije in škof preselila leta 1859. Kot poroča Goričar, je Marjeta Zorko po Slomškovi smrti še nekaj let preživela v Mariboru, in sicer v pritličju nekdanje hiše na stičišču Slovenske in Strossmajerjeve ulice. Po pripovedovanju je bila »majhna, drobna, a živahna ženskica«, kakšna je po Goričarjevih besedah utegnila biti tudi njena sestra Marija, Slomškova mati.¹²¹ Življenje gostačke Marjete Zorko se je izteklo v mariborski bolnišnici, kjer je 7. junija 1869 preminila zaradi oslabelosti, stara 88 let.¹²²

SKLEP

Škof Slomšek očitno ni imel genov po svojem dedu Gregorju Zorku, ki je doživel skoraj devetdeset let, za tiste čase toliko, kot bi jih bilo dandanašnji

¹¹⁶ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 157–158.

¹¹⁷ NŠAM, Župnija Vuzenica, Matične knjige, M 1830–1895, pag. 91. – Kovačič ima enkrat pravilni datum smrti (Kovačič, *Služabnik božji*, str. 14), enkrat pa napačnega, 20. september (prav tam, str. 158), ki ga povzema tudi Goričar (Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 36).

¹¹⁸ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, I/1–88, dopis o imenovanju, 1. 10. 1844. – Kovačič navaja 1. oktober kot datum, ko je bil Slomšek umeščen kot kanonik (Kovačič, *Služabnik božji*, str. 158), kar bi bilo lahko zavajajoče.

¹¹⁹ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 158.

¹²⁰ Prav tam, str. 15.

¹²¹ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 38.

¹²² NŠAM, Župnija Maribor – Sv. Magdalena, Matične knjige, M 1866–1881, pag. 91. – Goričar navaja napačen datum smrti 9. junij (Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 38), v resnici pa so Marjeto Zorko tega dne pokopali.

sto. Dedov »gen za dolgo življenje« se je prenesel na hčerko Marjeto in morda tudi na škofovo mater Marijo, za katero je bil v 37. letu usoden težak porod. Je pa Slomšek prejkone po materini strani podedoval trpežnost, saj njegovo življenje ni bilo lahko. Tudi pobožnost in željo po učenju je imel po materi, ki je v nasprotju z očetom na tihem gojila vročo željo, da bi njen prvorojenec šel v šole in postal duhovnik.¹²³

Zorkovi so se, drugače kot Slomškovi, otepali pomanjkanja, s škofom pa jih povezuje še ena okoliščina, in sicer izguba doma. Tako kot se mladi študent in duhovnik Anton ni več počutil dobro v rodni hiši, potem ko mu je pri 21-ih umrl še oče, in še zlasti ne po smrti brata Jožefa (1807–1833), naslednika na Slomu, sta ded in teta po materini strani, Gregor in Marjeta Zorko, morala gostovati pri tujih ljudeh, ko je v Brdcah pri Črešnjicah zagospodaril dedov pastorek oziroma tetin polbrat Matevž Pintar (1773–1815), ki tudi ni dolgo živel.

S pričujočim prispevkom smo skušali natančneje osvetliti tiste plati Slomškovega rodu po materi, ki so kazale največje vrzeli. Deloma bolj in deloma manj uspešno. Ostaja pa trdno upanje, da bodo nekoč zapolnjene tudi praznine, s katerimi prikaz na tej stopnji spoznanj zaključujemo. Za nadaljevanje bi bila lahko pomembna najdba zdaj pogrešane najstarejše črešnjiške krstne, poročne in matične knjige ter še posebej odkritje prve poroke Slomškove babice Agate v kateri od župnij, ki so od Črešnjic bolj oddaljene in zato niso bile pritegnjene v obravnavo.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko

AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Dvojniki matičnih knjig: Črešnjice

NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton

Župnijski arhivi: Črešnjice, Dramlje, Loče pri Poljčanah, Maribor – Sv. Magdalena, Nova Cerkev, Ponikva, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju Vitanje, Vojnik, Vuzenica.

¹²³ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 25.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Laa. A. = Landschaftliches Archiv

Meiller Akten

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

ZAC/0007, Zbirka urbarjev

ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig

ZAC/1120, Zbirka fotokopij iz Štajerskega deželnega arhiva

Literatura in objavljeni viri

Blaznik, Pavle: *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500*. 2 N–Ž. Maribor: Obzorja, 1988 (Historična topografija Slovenije II).

Golec, Boris: Šaleške korenine Antona Martina Slomška. »Od apata do opata«. *Kronika* 71, 2023, št. 2, str. 293–312.

Golec, Boris: Terezijanske reforme: gibalo sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru. *Marija Terezija. Med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa; Založba ZRC, 2018, str. 195–216.

Goričar, Maks: *Slomšekov rodovnik*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1938.

Grdina, Igor: *Ipavci. Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.

Keber, Janez: *Leksikon priimkov*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2021.

Koropec, Jože: Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59, NV 24, 1988, št. 2, str. 216–277.

Kovačič, Fran: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek knezoškov lavantinski*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1934.

Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga. Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

Mlinarič, Jože: *Kartuziji Žiže in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurklostrska kartuzija ok. 1170–1595*. Maribor: Obzorja, 1991.

Ožinger, Anton: *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–1773*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki* (prevedel Primož Simoniti). Celovec–Dunaj–Ljubljana: Mohorjeva družba v Celovcu, 1991.

Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Vierter Theil Si–Z*. Gratz: Verlag Kienreich, 1823.

Stegenšek, Avguštin: *Konjiška dekanija*. Maribor: samozaložba, 1909 (Umetniški spomeniki Lavantinske škofije. Drugi zvezek).

Umek, Ema (ur.) – Kos, Janez (ur.): *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972 (Vodniki, 1. zvezek).

Umek, Ema (ur.) – Kos, Janez (ur.): *Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije*. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1975 (Vodniki, 2. zvezek).

Veliki atlas Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2012.

Vidmar, Luka (ur.): *Leksikon cerkva na Slovenskem. Škofija Celje. Dekanija Nova Cerkev*. Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2006.

Drugi viri

RKD = Register kulturne dediščine

KORENINE ŠKOFA SLOMŠKA PO MATERINI STRANI

Povzetek

Prispevek obravnava prednike lavantinskega škofa blaženega Antona Martina Slomška. Prispevek obravnava prednike lavantinskega škofa blaženega Antona Martina Slomška (1800, Slom pri Ponikvi –1862, Maribor), o katerih je bilo doslej znanega zelo malo. Dva duhovnika, prelat in zgodovinar Franc Kovačič in tem bolj Maks Goričar, sta se v tridesetih letih 20. stoletja nemalo namučila tako z rekonstrukcijo Slomškovega rodovnika po očetu – matične knjige župnije Ponikva so namreč leta 1782 v celoti zgorele – kakor po materi, rojeni v župniji Črešnjske pri Frankolovem, kjer so se matice začenjale pozno, leta 1732. Za povrh sta bili škofova mati Matija Zorko (1779–1816) in njena edina prava sestra Marjeta vpisani v krstno matično knjigo z drugim priimkom, Pintar, kot se je njuna mati pisala v prejšnjem zakonu.

Marija Zorko se je rodila v skromnih razmerah na kajži v vasi Brdce, kamor se je njen oče Gregor Zorko (1755–1844) priženil k veliko starejši vdovi Agati Pintar (ok. 1738–1798). Priimek Zorko je v hribovski vasi Kamna Gora, kjer se je Gregor rodil na četrtinski kmetiji in ki spada v isto črešnjsko župnijo, dokumentiran že leta 1527, zaradi slabo ohranjenih virov pa je rodbini Zorko mogoče kontinuirano slediti šele od Gregorjevega konec 17. stoletja rojenega deda dalje. Gregorjeva mati Uršula s priimkom Na Slemeni (iz tega se je pozneje razvil priimek Slemenšek) je izvirala s cele kmetije v raztreseni vasi Zgornje Slemene, kjer je njen priimek dokumentiran od konca 17. stoletja dalje. Rodbini Zorko in Na Slemeni sta bili podložni bližnji kartuziji Žiče, pod katero je spadala tudi Pintarjeva kajža v Brdcah, kjer se je rodila Slomškova mati Marija.

Končno je uspelo izslediti najverjetnejši izvor Slomškove babice Agate (ok. 1738–1798), prvič poročene Pintar, ki je bila kar okoli 17 let starejša od svojega drugega moža Gregorja Zorka. Kot vse kaže, se je prvič poročila najpozneje leta 1755 (v tem letu se je Gregor šele rodil!) v domači župniji Ponikva, od koder jo je prvi mož Gregor Pintar (ok. 1724–1776) pripeljal na svojo kajžo v vasi Brdce v sosednji župniji Črešnjske. Njuna poroka namreč ni vpisana v poročni matici ne v črešnjski ne v kateri drugi sosednji župniji Črešnjske, starejše matice župnije Ponikva pa so uničene. Agata je po vsej verjetnosti odraščala v vasi Straža v kajžarski družini Graben oziroma Grabenšek, podložni gospostvu Zalog pri Žalcu. Do takšnega sklepa je privedel naslednji ključni podatek: krstni boter njenima hčerkama iz

drugega zakona je bil Luka Grabenšek s Straže, zelo verjetno njen brat. Leta 1754 je na tej kajži gospodaril Peter Graben, po vsej verjetnosti Lukov oče, medtem ko ne razpolagamo s starejšimi viri. Grabenški so se po letu 1776 od tod odselili.

Med staršema škofa Slomška je bil velik socialni prepad. Zorkovi v Brdcah so se, drugače kot Slomškovi na Slomu, otepali pomanjkanja. S škofom jih povezuje še ena okoliščina, in sicer izguba doma. Na Pintarjevi kajži je zagospodaril Matevž Pintar, polbrat Slomškove matere Marije, ona, njena sestra Marjeta in oče Gregor Zorko pa so po letu 1798, ko jim je umrla mati in žena Agata, morali oditi po svetu. Marija se je leta 1800 poročila na Slom in je v župniji Ponikva najverjetneje že dotlej živela kot dekla, zato je bila poroka na Ponikvi. Deda Gregorja in teto Marjeto pa je veliko pozneje vzel k sebi Slomšek, potem ko je postal duhovnik.

Dejstvo, da je škofov oče Marko Slomšek, kmet-gospod, vzel za ženo 18 let mlajšo Marijo Zorko brez omembe vrednega premoženja, govori v prid temu, da pri njiju ni šlo za dogovorjeno zakonsko zvezo dveh oseb primerljivega socialnega položaja, ampak veliko prej za medsebojno osebno naklonjenost.

BISHOP SLOMŠEK'S ROOTS ON HIS MOTHER'S SIDE

Summary

This article discusses the ancestors of the Bishop of Lavant, Blessed Anton Martin Slomšek (born 1800, Slom pri Ponikvi – died 1862, Maribor), about which very little has been known so far. Two priests, the prelate and historian Franc Kovačič and, even more so, Maks Goričar, spent much time in the 1930s reconstructing Slomšek's genealogy both tracing it back to his father – the civil registers of the parish of Ponikva were completely burnt in 1782 – and to his mother, born in the parish of Črešnjice near Frankolovo, where the civil registers were initiated later, i.e., in 1732. In addition, the bishop's mother, Marija Zorko (1779–1816), and her only legitimate sister, Marjeta, were entered in the baptismal register with a different surname, namely Pintar, as their mother had used it in her previous marriage.

Marija Zorko was born in humble circumstances in a cottage in the village of Brdce, where her father Gregor Zorko (born 1755, died 1844) had married a much older widow, Agata Pintar (born ca. 1738, died 1798). The surname Zorko is documented as early as 1527 in the hillside village of Kamna Gora, where Gregor was born on a quarter-farm and which belongs to the same parish of Črešnjice, but due to poorly preserved sources it is only possible to trace the Zorko family continuously from the time of Gregor's grandfather, who was born at the end of the 17th century. Gregor's mother Uršula, surnamed Na Slemeni (from which the surname Slemenšek later developed), came from a whole farm in the scattered village of Zgornje Slemene, where her surname is documented from the end of the 17th century onwards. The Zorko and Na Slemeni families were subordinate to the nearby Žiče Carthusians, which also included Pintar's cabin in Brdce, where Slomšek's mother, Marija, was born.

Finally, the most probable origin of Slomšek's grandmother Agata (born ca. 1738, died 1798), first married Pintar, who was about 17 years older than her second husband Gregor Zorko, was traced. It seems that she was first married no later than 1755 (the year Gregor was born!) in her home parish of Ponikva, from where her first husband Gregor Pintar (born ca. 1724, died 1776) brought her to his cabin in the village of Brdce in the neighbouring parish of Črešnjice. Namely, their marriage is not registered in the marriage register of Črešnjice or any other neighbouring parish of Črešnjice, while the older marriage registers

of the parish of Ponikva have been destroyed. Agata most probably grew up in the village of Straža in the cottager's family Graben or Grabenšek, who were subjects of the manor of Zalog near Žalec. This conclusion is based on the following key piece of information: the godfather of her two daughters from her second marriage was Luka Grabenšek from Straža, most probably her brother. In 1754, Peter Graben, most probably Luka's father, was the owner or tenant, although we do not have any older sources. After 1776, the Grabenšek family moved away from the cottage.

There was a great social divide between Bishop Slomšek's parents. The Zorko family in Brdce, unlike the Slomšek family in Slom, were struggling with deprivation. Another circumstance linking them to the bishop was the loss of their home. The Pintar cabin was occupied by Matevž Pintar, the half-brother of Slomšek's mother, Marija, and she, her sister Marjeta and their father Gregor Zorko had to leave after 1798, when their mother and wife Agata died. Marija married at Slom in 1800 and was probably already living as a maid in the parish of Ponikva by then, so the wedding took place at Ponikva. Much later, Slomšek took his grandfather Gregor and aunt Marjeta to live with him after he became a priest.

The fact that the bishop's father, Marko Slomšek, a farmer-landowner, took as his wife the 18 years younger Marija Zorko, who had no property of note, speaks in favour of the fact that this was not an arranged marriage between two persons of comparable social status, but much more a matter of personal affection for each other.

DIE WURZELN VON BISCHOF SLOMŠEK MÜTTERLICHERSEITS

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit den Vorfahren des Bischofs von Lavant, des seligen Anton Martin Slomšek (1800, Slom pri Ponikvi – 1862, Maribor), über die bisher sehr wenig bekannt war. Zwei Priester, der Prälat und Historiker Franc Kovačič und vor allem Maks Goričar, haben in den 1930er Jahren große Anstrengungen unternommen, um die Genealogie von Slomšek zu rekonstruieren, und zwar sowohl väterlicherseits – die Pfarrmatriken der Pfarrei Ponikva wurden nämlich 1782 in einem Brand vollkommen vernichtet – als auch mütterlicherseits, geboren in der Pfarrei Črešnjice in der Nähe von Frankolovo, wo die Standesamtsregister erst später eingeführt wurden, und zwar im Jahr 1732. Außerdem wurden die Mutter des Bischofs, Marija Zorko (1779–1816), und ihre einzige leibliche Schwester, Marjeta, im Taufregister mit einem anderen Nachnamen eingetragen, nämlich Pintar, wie der Nachname ihrer Mutter in ihrer früheren Ehe lautete.

Marija Zorko wurde in bescheidenen Verhältnissen in einer Hütte (Keusche) im Dorf Brdce geboren, wo ihr Vater Gregor Zorko (1755–1844) eine viel ältere Witwe, Agata Pintar (ca. 1738–1798), geheiratet hatte. Der Familienname Zorko ist bereits 1527 im Bergdorf Kamna Gora belegt, wo Gregor auf einem Viertelbauernhof (Viertelhub) geboren wurde und das zur gleichen Pfarrei Črešnjice gehörte, doch aufgrund der schlecht erhaltenen Quellen ist es nur möglich, die Familie Zorko ab Gregors Großvater, der Ende des 17. Jahrhunderts geboren wurde, kontinuierlich zu verfolgen. Gregors Mutter Uršula, mit Nachnamen Na Slemeni (aus dem sich später der Nachname Slemenšek entwickelte), stammte von einem ganzen Bauernhof im verstreuten Dorf Zgornje Slemene, wo ihr Nachname seit dem Ende des 17. Jahrhunderts belegt ist. Die Familien Zorko und Na Slemeni waren den nahen gelegenen Kartäusern von Žiče unterstellt, zu denen auch die Hütte von Pintar in Brdce gehörte, wo die Mutter von Slomšek, Marija, geboren wurde.

Schließlich wurde die wahrscheinlichste Herkunft von der Großmutter von Slomšek, Agata (ca. 1738–1798), in erster Ehe mit Pintar verheiratet, die etwa 17 Jahre älter war als ihr zweiter Ehemann Gregor Zorko, ermittelt. Es scheint, dass sie spätestens 1755 (dem Jahr, in dem Gregor geboren wurde!) in ihrer Heimatgemeinde Ponikva geheiratet hat, von wo aus ihr erster Ehemann Gregor Pintar (ca. 1724–1776) sie in seine Hütte im Dorf Brdce in der Nachbargemeinde Črešnjice brachte. Ihre Ehe ist weder im Heiratsregister von Črešnjice noch in einem anderen benachbarten Pfarrbezirk von Črešnjice eingetragen, und die älteren Heiratsregister des Pfarrbezirks Ponikva sind zerstört worden. Agata wuchs höchstwahrscheinlich im Dorf Straža in der Keuschlerfamilie Graben bzw. Grabenšek auf, die der Herrschaft Zalog bei Žalec unterstand. Diese Schlussfolgerung stützt sich auf die folgende Schlüsselinformation: Der Pate ihrer beiden Töchter aus zweiter Ehe war Luka Grabenšek aus Straža, sehr wahrscheinlich ihr Bruder. Im Jahr 1754 war Peter Graben, höchstwahrscheinlich der Vater von Luka, der Besitzer dieser Keusche, allerdings verfügen wir über keine älteren Quellen. Die Familie Grabenšek zog nach 1776 fort.

Zwischen den Eltern von Bischof Slomšek gab es eine große soziale Kluft. Die Familie Zorko in Brdce befand sich im Gegensatz zu der Familie Slomšek in Slom in Not. Ein weiterer Umstand, der sie mit dem Bischof verband, war der Verlust ihres Hauses. Die Pintar-Keusche wurde von Matevž Pintar, dem Halbbruder von Slomšeks Mutter Maria, bewohnt, und sie, ihre Schwester Marjeta und ihr Vater Gregor Zorko mussten nach 1798, als ihre Mutter und Ehefrau Agata starb, auswandern. Marija heiratete 1800 in Slom und lebte zu diesem Zeitpunkt wahrscheinlich bereits als Dienstmädchen in der Pfarre Ponikva, so dass die Hochzeit in Ponikva stattfand. Viel später nahm Slomšek seinen Großvater Gregor und seine Tante Marjeta bei sich auf, nachdem er Priester geworden war.

Die Tatsache, dass der Vater des Bischofs, Grossbauer Marko Slomšek, die 18 Jahre jüngere Marija Zorko ohne nennenswerten Besitz zur Frau nahm, spricht dafür, dass es sich nicht um eine arrangierte Ehe zwischen zwei Personen mit vergleichbarem sozialen Status handelte, sondern vielmehr um eine persönliche Zuneigung zueinander.

Vzpon in propad čevljarkega industrialca Antona Kleinschustra (1823–1908)

Oskar Habjanič*

Potrjeno – Accepted: 15. 11. 2022 | Objavljeno – Published: 16. 8. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Kleinschuster A.; 94:685.3(497.4)"18"

Oskar Habjanič: Vzpon in propad čevljarkega industrialca Antona Kleinschustra (1823–1908). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 1, str. 36–63

Spodnještajerska podjetja so svojo priložnost promocije izdelkov iskala tudi v okviru svetovnih razstav. Že v 50. letih 19. stoletja se je zelo uspešno predstavil izdelovalec stekla iz Pohorja Benedikt Vivat. Iz okolice Štor in Laškega se je predstavil von Putzer, ki je proizvajal predvsem jeklo. Omeniti velja še družinsko podjetje usnjarjev Staudinger in vinarje, ki so svoja vina razstavljali tudi na svetovni razstavi v Filadelfiji leta 1876. V 60. letih 19. stoletja je skokovito rast doseglo čevljarstvo podjetje Antona Kleinschustra, ki se je med drugim predstavilo na svetovni razstavi v Parizu leta 1867 in na Dunaju leta 1873. Članek obravnava vzpon in padec podjetnika Antona Kleinschustra v kontekstu obrtnih in svetovnih razstav ter gospodarske krize leta 1873.

Ključne besede: čevljarstvo, gospodarska zgodovina, 19. stoletje, Maribor, svetovna razstava, Anton Kleinschuster, muzeologija.

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Kleinschuster A.; 94:685.3(497.4)"18"

Oskar Habjanič: The rise and fall of the shoemaking industrialist Anton Kleinschuster (1823–1908). Review for History and Ethnography, Maribor 94=59(2023), 1, pp. 36–63

Companies from Lower Styria have also sought opportunities to promote their products at fairs worldwide. As early as the 1850s, Benedikt Vivat, a glassmaker from Po-

* mag. Oskar Habjanič, kustos svetovalec, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, 2000 Maribor, oskar.habjanic@museum-mb.si

horje, presented himself with great success. Von Putzer, a steel manufacturer from the Štore and Laško area, also made an impressive appearance. Other notable names include the Staudinger family leather tannery and the winemakers who exhibited their wines at the World's Fair in Philadelphia in 1876. In the 1860s, Anton Kleinschuster's shoemaking business grew by leaps and bounds, exhibiting, among others, at the 1867 Paris World's Fair and the 1873 Vienna World's Fair. This article discusses the rise and fall of the entrepreneur Anton Kleinschuster in the context of the trade and world fairs as well as the economic crisis of 1873.

Keywords: Shoemaking, economic history, 19th century, Maribor, World's Fair, Anton Kleinschuster, museology.

BIOGRAFSKI UVOD

Anton Karol Stefan Kleinschuster se je rodil v Vorau 26. decembra 1823 očetu Antonu in materi Höchin Terezi.¹ Na svet je privekal kot tretjerojenec. Anton in Tereza sta pred tem povila že Jožefa Antona, ki se je rodil 2. januarja 1821; naslednje leto, 23. aprila, je ob rojstvu umrl Anton Karol Georg.² Njihov oče je delal kot finančni uradnik in zakupnik trošarine. O Antonovem zgodnjem otroštvu in šolanju zaenkrat nimamo podatkov; prav tako je nejasno, kje je spoznal in poročil svojo življenjsko sopotnico Konstantio. V mariborskih matrikah se kot meščan omenja kmalu po marčni revoluciji leta 1849, a v Mariboru je deloval vsaj dve leti pred tem, ko je leta 1847 odprl podjetje.³ S Konstantio sta 29. maja 1849 povila prvorojenca Antona. Katarina Konstantia je na svet privekala leta 1851, tretjerojenec Karol pa novembra 1856.⁴ Nato je sledila vrsta tragedij, ki so spremljale meščanski vsakdan sredine 19. stoletja.⁵ Julija 1858 je najprej v starosti 68 let umrl oče Anton Kleinschuster. Septem-

¹ Podatek, viden pod njegovo fotografijo, kjer sta ob imenu vpisana datum rojstva in smrti (26. 12. 1823– 11.1. 1908). Pod fotografijo zapis: ANTON C. KLEINSCHUSTER GEB. 26. DEC. 1823 ZU VORAU, GEST. 11. JAN. 1908 ZU WIEN. A.C. KLEINSCHUSTER begründete in MARBURG a.d. D. die erste existierende SCHUHFABRIK, und d. SCHU-HEXPORT in ÖSTERREICH. Fotografijo je 12. 5. 1909 Muzejskemu društvu (Museumverein) podaril Leopold Kleinschuster. Fotografija je v inventarno knjigo Pokrajinskega muzeja Maribor vpisana pod inventarno številko ZF 786; glej tudi: Diözese Graz-Seckau, Vorau, Taufbuch 9 nach Ortschaften gegliedert 1813-1829, str. 12.

² Diözese Graz-Seckau, Vorau, Taufindex 1819–1876.

³ Oglas podjetja je viden v: Theodor Kaltenbrunner, Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Marburg a/D., 1899, s. p.

⁴ Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Krstna knjiga 1834–1859, Maribor, sv. Janez Krstnik, str. 108, 125, 170.

⁵ Analiza smrtnosti po mrliški knjigi župnije sv. Janeza Krstnika v obdobju 1825–1848 nam razkriva, da je do dopolnjenega prvega leta starosti umrlo slabih 17,5 % otrok, do šoloobveznega šestega leta 28 % otrok, do dopolnjenega 14. leta pa že dobra tretjina vseh otrok, 34 %, medtem ko je bilo mrtvorojenih otrok slabe 4 %. Podrobneje glej: Habjanič, O., *Življenjska doba otrok*, str. 477–490.

bra 1858 se jima je rodila druga hčera, Marija Konstantia Magdalena, ki pa je umrla že junija 1859.⁶ 27. oktobra 1860 jima ob porodu umre še en otrok,⁷ leto dni za tem, 18. oktobra 1861, pa je Antonu v starosti 33 let zaradi izčrpanosti po težji bolezni umrla še žena Konstantia.⁸

GOSPODARSKA SLIKA SPODNJE ŠTAJERSKE V 60. IN 70. LETIH 19. STOLETJA

Gospodarska klima 60. let 19. stoletja je bila za Spodnještajersko prestolnico ugodna. Podatki razkrivajo razmah podjetniške žilice med Mariborčani. Če je bilo ob koncu leta 1859 prijavljenih 1476 obrtnikov, jih je bilo ob koncu leta 1865 že 1639. Podobno gospodarsko rast sicer lahko zabeležimo tudi v ostalih večjih spodnještajerskih mestih. Na Ptuju zasledimo leta 1859 858 obrtnikov, šest let kasneje pa že 1003; v Celju je leta 1859 prijavljenih 1123 obrtnikov, leta 1865 pa že 1212. Tabela razkriva, da so manjši kraji v enakem obdobju beležili upad gospodarske moči. Med poklici se je največji delež prebivalstva ob gostilniški dejavnosti odločal za čevljarstvo, krojaštvo in mlinarstvo. Med zanimivejšimi obrtmi in podjetji ob koncu 60. let 19. stoletja najdemo še plavalno šolo, parfumerijo, proizvajalca ustne vodice, graditelja mostov in mnoge druge.⁹

Število prijavljenih obrti v Gradcu in spodnještajerskih mestih:¹⁰

Mesto	1859	1865	Razlika	Rast/upad v procentih
Gradec	4394	5255	861	19,6
Maribor	1476	1639	163	11
Celje	1123	1212	89	7,9
Ptuj	858	1003	145	16,9
Ormož	339	247	-92	-27,1
Ljutomer	350	339	-11	-3,1
Radlje ob Dravi	337	322	-15	-4,4

⁶ NŠAM, Krstna knjiga 1834–1859, Maribor, sv. Janez Krstnik, str. 190.

⁷ NŠAM, Mrliška matična knjiga 1858–1876, Maribor, sv. Janez Krstnik, str. 53.

⁸ Kot vzrok smrti je zabeleženo »Auszehrung«, kar je bila oznaka za oslABLJENO telo po daljšem bolezenskem stanju, ki jo je verjetno povzročila tuberkuloza ali rak. Glej: NŠAM, Mrliška matična knjiga 1858–1876, Maribor, sv. Janez Krstnik, str. 59; glej tudi: Grazer Zeitung, št. 254, 5. 11. 1861, str. 9.

⁹ Statistischer Bericht der Grazer Handels und Gewerbekammer, str. 1–14.

¹⁰ Bericht der Grazer Handels und Gewerbekammer über den zustand der Industrie, des Handels und der Gewerbe, str. 30.

Gospodarske obrtne ter svetovne razstave, namenjene predstavitvi dosežkov narodov, so odsevale identiteto in tehnološki napredek vsake sodelujoče države. Začetki razstav segajo v drugo polovico 18. stoletja, ko je v Angliji *Royal Society for the Promotion of Arts, Manufactures and Commerce* pripravljala redne industrijske razstave, namenjene industrijskim dosežkom. Leta 1791 so ob Leopoldovem kronanju za češkega kralja pripravili razstavo v Pragi, na kateri se je predstavljalo 150 razstavljalcev iz Češke.

V naslednjih desetletjih so sledile številne regionalne obrtne razstave, ki so pripeljale do potrebe po predstavitvi svetovnih dosežkov. Leta 1851 je bila v Londonu prvokrat izpeljana svetovna razstava, ki jo prepoznamo pod sloganom »*Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*«. Razstave sta se iz Spodnje Štajerske med drugim udeležila steklarski podjetnik Benedikt Vivat, ki je na razstavi predstavljal kozarce iz barvnega stekla, predmete okrašene z gravurami in pozlato ter v reliefni model pihane (stiskane) steklene izdelke,¹¹ ter Hueber iz Ribnice na Pohorju, ki je razstavljal različne vrste jeklenih in železnih žic.¹² Na svetovni razstavi, ki je leta 1855 potekala v Parizu, so se že predstavili štirje podjetniki iz takratne Spodnje Štajerske. Ob že omenjenem Vivatu zasledimo še P. von Putzerja iz Štor, ki je predstavljal lito jeklo, kovano in surovo železo. Herbinger iz Celja je predstavljal nov glasbeni inštrument, Kleinoschegg iz Radgone pa je predstavljal peneča vina.¹³ Leta 1862 je svetovna razstava spet potekala v Londonu. Na njej so se iz Spodnje Štajerske predstavili že omenjeni Putzer, ki je v Štorah pridobival rjavi premog in je na razstavi spet predstavljal jeklo in železo. Razstave so se množično udeležili vinarji iz Maribora, ki so se na razstavi predstavili kot skupina pridelovalcev vin iz Maribora. Posebej je svoja vina razstavljal tudi nadvojvoda Janez iz Meranovega, torej okolice Maribora; omeniti velja še I. Staudingerja iz Maribora, ki je razstavljal konjsko kožo.¹⁴

Udeleženci razstav so se predstavljali z najnovejšimi »pametnimi iznajdbami«,¹⁵ produkti, na katerih so tako obrtnik, umetnik in država gradili svojo prepoznavnost. Po drugi strani je svetovna razstava vključevala likovne, arhitekturne, literarne in gledališke¹⁶ diskurze. Bila je ne nazadnje predvsem spektakel, ki je posamezniku in množici omogočil izkušnjo globalizacije.

¹¹ Več o njem glej: Bevc Varl, Benedikt Vivat, str. 101–116.

¹² Podatki se vežejo na katalog *Official Catalogue of the Great Exhibition*, str. 200.

¹³ Podatki se vežejo na katalog *Exposition des produits de l' Industrie de toutes les Nations*, str. 223–260.

¹⁴ Podatki se vežejo na katalog *International Exhibition*, 1862, str. 227–250.

¹⁵ Felber, Elke, Rapp, *Smart exports*, str. 8.

¹⁶ Prav tam.

KLEINSCHUSTROVO SODELOVANJE NA OBRTNIH IN SVETOVNIH RAZSTAVAH V 60. IN 70. LETIH 19. STOLETJA

Kleinschustrov gospodarski vzpon je močno povezan z duhom časa, v katerem je njegovo podjetje delovalo. To je čas številnih obrtnih razstav, na katerih je vsak podjetnik izkazoval svojo kvaliteto, po drugi strani pa je to čas, ko je dnevni tisk postopoma s številnimi oglasi spreminjal svojo namembnost, torej ne zgolj kot informacija dnevno-političnih dogodkov, temveč tudi kot orodje za promocijo izdelkov. Kleinschuster je oboje s pridom izkoriščal.

V svoje produkte je vnašal marsikatero novost. Stavil je na nepremočljivost in trpežnost, kar so opazili tako kupci, množični mediji in tekmeci. Njegov gospodarski vzpon se je začel v 60. letih 19. stoletja. Čevljarstvo obrt mu je priskrbel njegov oče še pred letom 1848, leta 1851 pa je od trgoveškega ministrstva dobil privilegij za izdelavo »nepropustnih čevljev«.¹⁷ Leta 1865 je sodeloval na Obrtni razstavi v Mariboru, kjer je prejel eno prvih priznanj oziroma medalj.¹⁸ Že naslednje leto je potekal izbor razstavljalcev na državni razstavi na Dunaju, kjer se je po poročanju Tagesposta štajersko gospodarstvo zelo dobro izkazalo. Razstava se je prvenstveno osredotočila na kmetijstvo in gozdarstvo; ob tem pa seveda ni manjkalo del za industrijo.¹⁹ Na razstavi se je iz Štajerske predstavljalo 69 razstavljalcev.²⁰ Iz Spodnje Štajerske so omenjeni Raimund Würzer iz Laškega, ki je izdeloval cement, Matthias Lohniger iz Mislinje, ki je razstavljal železo; izdelke iz stekla je predstavil takrat že veteran svetovnih razstav Benedikt Vivat s Pohorja. Zelo močno so se predstavili podjetniki iz Maribora: brata Staudinger sta predstavljala različne vrste usnja; podjetje Romana Pachnerja in sinovi²¹ se je predstavilo s kavnim surogatom; Vinzenz Kanduth iz Maribora je razstavljal ognjevarne blagajne.

¹⁷ Leskovec, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941, str. 340.

¹⁸ Medalja je vpisana v knjigo Museumvereina 22. 4. 1909. Podaril jo je Leopold Kleinschuster. Gre za najstarejšo omembo medalje iz posesti Antona Kleinschustra. Morda gre za ohranjeno medaljo, ki ima na averzu upodobljen z lovorjevim vencem ovenčan portret Franca Jožefa. Ob robu medalje teče napis FRANCISCVS JOSEPHVS I.D.G. AVSTRIAE IMPERATOR; na reverzu pa znotraj lovorjevega venca napis: STAATSPREIS FÜR LANDWIRTSCHAFTLICHE VERDIENSTE. Medalja je ohranjena v Pokrajinskem muzeju Maribor in je brez inventarne številke. Kataložni napis: Medalja, Obrtna razstava v Mariboru, 1865 (?), premer: 40 mm, posrebreno, teža: 35 gramov. Medaljo iz Obrtne razstave je prejel tudi Staudinger, kar je razvidno iz vpisa v inv. knjigo Museumvereina. Medaljo je Muzejskemu društvu 27. 2. 1916 podaril Friedrich Staudinger. V inv. knjigo Museumvereina je vpisana pod zaporedno številko 5061.

¹⁹ Grazer Zeitung, št. 118, 25. 5. 1866, str. 9-10.

²⁰ Tagespost, št. 21, 26. 1. 1866, str. 6. Na razstavi v Parizu je dejansko razstavljal 10 oziroma 11 razstavljalcev.

²¹ Več o Romanu Pachnerju glej: Bevc Varl, Muzejski predmeti iz usnjarske družine Herzog, str. 259–280.

Najštevilčnejši so bili seveda pridelovalci vina, med katerimi se omenjajo vinogradništvo Kriehuber, klet grofov Brandis, Karl Schraml in Franz Stampf, ki se je predstavljajo z različnimi vini. Na razstavi je sodelovalo tudi Kmetijsko društvo iz Maribora. Iz Radvanja je različna vina razstavljal tudi Friedrich Brandstetter. Heinrich Vivat iz Maribora je razstavljal minerale in barve.²² Nekoliko slikoviteje se je o razstavi razpisal tudi že omenjeni Grazer Zeitung, ki se je navdušil nad proizvajalci kavnega nadomestka. Avtor omenja Pachnerja in Karla Gerdesa²³ iz Maribora ter Leitnerja iz Gradca, ki h kavi dodaja čokolado. Posebej se ustavi pri elegantnih čevljih Antona Kleinschustra, ki je na razstavi predstavljal tako moške kot ženske čevlje.²⁴ Na razstavi so posebno pozornost poželi Kleinschustrovi čevlji s kovinsko ploščico na sprednjem delu, ki so ščitili prste pred močnimi udarci in posledično obvarovali usnje pred poškodbo.²⁵ Slednji so očitno poželi veliko zanimanje tudi med kupci, saj je Ministrstvo za trgovino in gospodarstvo leta 1866 Antonu Kleinschustru, čevljarju iz Maribora, podelilo ekskluzivni privilegij za obdobje enega leta za izdelavo čevljev s pritrjenimi kovinskimi okraski.²⁶ Koncesija je bila Kleinschustru večkrat podaljšana.²⁷

Kleinschustra sta tako ambicioznost kot kvalitetno delo pripeljala do njegovega prvega sodelovanja na svetovni razstavi. Svetovna razstava v Parizu

²² Tagespost, št. 21, 26. 1. 1866, str. 6.

²³ Karl Gerdes je leta 1841 v Mariboru ustanovil tovarno kavnega nadomestka. V Maribor je prišel iz Varaždina. Več o tem glej: Hozjan, Maribor v prvih dveh desetletjih, str. 384. S soprogo Karolino sta imela dva istoimenska otroka, torej sina Karla in hčer Karolino. Hčerka je leta 1847 nastopila skupaj s pianistom Leschetizkim in pevko Millingovo v takratni dvorani grofov Brandis v Mariboru in zdravilišču v Rogaški. Poročila se je z Aleksandrom Fodroczyjem pl. Borkowez (1826–1890), plemičem z uspešno politično kariero. Več o tem glej: Habjanič, Koncert poljskega pianista Theodorja Leschetizkega, str. 140–150; glej tudi: Vidmar, Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel–Lannoy, str. 32.

²⁴ V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor je ohranjena medalja iz omenjene razstave. Vpisana je v Baševo inv. knjigo pod številko 548. Na robu medalje vidna omenjena signatura (548a in 548b). Medalja je pripisana Antonu Kleinschustru. V inv. knjigi Museumsvereina se medalja eksplicitno ne omenja. Dne 12. 5. 1909 je Leopold Kleinschuster Museumvereinu med drugim podaril tudi tablo z 18 medaljami iz razstav. Morda je bila omenjena medalja v tem sklopu. Podrobneje o Kleinschustrovi zapuščini glej poglavje »Epilog« tega članka. Na aversu medalje je na robu upodobljen pridelek (vidno grozdje, jabolka, žitno klasje), v osrednjem polju napis: LAND u. FORST WIRTSCHAFTLISCHE AUSTELLUNG IN WIEN 1866. Spodaj vidna signatura: JAUNER. Na reverzu medalje je upodobljen avstrijski grb z dvoglavim habsburškim orlom s krono. Ob robu napis: K. K. Landwirtschaft Gessellschaft in Wien. Kataložni zapis: Medalja, Kmetijska razstava na Dunaju, 1866, medaljist/graver: Jauner, kovnica: Dunaj, premer: 56 mm, posrebreno, teža: 33 gramov.

²⁵ Grazer Zeitung, št. 118, 25. 5. 1866, str. 9–10.

²⁶ Tagespost, št. 166, 16. 6. 1866, str. 4.

²⁷ Laibacher Zeitung, št. 227, 3. 10. 1867, str. 5.

leta 1867 je bila posvečena kmetijstvu, industriji in umetnosti. Takratna javnost jo je videla kot odraz stanja kulture, kot triumf duha in dela. Trajna zapuščina svetovnih razstav je bilo trenutno stanje na področju umetnosti, razvoju obrti, napredku industrije in družbenem oziroma socialnem položaju ljudi.²⁸

Avstrijska monarhija, ki se je ravno takrat preoblikovala v Avstro-Ogrsko se je na razstavi predstavila s 1.993 razstavljavci; med temi je bilo 56 razstavljavcev iz Štajerske, kar je predstavljalo 2,8 % vseh razstavljavcev iz takratne monarhije. Iz takratne Spodnje Štajerske se je predstavilo 11 podjetnikov, kar je predstavljalo nekaj manj kot 20 % razstavljavcev iz Štajerske. Za primerjavo navedimo, da je iz takrat ene najbolj razvitih dežel Češke (Bohemije) sodelovalo blizu 250 razstavljavcev, kar je predstavljalo okoli 12,5% razstavljavcev iz monarhije.²⁹

Število razstavljavcev po regijah iz slovenskega etničnega območja na svetovni razstavi v Parizu 1867.³⁰

Avstrija	Štajerska	Sp. Štajerska	Kranjska	Koroška
1993	56	11 (10+1)	4	64

Razstava v Parizu leta 1867 je bila za Kleinschustra popolni uspeh, saj je prejel tudi bronasto medaljo.³¹ Če je do takrat bil relativno neznan zunaj Štajerske, je po razstavi doživel nagel razvoj. Podobno se kritik razpiše tudi za usnjarno bratov Staudinger.³²

²⁸ Neumann, *Die Ausstellung als Kulturbild*, str. 3.

²⁹ *Exposition Universelle de 1807 a Paris, Catalogue General*, str. 137–146.

³⁰ Podatki se vežejo na katalog *Exposition Universelle de 1807 a Paris, Catalogue General*, str. 137–146.

³¹ V inventarno knjigo Museumsvereina sta vpisani dve medalji iz svetovne razstave v Parizu. Gre za medaljo iz posesti že omenjenega Friedricha Staudingerja, ki je zavedena pod inv. št. 5059, druga pa je medalja Antona Kleinschustra, vpisana v inv. knjigo Museumsvereina pod zaporedno številko 2705. Slednja je vpisana v Baševo inventarno knjigo pod številko 551. Signacija (551A in 551B) je vidna tudi na medalji. Baševa inv. knjiga pripiše medaljo Antonu Kleinschustru. Signacija Museumsvereina ni vidna. Provenienca je dodatno otežena z darom Leopolda Kleinschustra, ki 22. 4. 1909 Museumvereinui med drugim podari tudi t. im. diplomu (zelo verjetno je mišljena medalja) iz svetovne razstave v Parizu. V inv. knjigo Museumsvereina je vpisana pod inv. št. 3004. Na ohranjeni medalji je na averzu upodobljen z lovorjevim vencem ovenčan portret Napoleona III s pogledom na levo. Na robu napis: NAPOLEON III EMPEREUR, vidna signatura graverja: H.PONSCARME F. Na reverzu sta upodobljena dva krilata puta, ki v roki držita (prazno) kartušo, spodaj kraljevi orel, zgoraj nad kartušo lovorjev venec. Ob robu napis: EXPOSITION UNIVERSELLE DE MDCCCLXVII A PARIS. Spodaj podpis graverja: H.PONSCARME F. Kataložni zapis: Medalja, Svetovna razstava v Parizu, 1867, premer: 65 mm, medaljist/graver: Ponscarme, François Joseph Hubert (1827-1903), kovnica: Paris, bron, teža: 38 gramov.

³² *Tagespost*, št. 83, 11. 4. 1867, str. 2, glej tudi *Tagespost*, št. 299, 29. 12. 1867, str. 3.

Iz Spodnje Štajerske so se ob Kleinschustru predstavili še Johann Witzler iz Maribora, ki je predstavljal različna barvila. Friderick Prodnik iz okolice Zidanega mosta je razstavljal vzorce papirja in kartona, Vincent Kanduth iz Maribora ognjevarne blagajne, Vivat Benedikt s Pohorja izdelke iz stekla; Lohninger Matthias iz Mislinje se je osredotočal na minerale podobno tudi Vivat Henri in Witzler Johann, ki sta se predstavila v dveh različnih kategorijah, torej mineralih in barvilih; von Putzer iz okolice Štor je predstavljal premog, brata Staudinger pa vzorce in izdelke iz usnja.³³

Kleinschustrovemu uspehu v Parizu je sledila tudi razširitev poslovanja, saj je kmalu zatem odprl nove poslovne prostore na Dunaju na vogalu takratne Kärtnergasse 4 in Himmelfortgasse.

Še isto leto je Kleinschuster razstavljal na razstavi umetne obrti, agronomije in industrije, ki se je odprla 14. septembra v Linzu. Veliko zanimanje so poželi elegantni visoki čevlji, ki so izstopali tudi po zelo ugodni ceni. Na razstavi je prejel najvišje priznanje, veliko srebrno medaljo.³⁴ Kritični opazovalec razstave je ob razstavi Kleinschustrovih čevljev zapisal: »*Tako kot obleka naredi človeka, tako čevlji naredijo nogo. Čevlji s peto s tamburiranimi oblogami izgledajo tako elegantno, graciozno, primerni sedaj zraven priljubljenim krajšim oblekam, kot posladek pa lahko zapišemo še natančnost dela in ugodno ceno ...*«. ³⁵

Po razstavi v Linzu je Kleinschuster še v istem mesecu sodeloval na razstavi v Salzburgu, kjer je že zapisano, da je lastnik trgovine na Dunaju.³⁶ Rast podjetja je kronal z novimi trgovinami; ob Dunaju se omenja še Trst, ki je po dokončanju železniške povezave predstavljal okno v svet marsikateremu

³³ Prav tam.

³⁴ O poročilu o razstavi glej Gemeinde Zeitung, VI, Dunaj, 16. september, 1867, str. 5, Linzer Abendbote, št. 216, 19. september 1867, str. 2, Neues Wiener Tagblatt, št. 186, 15. september 1867, str. 12, Neues Wiener Tagblatt, št. 186, 15. 9. 1867, str. 12. Nagrajeni so bili uvrščeni v tri kategorije: velika bronasta medalja, mala srebrna medalja in velika srebrna medalja. Medaljo hrani Pokrajinski muzej Maribor. 22. 4. 1909 jo je Museumvereinu podaril Leopold Kleinschuster. V inv. knjigo Museumsvereina je vpisana pod zaporedno številko 3008, v Baševo inv. knjigo pa pod zaporedno številko 555a. Na medalji je vidna kronana ženska glava (Avstrija) z rogom izobilja v spodnjem delu, nad glavo pa napis AUSTRIA. Ob robu teče napis: EHRENPREIS DES VOLKSFESTES IN LINZ. Spodaj signatura graverja: Radnitzky. Drugi del medalje manjka. Kataložni zapis: Medalja, Obrtna razstava v Linzu, 1867, medaljist/graver: Radnitzky, premer: 43 mm, posrebrno, teža: 21 gramov. Medaljo je na razstavi prejel tudi usnjar Staudinger, kar lahko razberemo iz vpisa v inv. knjigo Museumsvereina. Friedrich Staudinger je 27. 2. 1916 Museumvereinu podaril medaljo iz razstave v Linzu. Vpisana je pod zaporedno številko 5060.

³⁵ Neues Wiener Tagblatt, št. 186, 15. 9. 1867, str. 12.

³⁶ Salzburger Zeitung, št. 214, 19. 9. 1867, str. 3.

spodnještajerskemu podjetniku,³⁷ in Gradec, kjer so stekle prve priprave.³⁸ Poslovno vizijo razširitve prodajne mreže je nadgrajeval z udeležbo na krajevnih razstavah, na katerih je že imel vzpostavljene trgovske stike. V septembru leta 1868 se je tako udeležil industrijske razstave v Trstu, kjer je prav tako prejel srebrno medaljo. Poročilo razkriva, da je to že peto priznanje, ki jih je Kleinschuster pridobil na različnih sejmih.³⁹ Leta 1869 sodeluje na razstavi umetne obrti v Gradcu, kjer je v mesecu maju prejel srebrno medaljo Štajerskega kmetijskega društva.⁴⁰

Prodajna uspešnica čevljev s kovinsko ploščico je na tržišče prinesla tudi večše posnemovalce, kar je razjezilo Kleinschustra, ki je tovrstno početje opazil in prijavil inšpektoratu v Gradcu, kjer so pregledali nekatere delavnice in trgovine.⁴¹ Kopiranju in posledično cenejšim modelom njegovih proizvodov se Kleinschuster ni mogel izogniti niti v prihodnje, zato je za zaščito blagovne znamke od leta 1872 na podplatu čevljev pustil odtis s svojim imenom.⁴² Čevljarska obrt je bila med najštevilčnejšimi. Tako je bilo recimo l. 1846 v Mariboru 20 čevljarjev, leta 1864 že 49 in leta 1871 51.

³⁷ Svoje izdelke je preko Trsta prodajal tudi proizvajalec stekla Benedikt Vivat. Več o tem glej: Bevc Varl, Benedikt Vivat in steklarstvo na Pohorju, str. 101–116.

³⁸ Tagespost, št. 14, 18. 1. 1868, str. 4.

³⁹ Tagespost, št. 224, 30. 9. 1868, str. 4. V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor je ohranjena medalja iz omenjene razstave, ki jo Baševa inventarna knjiga pripisuje Kleinschustru. V omenjeni knjigi je vpisana pod zaporedno številko 550. V knjigi Museumsvereina se omenjena medalja ne omenja, se pa omenja prejetje diplome. Slednja je vpisana pod inv. št. 3005; kot darovalec je vpisan Leopold Kleinschuster. Ne moremo razbrati, ali je dejansko mišljena diploma, ali pa je zapisovalec pod »diplomo« dejansko mislil na medaljo, kar je zelo verjetno. Diploma se ni ohranila. Medalja ima na averzu znotraj lovorjevega venca napis: ESPOSIZIONE 1868. Na reverzu na zunanjem robu napis: ASSOCIAZIONE TRIESTINA PER LE ARTI E L'INDUSTRIA. V osrednjem polju viden tržaški grb s krono, ženski figuri na straneh upodabljata industrijo (kovaštvo) in umetnost. Spodaj vidna signatura medaljista/graverja: A. Schöll. Kataložni zapis: Medalja, Industrijska razstava v Trstu, 1868, premer: 60 mm, medaljist/graver: A. Schöll, kovnica: Trst, posrebreno, teža: 40 gramov.

⁴⁰ Medalja je zabeležena v inv. knjigo Museumsvereina pod zaporedno številko 3006 in 3007. 22. 4. 1909 jo je podaril Leopold Kleinschuster. Medalja je prav tako vpisana v Baševo inv. knjigo pod zaporedno št. 547 (natančneje 547A in 547B). V slednji je zabeleženo, da gre za medaljo iz Kmetijske razstave iz leta 1872. Zelo verjetno gre za pomoto. Na letnico 1869 nas opominja vpis v inv. knjigi Museumvereina ter časopisni članek v Grazer Volksblatt, št. 111, 16. 5. 1869, str. 17. Na averzu medalje znotraj lovorjevega venca zapis: DIE K. K. STEIRM LANDWIRTSCHAFT GESELLSCHAFT; na reverzu napis: ZUR ANERKENNUNG DES VERDIENSTES. Kataložni zapis: Medalja, Razstava umetne obrti v Gradcu, 1869, premer: 48 mmm, kovnica: Gradec, posrebreno, teža: 21 gramov.

⁴¹ Tagespost, št. 194, 23. 8. 1868, str. 12.

⁴² Tagespost, št. 54, 27. 2. 1872, str. 9.

Podjetje je rastlo tudi v letu 1869, ko je najel nove poslovne prostore v Kartinovih zgradbah na takratni Gartengasse 13.⁴³ Novi prostori niso predstavljali samo delovnega procesa, ampak je bila tam prostor za manjšo pripravljalnico, skladišče in pisarne. Kleinschuster je ob tovarni uredil tudi vrt. V letu 1869 je Kleinschuster že zaposloval med 400 in 500 delavcev, ki so delali tako v tovarni kot od doma. V tovarni je namestil nove šivalne stroje podjetja Geisteger iz Gradca, ki je izdelovalo stroje, specializirane za čevlje. Sodobna proizvodnja je pritegnila pozornost tako strokovne kot laične javnosti. O proizvodnji in delu Antona Kleinschustra sta se obširno razpisala najprej Grazer Volksblatt, ki glede na poslovno uspešnost predlaga spremembo imena v »Großschuster«⁴⁴ in nato že Laibacher Zeitung, ki nam prav tako poda izjemen uvid v industrijski obrat iz konca 60. let 19. Avtor v Laibacher Zeitung o novih prostorih zapiše: *»Te dni smo na izletu v Mariboru imeli možnost spoznati najnovejšo proizvodnjo tovarne čevljev gospoda Kleinschustra in moramo priznati, da so bila začetna pričakovanja v resnici presežena. Tovarna stoji v Koroškem predmestju, »pastorku« Maribora. Na obsežno dvorišče smo vstopili skozi visoka vrata. Dvorišče obdajajo delovni prostori in skladišča; desno od vrat je pisarna, kjer so shranjene pisarniške knjige, korespondenca in blagajna. Na stenah vidimo številne diplome, častne nagrade izdelkov s skoraj vseh razstav. Iz pisarne pridemo do skladišča, kjer vidimo delne proizvode in deloma že končne izdelke, primerne za pošiljanje. Oči obiskovalca vidijo vse vrste čevljev, primerne za vsako območje, velikost ali vreme v zadostnih količinah. Čevlji za Aleksandrijo in Kairo so pripravljene na ekspedicijo; tam je tudi škatla elegantnih ženskih čevljev, namenjenih na Dunaj. Zloženi tesno drug ob drugem, taki iz dama-sta ali svile, v živahnih barvah poljskega cvetja. Škatla otroških čevljev z lepo patentirano medenino, pritrjeno na sprednjem delu, potuje v Trst; spet druga škatla s »Kurrentwaare« je namenjena v Celovec.*

V škatli smo opazili zelo lepe damske škornje, ki lastnice povišajo za vsaj 8 centimetrov; gre za ostanke od karnevala. Ti elegantni plesni čevlji so to sezono še posebej priljubljeni; pošiljajo jih v Konstantinopel, Bukarešto in na Dunaj. Gospod Kleinschuster ima v prej omenjenih mestih, kot tudi v Trstu, Gradcu,

⁴³ Gre za današnjo Prežihovo ulico. Kot Gartengasse jo poimenujejo leta 1876, ker je ob njej ležal Kleinschustrov vrt. Theodor Kaltenbrunner, Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Marburg a/D., 1899, str. 184. Delavnice so bile na prostoru med današnjo Strossmayerjevo, Smetanovo in začetkom Pipuševe ulice. Gre za območje današnjih tehniških fakultet. Glej: Leskovec, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941, str. 340. Na omenjenem območju se je postopoma razvila t. im. industrijska cona; ob Kleinschustrovi tovarni je na lokaciji današnje Umetnostne galerije delovala tovarna figove kave; v bližini, na Koroški cesti je delovala Nudlova tovarna rozolije; ne gre spregledati še Glonnerjeve oz. Tscheligijeve pivovarne, ki je prav tako svoj čas delovala na Koroški cesti.

⁴⁴ Grazer Volksblatt, št. 81, 10. 4. 1870, str. 3-4.

Pešti in Celovcu, trgovine, v katerih ima velik promet. Med usnjenimi surovina-mi opazimo štajerska podjetja: pri delu za stopala uporablja usnje F. Reikha iz Gradca, za zgornji del usnje bratov Staudinger iz Maribora; vsi ostali deli usnja so tujega izvora. Volnene in svilene tkanine v vseh barvah, elastika in številni drugi manjši predmeti, potrebni za izdelavo, so na voljo v velikih količinah. Toda vstopimo v delovni prostor.

Na levi strani pri vhodu v delavnico sedi obratovodja, ki nadzira vse delavce, dostavlja material, pobira dokončane izdelke in izdaja potrdila, ki jih izplačajo na blagajni v pisarni na dvorišču. Oglejmo si posamezna dela. Za dolgo mizo stojijo krojači, ki z vnemo oblikujejo predloge za šablone; stroj poleg izdeluje usnjene podplate različnih velikosti. Popolnoma nov opremljen stroj A. pl. Gasteigerja iz Gradca zagotavlja lepljenje, ki je po preizkusu več takih strojev postal nepogrešljiv. Ta stroj zlepi skupaj podplat z zgornjim delom, vstavi elastiko, obrne, zlepi, zlika z likalnikom pod veliko paro in stisne tako, da lahko pridejo v roke šivilje. 20 do 30 šivalnih strojev različnih sistemov in velikosti, za katerimi delajo deklice, ki smiselno došijejo in zašijejo izdelke. Ko je zgornji del dokončan, gredo slednji v drugo sobo, kjer jih s pomočjo lastnih strojev prišijejo ali privijejo z medeninastimi klinci.

Razvijejo se pete; podplat se namesto s kladivom obdela in stisne na kamnu, da dobi potrebno upogljivost. Glajenje in poliranje roba podplata ne poteka več s »Kneipom« (čevljarski nož) in »Falzbeinom« (pripomoček za odjemanje roba), temveč s pomočjo stroja z dvema kolesoma in enim jeklenim brusilcem, ki ga s pomočjo vztrajnika nastavi v hitro brzino. Ta popolnost čevljarske industrije po tem sistemu omogoča, kot nam razloži gospod Kleinschuster, da je en par čevljev ali škornjev končan v $\frac{3}{4}$ ure.

Poseben oddelek je rezerviran za tako imenovano »šolo«, v kateri se delavce najprej učijo obrti in od tam so potem glede na svoje kvalifikacije razporejene v posamezni oddelek.

Ko zaključimo ogled tovarne gospoda Kleinschustra, ne moremo mimo tega, da ga ne bi cenili kot človeka, ki si z nepopustljivo prizadevnostjo in nenehno vztrajnostjo postavlja zastavljeni cilj tudi brez »posebnih kreditov«, in to je kljub številnim malomeščanskim obrekovanjem z jasno določenim ciljem, rešil na odličen način ter – kot je prof. Dawidowsky primerno rekel v *Industrie- und Handelsblatte* – se je Kleinschuster razvil zunaj okvirjev pregovora: *Le čevlje sodi naj kopitar.*⁴⁵

Kleinschustrova tovarna čevljev je obveljala za tovarno nove dobe, kot jo poimenuje tajnik Štajerskega obrtnega društva Dawidowsky.⁴⁶ Kleinschuster

⁴⁵ Laibacher Zeitung, št. 168, 27. 7. 1870, str. 1-2. Pod člankom najdemo začetnice avtorja V. F. G.

⁴⁶ Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od sredine 19. stoletja*, str. 109.

je konec 60. let 19. stoletja razvejal mrežo poslovnih stikov. Njegove damske, moške in otroške čevlje je bilo mogoče kupiti v trgovinah Kaira in Aleksandrije, Istanbula, Bukarešte, Budimpešte, Trstu, Celovcu, Gradcu, Dunaju, Zagrebu, Košicah, Aradu, Szegeđu, v mestu Peč, Braslovu, Bayreuthu, Sarajevu in Odessi.⁴⁷ Kleinschuster ni pokrival samo takrat novo nastajajoče politične tvorbe Avstro-Ogrske, temveč se je preko Trsta oziral na oddaljene trge Istanbula, Kaira in Aleksandrije. V Mariboru je verjetno imel trgovino na takratni Postgasse 8.⁴⁸ Anton Kleinschuster se je v tem času odločil pripustiti k podjetju tudi svojega sina Antona Kleinschustra ml. in svojega knjigovodjo Wilhelma Lichtensterna.⁴⁹

Med materiali se je naslanjal predvsem na tovarno usnja bratov Staudinger, s katerima se je avgusta leta 1872 tesneje povezal z ustanovitvijo Mariborske družbe tovarne čevljev. V novi delniški družbi so sodelovali tudi vlagatelji, s katerimi je Kleinschuster že pred tem verjetno poslovno tudi sodeloval. Iz Trsta se je podjetju pridružil G. B. Burgstaller, grosist; iz Dunaja sta v podjetje vložila trgovca Moises in Charmatz, potem vdova po Kloibrsu, brata Staudinger in usnjar Anton Badl. Sedež podjetja so obdržali v Mariboru.⁵⁰ Leta 1873 je bilo prepoznano pod imenom *Mariborska tovarna usnja in čevljarskih izdelkov d. d.* (Marburger Leder und Schuwaaren Fabriks Actien Gesellschaft). Ustanovni občni zbor je potekal na Dunaju; tamkajšnja Industrialna banka je novemu podjetju dala kar 200.000 goldinarjev investicijskega kapitala.⁵¹

V obdobju do združitve je Kleinschuster uspešno širil tudi svoje patente. Dunajski prodajalec in izdelovalec čevljev Heinrich Abeles je odkupil patent in dovoljenje za nadgradnjo Kleinschustrovih dekoriranih čevljev.⁵² Leta 1870 je spet sodeloval na razstavi v Gradcu, na kateri pozornost vzbudi že prej omenjeni Geisterger z novimi modeli šivalnih strojev, ki so Kleinschustru omogočili hitrejšo izdelavo in posledično cenejšo prodajo od konkurence. Kleinschustrovi čevlji so pritegnili tudi cesarjevo pozornost. Geisterger je podobno kot Kleinschuster prejel bronasto priznanje v Parizu, v Linzu pa

⁴⁷ Blaschke, Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen in Steiermark, str. 19.

⁴⁸ Gre za današnjo Jurčičevo ulico. Glej: Josefine Jurik, Jurik's Adress-Buch der Stadt Marburg, 1884, str. 81.

⁴⁹ Amstblatt zur Wiener Zeitung, št. 50, 19. 2. 1871.

⁵⁰ O združitvi je obširno poročalo tudi štajersko časopisje. Glej Grazer Zeitung, št. 201, 25. 8. 1872, str. 1, Grazer Zeitung (priloga Amstblatt zur Grazer Zeitung), št. 252, 24. 10. 1872, str. 7, Wiener Zeitung, (priloga: Amstblatt zur Wiener Zeitung) št. 249, 29. 10. 1872, str. 9.

⁵¹ Leskovec, Gospodarstvo v Mariboru od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, str. 109.

⁵² Laibacher Zeitung, št. 8, 12. 1. 1870, str. 5.

srebrno.⁵³ Leta 1871 se je Kleinschuster vrnil na razstavo v Trst, kjer je sodeloval na razstavi, posvečeni kmetijstvu, industriji in umetnosti.⁵⁴

V tem obdobju je Kleinschuster prejel vrsto stanovskih nagrad, ki so mu jih podelila različna društva. Med slednjimi velja omeniti srebrno medaljo Štajerskega društva za promocijo umetne obrti;⁵⁵ leta 1869 je prejel medaljo Spodnjeavstrijskega obrtnega društva z Dunaja;⁵⁶ naslednje leto je prejel medaljo ob priložnosti kmetijske razstave v Gradcu, ki je praznovala 50. obletnico delovanja.⁵⁷

60. in 70. leta 19. stoletja z dnevnim časopisjem odpirajo prostor tudi oglaševalcem, kar je izkoristil tudi Kleinschuster. Svoje izdelke je redno oglaševal v dnevnikih časopis, kot so Grazer Volksblatt, Grazer Zeitung, Südsteirische Post, Klagenfurter Zeitung, Tages Post, Linzer Abendbote, Süddeutsche Post, in kasneje tudi v Laibacher Tagblattu in dunajskem Welt Blatt.

Maribor se je v obdobju županovanja Matthäus Reiserja (1870–1883)⁵⁸ postopoma razvijal v sodobno industrijsko in turistično prijetno destinacijo.

⁵³ Tiroler Stimmer, št. 237, 17. 10. 1870, str. 1, glej tudi: Tagesbote für Untersteiermarkt, 24. 9. 1870, str. 1.

⁵⁴ Na razstavo nas opominja ohranjena medalja, ki je v Baševi inventarni knjigi pripisana prav Kleinschustru. Vpisana je pod zaporedno številko 553. V inv. knjigi Museumsvereina se omenja diploma iz omenjene razstave. Zelo verjetno gre za drugačno poimenovanje in je dejansko mišljena ohranjena medalja. Medalja oz. diploma je v inv. knjigo Museumsvereina vpisana pod inv. številko 3011. Medalja ima na averzu na robu viden lovorjev venec, ki se stika s tržaškim grbom. Na zunanji strani venca napis: 1871 ESPOZICIONE AGRICOLA INDUSTRIALE E DI BELLE ARTI. Na reverzu znotraj lovorjevega venca je upodobljen grad z dvema stolpoma in odprtim grajskih vhodom. Kataložni zapis: Medalja, Industrijska razstava v Trstu, 1871, premer: 43 mm, kovnica: Trst, posrebrno, teža: 19 gramov.

⁵⁵ Medalja je ohranjena in vpisana v t. im. Baševo inv. knjigo v Pokrajinskem muzeju Maribor pod številko 552. Na averzu je znotraj hrastovega venca napis: FÜR HERRVORRAGENDE LEISTUNG AUF DEM GEBIETE DER KUNSTINDUSTRIE. Na reverzu v osrednjem polju viden grb dežele Štajerske, ob robu napis: STEIERMAERKISCHER VEREIN ZUR FOERDERUNG DER KUNSTINDUSTRIE. Kataložni zapis: Medalja, Steiermaerkischer Verein zur Foerderung der Kunstindustrie, 60./70. leta 19. stoletja, premer: 45 mm, kovnica: Gradec, posrebrno, teža: 17 gramov.

⁵⁶ Medaljo je 22. 4. 1909 Museumsvereinu doniral Leopold Kleinschuster, kar je razvidno iz inv. knjige Museumsvereina. Vpisana je pod zaporedno številko 3009. Medalja se ni ohranila.

⁵⁷ Medaljo je 22. 4. 1909 Museumsvereinu doniral Leopold Kleinschuster, kar je razvidno iz inv. knjige Museumsvereina. Vpisana je pod zaporedno številko 3010. Medalja je vpisana v Baševo inv. knjigo pod zaporedno številko 555B. Na averzu na robu napis K. K. Landwirtschafts Gesellschaft in Steiermarkt 1870 ter v osrednjem polju: Zur feier des fünfzigjährigem Wirkens. Na reverzu v osrednjem polju je štajerski deželni grb in ob robu napis: Ausstellung in Graz; Dem Verdienste. Kataložni zapis: Medalja, Kmetijska razstava, Gradec, 1870, premer: 45 mm, pozlačen, teža: 17 gramov.

⁵⁸ Več o njem glej: Maver, Ravnikar, Dr. Matthäus Reiser, str. 108–127.

Njegov razvoj in preboj na evropske trge je prepoznal tudi eden osrednjih dunajskih časopisov Die Presse, ki se je tik pred gospodarskim zlomom zelo slikovito razpisal o podobi mesta ob Dravi: »Veliko se je danes spremenilo v Mariboru, mestu z 12.000 prebivalci, ki se je razširil v vse smeri. Celo zlovesči starodavni grad se je moral žrtvovati potrebam sedanjosti in podreti svoje zidove, da bi odprl prostor prijaznim ulicam. Samo glavni trg je ostal tak kot prej: enake hiše in enak obupen pločnik; pot navzdol k Dravi je danes v takem stanju, kot je morda bila v času križarjev in čarovništva, nevaren, ozki in umazan prehod; trg ob katedrali je vedno opustošen, opuščen in prerasel s travo. Vendar zunaj te stare urbane četrt, lahko vsepovsod opazujemo nove moderne čase. Tukaj najdemo velik, prijazen kazino, državno zgradbo srednje šole in veliko število tovarn, ki svoje produkte prodajajo veliko čez meje Štajerske. V Graškem predmestju je izginilo veliko manjših hiš, v katerih so živeli skromni obrtniki z ženami, otroci in popotniki; na njihovem mestu lahko danes vidimo tri- do štirinadstropne veličastne stavbe z izjemno lokacijo za poslovanje. Maribor se namreč odlikuje po težkem delu in trgovini, z mnogimi proizvodi, ki so prekašali Gradec. Staudingerjeva tovarna usnja, Kleinschusterjeva tovarna čevljev, Pachnerjev kavni surogat, Ehrhardove puške imajo izjemen ugled in so se že odprle svetovnemu gospodarstvu. Mariborski trg ima prihodnost.«⁵⁹ Največjo spremembo je mesto doživelo na severu, kjer so uredili mestni park in tri ribnike, s čimer se mesto postavlja ob bok Leipzigu. Avtor vzneseno zaključí »Pustimo Dunajčanom Prater, Gradčanom Hilmteich; mi Mariborčani imamo eno jezero, pravzaprav tri jezera!«⁶⁰

Priprava svetovne razstave na Dunaju leta 1873 je za takratno Avstro-Ogrsko pomenila velik izziv. Pred njo so si organizacijo industrijske razstave svetovnega formata lahko privoščili zgolj London in Pariz. Posvečena je bila izobrazbi in kulturi. Dunaj, ki se je s svojim drznim urbanističnim načrtom takrat smelo postavil ob bok imperijem in prej omenjenim prestolnicam, je razstavo pozicioniral na območje današnjega Praterja. Takratna javnost je veliko pozornosti posvečala predvsem mednarodnemu vplivu takrat rastočega mesta Dunaj. Razstava je bila naložba v prihodnost, v mednarodni ugled mesta; bila je manifestacija umetnosti, osrednji družabni dogodek leta v Evropi ter priložnost dokazovanja v tehnološkem razvoju. Razstava je pritegnila okoli 54.000 razstavljavcev; od tega jih je okoli 9.000 prišlo z območja Cislajtanije. Trajala je med 1. majem in 31. oktobrom 1873. Na razstavi so pričakovali med 33.000 do 100.000 tujcev, kar je za Dunaj predstavljalo izjemen logistični izziv.⁶¹

⁵⁹ Die Presse, št. 246, 7. 9. 1872, str. 9. Pod reportažo se je podpisal Dr. T.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Pemsel, Die Wiener Weltausstellung von 1873, str. 29.

Kleinschuster se je s svojimi izdelki zelo uspešno predstavil tudi na svetovni razstavi na Dunaju. Svoj razstavni prostor je imel v osrednjem razstavišču, tako imenovani Rotundi, ki se je raztezala na 8000 m². Na razstavi je deloval samostojno; v katalogu je registriran kot proizvajalec čevljev z Dunaja in Maribora. Na razstavi je prejel bronasto medaljo.⁶²

Usnjarstvo je bilo v monarhiji močno zastopano. Samo na Štajerskem so bili registrirani 303 obrtniki; od tega jih je kar 18 imelo tovarne. Med podjetniki se najpogosteje omenja tovarna Franza Reickha, tovarna Antona Lippa in tovarna Franza Krumpöcka, potem brata Staudinger iz Maribora, Anton Lassig iz Celja ter Johann Gert iz Weitza. Z gotovimi usnjenimi izdelki je iz Štajerske ob Kleinschustru potrebno omeniti še Ignaza Pongratza iz Gradca, ki mu je prav tako uspel preboj v tujino.⁶³

O takrat uspešno razvijajočem se Mariboru pričajo tudi številna podjetja iz Maribora, ki so se ob Kleinschustru predstavila na svetovni razstavi na Dunaju. Tukaj najdemo že prej omenjeno delniško družbo oziroma Mariborsko

⁶² V inventarno knjigo Museumsvereina je zapisovalec pod inventarno številko 2703–2704 (zelo verjetno zmotno) zapisal, da gre za dve medalji. V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor je do sedaj identificirana ena medalja z svetovne razstave na Dunaju iz leta 1873 (medalja je fizično ločena na averz in reverz, zato je morda zapisovalec mislil, da gre za dve ločeni medalji.). Po podatkih inventarne knjige Museumsvereina je muzejsko društvo ob že omenjeni »Kleischustrovi« medalji 27. 2. 1916 pridobilo tudi medaljo iz posesti Friedricha Staudingerja, ki je prav tako kot usnjar in partner v podjetju sodeloval na svetovni razstavi na Dunaju. Slednja je vpisana pod inventarno številko 5058. Dodatno oteženo iskanje provenience povzroči še en vpis t. im. diplome (zelo verjetno gre za medaljo), ki jo 22. 4. 1909 podari Leopold Kleinschuster. Diploma oziroma medalja se prav tako nanaša na sodelovanje na svetovni razstavi na Dunaju in je vpisana pod inv. št. 3012. Ohranjena medalja ne razkriva neposredne provenience, dokumentacija v Baševi inv. knjigi pa medaljo pripiše Antonu Kleinschustru. Vpisana je v Baševo inventarno knjigo pod zaporedno številko 549. Slednja signacija (549A in 549B) je vidna tudi na medalji. Na njej na averzu vidimo z lovorjevim vencem ovenčan portret cesarja Franca Jožefa I. s pogledom na desno in ob robu napis: FRANZ JOSEPH I., KAISER VON OESTERREICH, KOENIG VON BOEHMEN ETC., APOST. KOENIG. VON UNGARN. Medalja je signirana z umetnikovim imenom: J. TAUTENHAYN. Venčasti rob pozlačen. Na reverzu izraz povezanosti med tremi najpomembnejšimi gospodarskimi panogami 19. stoletja: Kmetijstvom, Obrtjo in Industrijo. Personifikacija Kmetijstva, s plugom v ozadju, drži v levici rog izobilja in predaja lovorjev venec sedeči Obrti, ki v levici drži zaviti prapor. Pri tem simboličnem dejanju ju opazuje personifikacija Industrije z lovorjevim vencem v desnici, s katero se obenem naslanja na kladivo s tnalom. Ob robu je napis: WELTAUSSTELLUNG 1873 WIEN. Spodaj je napis DEM VERDIENSTE. Na podestu je viden napis umetnika K. SCHWENZERJA. Venčasti rob je pozlačen. Kataložni zapis: Medalja, Svetovna razstava na Dunaju, 1873, premer: 70 mm, medaljista/graverja: J. Tautenhayn/K. Schwenzer, kovnica: Dunaj, bron, teža: 123 gramov. Za sugestije pri opisu se iskreno zahvaljujem cenjeni kolegici in profesorici dr. Poloni Vidmar.

⁶³ Blaschke, Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen in Steiermark, str. 18-19.

družbo tovarne čevljev usnarja Staudingerja. Erhart Johann se je specializiral za proizvodnjo pušk z različnimi sistemi. Konrad Kopels je prikazal možnosti izdelave zemljevida iz umetnega materiala. Georg in Peter Sauer sta bila tudi usnarja iz Maribora. Römheldt H. Wilhelm je prikazal vzorce prešanega papirja, kartona, gladkega marmorja in drugih materialov. Dr. Julius Mülle se je osredotočil na izdelavo zidanice. V skupinski razstavi pridelovalcev likerjev se je predstavil tudi Berl Jakob. Kajetan Pachner se je predstavil s kavnim surrogatom in figovo kavo. V skupinski razstavi Trgovskega društva iz Gradca se je z oblekami predstavil tudi Dercami Franz. Na razstavi je bilo mogoče videti načrte višje realke, ki je leta 1873 zrasla na leta 1876 poimenovanem Tappeinerjevem trgu. S postavitvijo Tegetthoffovega spomenika leta 1883 je trg postal osrednja promenadno-turistična znamenitost mesta ob Dravi.⁶⁴ Med arhitekturnimi načrti je potrebno omeniti še skice šolskega poslopja z bivališčem, ki so jih predstavljale Južne železnice.⁶⁵ Med razstavljavci vin lahko najdemo tudi Ferdinanda Duchatscha, kasnejšega državnozbornskega in deželnega poslanca ter mariborskega župana.⁶⁶

Sodelovanje na svetovni razstavi je vsakemu podjetniku pomenilo tudi referenco tako pri kupcih kot pri strokovni javnosti. Z uvrstitvijo na svetovno razstavo se je podjetju povečal ugled; zagotavljal je kvaliteto proizvoda; posledično so se razstavljavcu odprli novi trgi in povečanje prodaje in proizvodnje. O sodelujočih podjetjih na razstavah so se obširno razpisali tudi vsi pomembnejši mediji.

Po drugi strani pa je zgolj osem dni po odprtju, torej na »črni petek«, 9. maja 1873, prišlo do zloma dunajske borze; za nameček je v poletnih mesecih v mestu in posledično celotni monarhiji izbruhnila epidemija kolere, ki je samo na območju Cislajtanije terjala 106.441 življenj.⁶⁷ Gospodarska kriza,⁶⁸ ki je vrhunec dosegla prav v času trajanja razstave, je pustila sledove tudi na spodnještajerskih podjetjih, ki so večinoma zamenjala lastnika ali propadla. Sledimo lahko mnenju Antoše Leskovca, da se po letu 1873 v Mariboru več ne ustanovljajo podjetja z globalno perspektivo.⁶⁹ Po propadu dunajske Industrialne banke, ki je zagotavljala kapital perspektivnim podjetjem, so v krizo

⁶⁴ Glej Habjanič, Zapuščina Wilhelma Tegetthoffa, str. 53–101.

⁶⁵ Welt Ausstellung 1873 in Wien, Officieller General Catalog, Wien, str. 72.

⁶⁶ Zajšek, Ferdinand Duchatsch–slovenski Nemec oziroma nemški Slovenec, str. 866.

⁶⁷ Pemsel, Die Wiener Weltausstellung von 1873, str. 79.

⁶⁸ Podrobnejše analize o vplivih gospodarske krize na spodnještajerska podjetja še ni bilo. Posamezne pavšalne ugotovitve o gospodarskih krizi leta 1873 lahko zasledimo pri članku Petra Vodopivca Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci ter delu Jožeta Šorna Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873–1929. Oba avtorja sicer sledita tezi, da borzni zlom leta 1873 ni pustil hujših posledic pri gospodarskih podjetjih na Slovenskem. V članku dokazujemo nasprotno.

⁶⁹ Leskovec, Razvoj gospodarstva v Mariboru, str. 342.

zašla tudi mariborska podjetja. Ob Kleinschustru in Staudingerju je potrebno omeniti še tovarno rozolije, ki je bila v lasti Andreja Nudla. Slednji je leta 1871 veljal za največjega davkoplačevalca med mariborskimi tovarnarji.

Skupno usnjarsko čevljarstvo podjetje je že v času trajanja svetovne razstave zašlo v hude težave. Skupščina delničarjev je potekala v juniju 1873; na njej je večina glasovala za razpustitev.⁷⁰ Kleinschuster je bil odločno proti, a mu razpustitve ni uspelo preprečiti.⁷¹ Gospodarski zlom in bankrot dunajske Industrialne banke je pustil brez kapitala večino družbenikov mladega novonastalega podjetja. Po propadu se je Kleinschuster odločil obuditi svoje prvotno podjetje in je sedež leta 1874 prenesel na Dunaj. Njegov partner, podjetje bratov Staudinger, ni zmoglo ponovne obuditve proizvodnje. Kupila sta jo družabnika, konkurenčno podjetje usnarja Antona Badla in Jožef Burgstaller, ki je bil Staudingerjev svak. Slednji je kupljeni delež prodal inženirju Kodeli, leta 1879 pa je svoj delež odstopil.⁷²

Gospodarska kriza je močno načela podjetja s Štajerske. Na svetovni razstavi v Filadelfiji leta 1876 je mogoče zaslediti zgolj 6 razstavljalcev v kmetijski sekciji razstave; od tega je bilo kar 5 vinarjev iz Maribora in okolice. Auchmann se je predstavljal s penečimi vini. Alois Kriehuber, Michael Wretzl in Franc Perko so predstavljali vino; iz Lukavec pri Ljutomeru je svoja vina predstavljal Avgust Schenkel.⁷³ Razstava je pokrivala področja umetnosti, mehanizacije, kmetijstvo in hortikulturo. Kleinschustrovih proizvodov tako v Filadelfiji in tudi nato v Parizu ni mogoče zaslediti.

Kleinschuster je na začetku januarja 1874 naznanil, da bo podjetje preselil na Dunaj; prej zaposleni delavci lahko gredo za njim ali pa ostanejo v Mariboru.⁷⁴ Ime podjetja je bilo enako kot pred združitvijo »A.C. Kleinschuster«. 6. junija 1874 je potekala javna licitacija Kleinschustrovih strojev in blaga, ki so ostali v Mariboru. Prodajalo se je praktično celotno podjetje;⁷⁵ med odvečnimi se tako znajde 25 šivalnih strojev, 4 stroji za stiskanje elastike pri moških in ženskih čevljih, šivalni stroj podjetja Wehler in Wilson, 3 stroji za stiskanje, 1 stroj za stiskanje pod paro; prodajal je tudi mize, stole, posteljnino, škarje,

⁷⁰ Grazer Volksblatt, št. 167, 23. 6. 1873, str. 6. O novici je poročal tudi dunajski Neue Frei Presse, št. 3201, 22. 7. 1873.

⁷¹ Grazer Volksblatt, št. 187, 15. 8. 1873, str. 7.

⁷² Leskovec, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941, str. 342.

⁷³ Official Catalogue of the US International Exhibition 1876, str. 55.

⁷⁴ Grazer Volksblatt, št. 106, 10. 5. 1874, str. 17.

⁷⁵ Morda je prodajo vršil izvajal sin, Anton Kleinschuster ml., ki je nekaj časa nadaljeval s proizvodnjo, a jo nato opustil in se osredotočil na vrtnarijo.

kladiva, zaboje.⁷⁶ A proizvodnja se je nadaljevala še v letu 1875, o čemer pričajo številni oglasi.⁷⁷

Svoje prostore si je uredil v rastočem delu prestolnice znotraj novo nastalega Ringa v predelu Neubau, na Dreilaufergasse 15 (danes poimenovana Lindengasse).⁷⁸ Hkrati je ponovno prevzel trgovino na Dunaju in v Trstu.⁷⁹ Na Dunaju je imel trgovino na Himmelpfortgasse 4, le streljaj od Hofburga.⁸⁰ V Celovcu je njegove moške, damske in otroške čevlje prodajala trgovina »Nicolaus Schuh«. Njegove čevlje sta še vedno odlikovali trpežnost in eleganca.⁸¹

Tovarniška proizvodnja v Mariboru je bila dokončno opuščena konec leta 1876. Prva licitacija prostorov v Koroškem predmestju in nepremičnine v prvi mestni četrti je bila sklicana za 15. november, druga za 20. december 1876 in tretja za 24. januar 1877.⁸² Družina Kleinschuster je z izdelovanjem čevljev kljub težkim razmeram še nadaljevala, saj se je še leta 1877 na graški gospodarski zbornici potegovala za uvrstitev na svetovno razstavo v Parizu leta 1878.⁸³

Oče Anton je tovarno na Dunaju zelo verjetno vodil do leta 1878, ko jo je predal sinu Karlu. Slednji se na Dunaju omenja leta 1878 kot »Schuhfabrikant« na naslovu Mariahilfenstrasse 72.⁸⁴ A kaže, da je sin Karl kmalu zašel v finančne težave, na kar nas aprila 1878 opozarja tudi notica o kraji Karla Kleinschustra, torej sina, ki je odšel z očetom na Dunaj. Slednji je pri podjetju Goldsmith odtujil 332 florinov in pobegnil z Dunaja; za njim se je izgubila vsaka sled.⁸⁵ Ne najdemo ga niti v dunajskem registru prebivalcev in podjetnikov iz leta 1879.

Družinsko tradicijo sta v Mariboru nadaljevala Anton Kleinschuster ml. in njegova soproga Marija. Slednja je 23. 8. 1878 na Gospodarski zbornici v Celju registrirala podjetje Mariborska tovarna čevljev M. Kleinschuster (Marburger

⁷⁶ Amstblatt zur Klagenfurt Zeitung, št. 124, 3. 6. 1874, str. 4.

⁷⁷ V oglasih se je pojavljal Kleinschuster, tovarnar iz Maribora. Glej Laibacher Tagblatt, št. 144, 28. 6. 1875, s. p.; Welt Blatt (Wien), št. 19. 6. 1875, s. p.

⁷⁸ Die Presse, št. 318, 19. 11. 1874, str. 16.

⁷⁹ Klagenfurt Zeitung, št. 33, 10. 2. 1874, str. 6, glej tudi Der Reporter, Wien, 23. 1. 1874, št. 18, str. 2.

⁸⁰ Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Amzeiger, str. 283.

⁸¹ Klagenfurter Zeitung, št. 109, 14. 5. 1874, str. 7.

⁸² Grazer Zeitung, št. 259, 11. 11. 1876, str. 6.

⁸³ Grazer Zeitung, št. 165, 23. 7. 1877, s. p.

⁸⁴ Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Amzeiger, str. 484.

⁸⁵ Grazer Volksblatt, št. 81, 9. 4. 1878, s. p. Ob smrti očeta Antona, ki je stanoval na Dunaju na takratni Mariahilfenstrasse 38, je sodišče pozvalo Karla, da prevzame dediščino svojega očeta. Slednji je pustil oporoko, v kateri je svojega sina Karla imenoval za dediča. Sodišču ni bilo poznano bivališče Karla Kleinschustra, zato so ga preko medijev pozvali, da se v roku enega leta oglasi pri notarju Ludviku von Hönigsbergu na Dunaju, da bi dokončali postopek. Glej Wiener Zeitung, št. 225, 30. 9. 1908, s. p.

Schuwahren Fabrik M. Kleinschuster). Marija je imela trgovino na takratni Gosposki ulici v Mariboru, kjer je sprejemala tudi večja naročila. Za namene trgovine je preuredila večja izložbena okna, ki so bila namenjena promociji njenih prodajnih artiklov.⁸⁶ Kot lastnica podjetja se omenja še decembra leta 1882, ko je svoj delež prodala Alojzu Nasku ml.⁸⁷ Slednji je bil poročen s hčerko Karla Scherbauma.

Anton Kleinschuster ml. se je v starosti 32 let ponovno poročil leta 1882, tokrat z Leopoldino (Marijo) Quandest, ki jih je takrat štela prav tako 32.⁸⁸ Zanimivo je, da se med poročnimi pričami navajata prav Nasko in Franz Pichler. Poroka je očitno spodbudila Antona mlajšega, da je ponovno obudil željo po lastništvu tovarne, saj je Alojz Nasko nato v letih med 1882 in 1884 znova prodal tovarno čevljev Antonu Kleinschustru ml.⁸⁹ Anton Kleinschuster ml. je s svojo novo soprogo Marijo vsaj deloma nadaljeval čevljarstvo obrt. V registru iz leta 1884 se omenja tovarna čevljev na enaki lokaciji, kot jo je imel že Anton Kleinschuster starejši, in s trgovino na Postgasse.⁹⁰ V registru iz leta 1898 pa najdemo tako Marijo kot Antona, prijavljena tako na lokaciji tovarne, torej Gartengasse, kot tudi na Postgasse.⁹¹ Podjetje je nato na prelomu stoletja zašlo v krizo. Čevljarstvo obrt je bila v mestu med najštevilčnejšimi, zato je bila konkurenca verjetno prehuda. Anton Kleinschuster ml., ki je sicer prodajal in ponujal čevlje izdelane po meri, po naročilu, se je postopoma preusmeril v cvetličarstvo. Obe obrti, torej čevljarstvo in cvetličarstvo, sta bili prijavljeni na Postgasse 8. Antona Kleinschustra ml. lahko v prihodnjih letih zasledimo še zgolj kot podjetnika s cvetličarsko obrtjo.

Anton Kleinschuster st. je do smrti ostal v prestolnici. Notico o smrti očeta Antona Kleinschustra je podal njegov sin Anton Kleinschuster ml. Umrl je 11. januarja 1908 na Dunaju. V notici sporoča, da je njegov oče leta 1874 preselil tovarno na Dunaj. Bila je ena prvih in hkrati ena največjih v Avstriji. Kleinschuster je bil še vse do zadnjih dni krepak. Umrl je po kratki bolezni.⁹² V času vodenja podjetja je prejel vsaj 18 različnih priznanj, bodisi iz lokalnih, državnih ali svetovnih gospodarskih sejmov.

⁸⁶ Rajh, Semlič, Oman, Mlinarič, Maribor, mesto, hiše, str. 92, op. 449.

⁸⁷ Leskovec, Gospodarstvo v Mariboru od sredine 19. stoletja, str. 110.

⁸⁸ NŠAM, sv. Janez Krstnik, Maribor, Trauungsbuch, 1877–1888, str. 164.

⁸⁹ Leskovec omenja, da jo je prodal novi zaročenki Antona Kleinschustra ml., Mariji Quandest. V registru iz leta 1884 se omenja kot lastnik obeh lokacij samo Anton Kleinschuster. Glej Leskovec, Gospodarstvo v Mariboru, str. 110.

⁹⁰ J Jurik, Jurik's Adress-Buch der Stadt Marburg, 1884, str. 184.

⁹¹ Kaltenbrunner, Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Marburg a/D., str. 81.

⁹² Marburger Zeitung, št. 5, 11.1. 1908, str. 7.

Anton Kleinschuster ml. je umrl 5 let za svojim očetom; kot dediča sta navedena njegova soproga Marie, rojena Quandest⁹³ in sin Wilhelm.⁹⁴

Zaključimo lahko, da je borzni polom leta 1873 močno zaznamoval mariborsko gospodarstvo. Če postavimo razvoj mariborskih podjetij v kontekst perspektivnih podjetij (Kleinschuster – Staudinger – Nudl), ki so s svojimi proizvodi prodirala na širše evropske, tudi svetovne trge in se redno udeleževala svetovnih razstav, kar je ne nazadnje opazil tudi že takrat cenjeni častnik *Die Presse*, se mariborska podjetja po letu 1873 do zloma monarhije 1918 niso vidneje uveljavila na gospodarskem področju monarhije. Novonastala oziroma prevzeta podjetja z novimi lastniki so imela bistveno manjši vpliv na gospodarsko sliko monarhije, kar je posledično vplivalo na ugled in družbeno politično pozicijo mesta v monarhiji. Mesto je sicer v tem obdobju zmoгло urediti predvsem osnovne komunalne potrebe, ki jih je veliko bolj kot lastni inovativni razvoj narekoval duh časa, v katerem so živeli. Večja, pomembnejša investicija je prišla šele leta 1913 z začetkom gradnje hidroelektrarne Fala na Dravi.

EPILOG: OHRANJENA DEDIŠČINA ANTONA KLEINSCHUSTRA V POKRAJINSKEM MUZEJU MARIBOR

Predmeti, povezani z dediščino Antona Kleinschustra st., so v muzej začeli prihajati že v času njegovega življenja. Podarila sta jih sinova Anton Kleinschuster ml. in Leopold Kleinschuster.⁹⁵ Kleinschuster ml., ki je bil tudi eden prvih darovalcev tedanjemu Museumsvereinu, je že kmalu po vzpostavitvi inventarne društvene knjige,⁹⁶ 26. 2. 1903, daroval 4 očala za šivanje.⁹⁷ 10. februarja 1903 je Anton⁹⁸ podaril očetovo zapuščino 5 parov različnih čevljev.⁹⁹

⁹³ Marie Quandest je bila hčerka mariborskega trgovca Alojza Quandesta.

⁹⁴ PAM, 0635/001/001/05676 Kleinschuster, Anton, zapuščinska zadeva A V 458/13, Okrajno sodišče Maribor.

⁹⁵ Leopolda Kleinschustra zaenkrat ni mogoče najti med matrikami mariborske župnije sv. Janeza Krstnika.

⁹⁶ Prvi vpis v knjigi Museumsvereina zasledimo 13. 9. 1902. Anton Kleinschuster je bil zabeležen kot 14 darovalec. Glej: Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, Pokrajinski muzej Maribor.

⁹⁷ Predmetov zaenkrat ni mogoče identificirati.

⁹⁸ Kot darovalka se omenja še gospa Leopoldina Kleinschuster, ki je 10. januarja 1903 podarila čašo iz 18. stoletja. Zaradi konteksta daru je trenutno nemogoče reči, ali je bila Leopoldina v kakršnem koli sorodstvu s čevljarke družino Kleinschuster. Dar močno odstopa tudi od ostalih donacij Antona Kleinschustra, ki so vsi vezani na čevljarke izdelke.

⁹⁹ Čevlji so se v Pokrajinskem muzeju ohranili do danes. V inventarno knjigo so vpisani pod inv. številko N. 6478–N. 6482. Vse čevlje lahko datiramo v 60/70. leta 19. stoletja.

Na gospodarski zlom so spominjale delnice Štajerskega vinogradniškega društva in delnice Delniške družbe mariborske tovarne čevljev, ki sta propadli ob gospodarskem zlomu leta 1873. Prva nakazuje, da je Kleischuster vlagal tudi v vinogradniško panogo.¹⁰⁰ Mala fotografija gledališkega delavca, lampista Georga Sivetza, ki je več kot 40 let deloval v gledališču, nakazuje tesne stike Kleinschustra z gledališčem.¹⁰¹ 12. maja 1907 je daroval škarje.¹⁰² Večjo količino predmetov je daroval 28. februarja 1908, ko je društvu daroval 3 pečatnike,¹⁰³ patent za izdelavo sprednjega dela čevlja,¹⁰⁴ medaljo¹⁰⁵ iz svetovne razstave na Dunaju iz leta 1873 in medaljo¹⁰⁶ iz svetovne razstave v Parizu leta 1867. Po smrti Antona Kleinschustra je Muzejskemu društvu 22. 4. 1909 daroval Leopold Kleinschuster. Podaril je medaljo iz obrtne razstave v Mariboru leta 1865,¹⁰⁷ medaljo iz svetovne razstave v Parizu iz leta 1867,¹⁰⁸ medaljo iz obrtne razstave v Linzu iz leta 1867,¹⁰⁹ medaljo iz obrtne razstave v Trstu leta 1868,¹¹⁰ medaljo iz kmetijske razstave v Gradcu iz leta 1869,¹¹¹ medaljo

Moški čevlj iz rjavega usnja ima inv. št. N. 6478. Segajo visoko preko gležnjev z zaokroženo kapico in zapenjajoč se z vezalkami okoli kavljjev. Okrašeni so s kovinskimi listi in s kavli za zavezovanje. Ženski čevlj iz rjavega usnja z inv. št. N. 6479 ima srednje visoko peto. Segajo preko gležnjev z oglato odrezano kapico in zapenjajoč se s trakom okrog kavljjev. Okrašeni so z ornamentalnim šivom v zeleni barvi. Ženski čevlj z inv. št. N. 6480 ima signaturo: A. Kleinschuster J. Marburg. Datiramo ga lahko v drugo polovico 60. let do leta 1873. Izdelan je iz rjavega kačjega usnja. Ima srednje visoko peto, segajočo preko gležnjev. Je brez vezalk; ob strani je vložena elastična tkanina. Ženski čevlji z inv. št. N. 6481 so izdelani iz rjavega usnja s srednje visoko peto. Segajo preko gležnjev; imajo ravno odrezano kapico in pet velikih zaponk ob straneh. Moški čevlji z inv. št. N. 6482 so izdelani iz črnega gladkega usnja. Segajo do kolen; imajo stisnjeno oglato kapico in leseno vstavljeno kopito.

¹⁰⁰ Delnice so bile muzejskemu društvu podarjene 16. 9. 1905. Glej Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, Pokrajinski muzej Maribor. Delnice se zelo verjetno niso ohranile.

¹⁰¹ F. Kohler, Georg Sivetz, črno-bela fotografija (vizitka). Fotografijo je Anton Kleinschuster daroval 18. decembra 1905. Fotografija ima inventarno številko ZF 2292. Pripis Musemsvereina na hrbtu fotografije nam razkriva identiteto portretiranca – Georga Sivetza, ki je deloval v gledališču kot lampist med leti 1853 do 1895.

¹⁰² Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁰³ V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor se je ohranil en pečatnik, ki izkazuje provenienco Antona Kleinschustra. Ima inv. št. N. 4164. Na njej viden odtis: K.K.a priv. ANTON KLEINSCHUSTER/MARBURG a/D. Poleg tega sta ohranjena še dva pečata, ki prav tako potrjujeta provenienco Antona Kleinschustra.

¹⁰⁴ Predmeta trenutno ni mogoče identificirati. Verjetno se ni ohranil.

¹⁰⁵ Glej opombo 62.

¹⁰⁶ Glej opombo 31.

¹⁰⁷ Glej opombo 18.

¹⁰⁸ Glej opombo 31.

¹⁰⁹ Glej opombo 34.

¹¹⁰ Glej opombo 39.

¹¹¹ Glej opombo 40.

obrtniškega društva iz Spodnje Avstrije iz Dunaja iz leta 1869,¹¹² medaljo ob 50. obletnici Trgovske zbornice iz leta 1870,¹¹³ medaljo ob razstavi v Trstu leta 1871¹¹⁴ ter medaljo za sodelovanje na svetovni razstavi na Dunaju leta 1873.¹¹⁵ Dne 12. 5. 1909 je Leopold daroval še fotografijo¹¹⁶ svojega očeta in tablo z 18 medaljami iz različnih razstav.¹¹⁷ Med darovalce Kleinschustrove zapuščine se spet vpiše Anton Kleinschuster ml., ki je 6. junija 1911 daroval katalog obrtne razstave iz Maribora iz leta 1865.¹¹⁸

Podarjeni predmeti so bili vpisani v inventarno knjigo Muzejskega društva, ki je svoje predmete najprej razstavljalo na takratni Elisabeth Strasse (danes Razlagova ulica), leta 1916 pa je nove prostore dobilo v prostorih nekdanje jetnišnice na takratni Reißer Gasse (danes Cankarjeva ulica), kjer so svoj prostor verjetno našli tudi osebni predmeti Antona Kleinschustra. K temu napeljuje pismo, ki ga je februarja 1928 na takratno županstvo naslovil Leopold Kleinschuster z željo po pridobitvi razstavnega kataloga v nemškem jeziku. Kleinschuster se je najprej obrnil na Franceta Steleta, ki pa mu ni odgovoril. Naknadno se je potem obrnil na županstvo v upanju, da bo urgiralo pri muzeju. Katalog iz razstave, bi pustil namreč trajni spomin pri Leopoldovi hčeri, Antonovi vnukinji. Avtor pisma pravi, da žal trenutno ne pozna, kdo je za to pristojen v muzeju. V pismu pravi, da se spominja, da so pred leti muzeju poklonili fotografijo in diplome.¹¹⁹

Podarjeni predmeti so bili glede na pismo postavljeni na ogled tudi po združitvi nemškega Muzejskega društva in muzeja Zgodovinskega društva.¹²⁰

¹¹² Glej opombo 56.

¹¹³ Glej opombo 57.

¹¹⁴ Glej opombo 54.

¹¹⁵ Glej opombo 62.

¹¹⁶ Fotografija je ohranjena v Pokrajinskem muzeju Maribor z inventarno številko ZF 786.

¹¹⁷ Tabla se je ohranila in je danes del zbirke Pokrajinskega muzeja Maribor. Na njej je napis: A. KLEINSCHUSTER; MARBURG A/D. Marburger. Schuhwaren. Fabrik. Medalje, ki so jo nekoč krasile, pa v tem kontekstu niso ohranjene.

¹¹⁸ Katalog je verjetno izgubljen. Anton Kleinschuster ml. je 17. februarja 1911 Muzejskemu društvu poklonil spisek učencev iz »Haupt in Unterrealschule« iz Maribora iz leta 1859. Slednji se zelo verjetno ni ohranil do danes. V Baševi inv. knjigi je vpisana še Priznalna plaketa iz pariške svetovne razstave 1877 s podobo dveh ženskih glav. Plaketa se ni ohranila. Zelo verjetno gre za napačen opis. Leta 1877 ni bilo svetovne razstave. V Parizu je bila leta 1867; leta 1876 je bila v Filadelfiji; leta 1878 je bila v Parizu.

¹¹⁹ PAM, Muzejsko društvo Maribor, Korespondenca 1910–1928, škatla 1, sign: 1723034/1. Pismo L. Kleinschustra iz 16. 2. 1928.

¹²⁰ O razstavnih politikah Museumsvereina in Zgodovinskega društva glej: Oskar Habjanič, Muzeološke interpretacije stalnih razstav Pokrajinskega muzeja Maribor v obdobju od ustanovitve muzeja leta 1903 do sredine 20. stoletja, v: Kulturna formacija in kulturni spomin: Za človeka gre: Digitalna transformacija v znanosti, izobraževanju in umetnosti, 9. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo, AMEU–ECM, Alma Mater Press, 2021, str. 158–175.

Do združitve zbirk je prišlo na začetku leta 1920.¹²¹ Kleinschustrovi čevlji so bili na ogled tudi na razstavi po selitvi muzeja v prostore mariborskega gradu leta 1938, kar potrjuje ob tej priložnosti izdani katalog razstavljenih predmetov.¹²² Leta 2018 so bili uvrščeni tudi v kontekst oglednih depojev¹²³ Pokrajinskega muzeja Maribor.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski muzej Maribor, Baševa inventarna knjiga, Pokrajinski muzej Maribor.

Diözese Graz-Seckau, Vorau, Taufbuch 9 nach Ortschaften gegliedert 1813-1829.

Diözese Graz-Seckau, Vorau, Taufindex 1819-1876.

Grundbuch des Museum-vereines in Marburg, Pokrajinski muzej Maribor.

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), sv. Janez Krstnik, Krstna knjiga 1834-1859.

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), sv. Janez Krstnik, Mrliška matična knjiga 1858-1876.

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), sv. Janez Krstnik, Maribor (NŠAM), Poročna knjiga, 1877-1888.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), 0635/001/001/05676 Kleinschuster, Anton, zapuščinska zadeva A V 458/13, Okrajno sodišče Maribor.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Muzejsko društvo Maribor, Korespondenca 1910-1928, škatla 1, sign: 1723034/1. Pismo L. Kleinschustra iz 16. 2. 1928.

Časopisni viri

Der Reporter, 1874

Die Presse, 1872, 1874

Gemeinde Zeitung, 1867

Grazer Zeitung, 1861, 1866, 1872, 1876, 1877

Grazer Volksblatt, 1870, 1873, 1874, 1878

¹²¹ Časopis za zgodovino in narodopisje, XVI, 1920/21, str. 58.

¹²² Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru 1938, Tiskarna Sv. Cirila, Maribor. Kleinschusterjevi predmeti so vpisani pod zaporedno številko 747 in 748 kot »Damski škornji iz prve avstrijske industrije obutve v Mariboru (Kleinschuster) v 70. letih 19. stoletja (747) in »Damski visoki čevlji iz prve avstrijske industrije obutve v Mariboru (Kleinschustger) v 70. letih 19. stoletja (748).

¹²³ Avtorica postavitve oglednega depoja z naslovom Modna oblačila in dodatki je Maja Hren Brvar.

Klagenfurt Zeitung, 1874
Laibacher Tagblatt, 1875
Laibacher Zeitung, 1867, 1870
Linzer Abendbote, 1867
Marburger Zeitung, 1908
Neues Wiener Tagblatt, 1867
Salzburger Zeitung, 1867
Tagesbote für Untersteiermark, 1870
Tagespost, 1866, 1867, 1868, 1872
Tiroler Stimmer, 1870
Welt Blatt, 1875
Wiener Zeitung, 1871, 1872, 1908

Literatura

Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs–Amzeiger: nebst Handels und Gewerbe Adressbuch für die k.k. Reichshaupt und Residenzstadt Wien und Umgebung, XIII, 1875, Alfred Hölder, Wien.

Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs–Amzeiger: nebst Handels und Gewerbe Adressbuch für die k.k. Reichshaupt und Residenzstadt Wien und Umgebung, XIII, 1878, Alfred Hölder, Wien.

Bericht der Grazer Handels und Gewerbekammer über den Zustand der Industrie, des Handels und der Gewerbe, nebst einer statistischen Darstellung für die Jahre 1863, 1864 und 1865, Verlag der Handels und Gewerbekammer, Graz, 1866.

Bevc Varl, Valentina, *Pohorsko steklo – steklo z dušo: oris steklenih izdelkov in steklarstva na Pohorju*, Pokrajinski muzej Maribor, 2006.

Bevc Varl, Valentina, Benedikt Vivat in steklarstvo na Pohorju, v: *Maribor in Mariborčani* (ur. Maja Godina Golija), Pokrajinski muzej Maribor, str. 101–116.

Bevc Varl, Valentina, Muzejski predmeti iz usnjarske družine Herzog in trgovske družine Pachner v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor, v: *Kronika*, 67, 2019, št. 2, str. 259–280.

Blaschke Johann, Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen in Steiermark, Graz, 1873.

Časopis za zgodovino in narodopisje, XVI, 1920/21.

Exposition des produits de l' Industrie de toutes les Nations, Catalogue Officiel, Publie par ordre de la Commission Imperiale, Paris, 1855.

Exposition Universelle de 1807 a Paris, Catalogue General, La Commission Imperiale, Paris, 1867.

Felber Ulrike, Krasny Elke, Christian Rapp, *Smart exports*, Österreich auf den Weltausstellungen 1851–2000, Christian Brandstätter Verlag, 2000.

Habjanič Oskar, Življenjska doba otrok v 1. polovici 19. st. na Spodnjem Štajerskem: analiza smrtnosti v Mariboru, Lovrencu na Pohorju in v Lobnici v letih 1833-1847, v: *Zgodovina otroštva* (ur. Škoro B.A. et al), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, str. 477–490.

Habjanič, Oskar, A concert by the polish pianist Theodor Leschetizky (1830–1915) hosted by the counts of Brandis, v: *Museoeurope 2021*, Living in Europe, Maribor Regional Museum, str. 140–150.

Habjanič, Oskar, Zapuščina Wilhelma Tegetthoffa v Pokrajinskem muzeju Maribor v kontekstu heritološkega diskurza, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 91, 2/3, 2020, str. 53–101.

Habjanič, Oskar, Muzeološke interpretacije stalnih razstav Pokrajinskega muzeja Maribor v obdobju od ustanovitve muzeja leta 1903 do sredine 20. stoletja, v: *Kulturna formacija in kulturni spomin: Za človeka gre: Digitalna transformacija v znanosti, izobraževanju in umetnosti, 9. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo*, AMEU–ECM, Alma Mater Press, 2021, str. 158–175.

Hozjan, Andrej, Maribor v prvih dveh desetletjih po pridobitvi škofije, v: *Studia Historica Slovenica*, 2010, št. 2-3, str. 357–397.

Kaltenbrunner, Theodor, *Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Marburg a/D.*, Verlag Wilhelm Blanke, Marburg 1898.

Jurik, Josefine, *Jurik's Adress-Buch der Stadt Marburg*, Verlag, Johann Leon, Marburg, 1884.

Leskovec, Antoša, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941, v: *Maribor skozi stoletja I.*, Založba Obzorja, Maribor, 1991, str. 229–311.

Leskovec, Antoša, Gospodarstvo v Mariboru od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, v: *Od Maribora do Trsta: 1850–1914* (ur. Darko Friš, Franc Rozman), Pedagoška fakulteta, 1998, str. 105–125.

Maver, Aleš, Ravnikar, Tone, Dr. Matthäus Reiser: mariborski župan v letih 1870-1883, v: *Snovalci sodobnega mesta ob Dravi: mariborski župani: 1850-1941*, Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, str. 108–127.

Neumann, dr. Fr. Xav., Die Ausstellung als Culturbild, v: *Bericht über die Welt-Ausstellung zu Paris im Jahre 1867*, Österreichisches Central-Comité, Band I., Wien, 1869.

Official Catalogue of the Great Exhibition, of the Works of Industry of all Nations, 1851.

International Exhibition, 1862, Official Catalogue, Industrial Department, London, 1862.

Official Catalogue of the US International Exhibition 1876, Revised Edition, Philadelphia, 1876.

Pemsel, Jutta, *Die Wiener Weltausstellung von 1873*, bohlau, Wien–Köln, 1989.

Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru 1938, Tiskarna Sv. Cirila, Maribor.

Statistischer Bericht der Grazer Handels und Gewerbekammer an das hohe k.k. Handelsministerium für die Jahre 1869 und 1870, Verlag der Handels und Gewerbekammer, Graz, 1872.

Rajh, Semlič Zdenka, Oman Žiga, Mlinarič Lučka, *Maribor, mesto, hiše, ljudje*, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor, 2012.

Šorn, Jože, *Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873–1929*, v: Mednarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 78/10, Osijek 1982.

Vodopivec, Peter, *Velika gospodarska kriza leta 1873 in Slovenci*, v: Prispевki za novejšo zgodovino XXXIX, 2/1999, str. 25–37.

Vidmar, Polona, *Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel–Lannoy*, ZRC SAZU, Ljubljana, 2015.

Zajšek, B., *Ferdinand Duchatsch–slovenski Nemeц oziroma nemški Slovenec*, v: Studia Historica Slovenica, 2007, št. 3, str. 819–872.

Welt Ausstellung 1873 in Wien, Officieller General Catalog, Wien, Verlag der General Direktion, 1873.

VZPON IN PROPAD ČEVLJARKEGA INDUSTRIALCA ANTONA KLEINSCHUSTRA (1823–1908)

Povzetek

Anton Karol Štefan Kleinschuster se je rodil v Vorau 26. decembra 1823. Čevljarke podjetje je odprl leta 1847. Kleinschusterjev gospodarski vzpon se je začel v šestdesetih letih 19. stoletja. Pri delu je izhajal predvsem iz njegove kakovosti, inovacij in močnega oglaševanja. Njegovi čevlji so bili prepoznani kot trpežni in nepremočljivi; velik uspeh je požel s čevlji s kovinsko ploščico na sprednjem delu, ki so ščitili prste pred močnimi udarci in posledično obvarovali usnje pred poškodbo. Svoje izdelke je redno oglaševal v dnevnikih časopisih, kot so Grazer Volksblatt, Grazer Zeitung, Südsteirische Post, Klagenfurter Zeitung, v Tages Postu in Linzer Abendbote, Süddeutsche Postu, kasneje tudi v Laibacher Tagblattu in dunajskem Welt Blatt. Leta 1865 je sodeloval na Obrtni razstavi v Mariboru in prejel eno prvih medalj. Dve leti kasneje je že sodeloval na svetovni razstavi v Parizu, ki je bila posvečena kmetijstvu, industriji in umetnosti. Razstava v Parizu je bila za Kleinschusterja popoln uspeh, saj je prejel tudi bronasto medaljo. Njegove damske, moške in otroške čevlje je bilo mogoče kupiti v trgovinah v Kairu in Aleksandriji, Istanbulu, Bukarešti, Budimpešti, Trstu, Celovcu, Gradcu, na Dunaju, v Zagrebu, Košicah, Aradu, Szegedu, Peču, Kronstadtu, Bayreuthu, Sarajevu in Odesi. Sodeloval je na obrtnih razstavah v Trstu, Linzu, Salzburgu, Gradcu in Dunaju. Leta 1869 je zgradil nove poslovne prostore na takratni Gartengasse 13 (danes Prežihova ulica). V novih prostorih so bili pripravljalnica, skladišče in pisarne; ob tovarni je uredil tudi vrt. Leta 1869 je zaposloval 400 do 500 delavcev, ki so delali v tovarni in od doma. Leta 1872 se je povezal s tovarno usnja bratov Staudinger, s katerima je ustanovil skupno podjetje, poimenovano Mariborska tovarna usnja in čevljarke izdelkov d. d. Leta 1873 je podjetje sodelovalo na svetovni razstavi na Dunaju in prejelo bronasto medaljo. Izbruh gospodarske krize leta 1873 je podjetje pahnil v stečaj. Kleinschuster je podjetje v manjšem obsegu preselil na Dunaj, kjer je imel tudi trgovino. Umril je 11. januarja 1908 na Dunaju. V času vodenja podjetja je prejel vsaj 18 različnih priznanj na lokalnih, državnih in svetovnih gospodarskih sejmih.

THE RISE AND FALL OF THE SHOEMAKING INDUSTRIALIST ANTON KLEINSCHUSTER (1823–1908)

Summary

Anton Karol Štefan Kleinschuster was born in Voralpe on 26 December 1823 and opened his own shoemaking business in 1847. Kleinschuster's economic rise started in the 1860s. His work was primarily driven by his commitment to quality, innovation and powerful advertising. His shoes were recognised as durable and waterproof; he achieved great success with shoes with a metal plate at the front, which protected the toes from strong impacts and consequently protected the leather from damage. He regularly advertised his products in daily newspapers such as the *Grazer Volksblatt*, the *Grazer Zeitung*, the *Südsteirische Post*, the *Klagenfurter Zeitung*, the *Tages Post* and the *Linzer Abendbote*, the *Süddeutsche Post*, and later also in the *Laibacher Tagblatt* and the *Vienna Welt Blatt*. In 1865, he participated in the Crafts Fair in Maribor and received one of the first medals. Two years later, he participated in the World's Fair in Paris, which was focused on agriculture, industry and art. The fair in Paris was an absolute success for Kleinschuster, who was also awarded a bronze medal. His women's, men's and children's shoes could be bought in shops in Cairo and Alexandria, Istanbul, Bucharest, Budapest, Trieste, Klagenfurt, Klagenfurt, Graz, Vienna, Zagreb, Košice, Arad, Szeged, Pécs, Kronstadt, Bayreuth, Sarajevo and Odessa. He exhibited at craft fairs in Trieste, Linz, Salzburg, Graz and Vienna. In 1869, he built new business premises at the then Gartengasse 13 (today Prežihova Street). The new premises included a preparation room, a warehouse and offices; he also had a garden next to the factory. In 1869, he employed between 400 and 500 workers, who worked in the factory and from home. In 1872, he joined with the Staudinger brothers' leather factory to form a joint venture called *Mariborska tovarna usnja in čevljarskih izdelkov d. d.* (Maribor Leather and Shoemaking Factory Ltd.) In 1873, the company took part in the World's Fair in Vienna and was awarded a bronze medal. The outbreak of the economic crisis in 1873 plunged the company into bankruptcy. Kleinschuster relocated the company on a small scale to Vienna, where he also had a shop. He died in Vienna on 11 January 1908. During the time he ran the company, he received at least 18 different awards at local, national and world trade fairs.

DER AUFSTIEG UND FALL DES SCHUHINDUSTRIELLEN ANTON KLEINSCHUSTER (1823–1908)

Zusammenfassung

Anton Karol Stefan Kleinschuster wurde am 26. Dezember 1823 in Voralpe geboren und gründete 1847 eine Schuhmacherei. Der wirtschaftliche Aufstieg Kleinschusters begann in den 1860er Jahren. Seine Arbeit beruhte vor allem auf Qualität, Innovation und intensiver Werbung. Seine Schuhe galten als langlebig und wasserdicht; großen Erfolg hatte er mit Schuhen mit einer Metallplatte an der Vorderseite, die die Zehen vor starken Stößen schützte und somit das Leder vor Beschädigungen bewahrte. Er warb regelmäßig in Tageszeitungen wie dem *Grazer Volksblatt*, der *Grazer Zeitung*, der *Südsteirischen Post*, der *Klagenfurter Zeitung*, der *Tages Post* und dem *Linzer Abendboten*, der *Süddeutschen Post*, später auch im *Laibacher Tagblatt* und dem *Wiener Welt Blatt* für seine Produkte. Im Jahr 1865 nahm er an der Handwerksmesse in Maribor teil und erhielt eine seiner ersten Medaillen. Zwei Jahre später nahm er an der Weltausstellung in Paris teil, die der Landwirtschaft, der Industrie und der Kunst gewidmet war. Die Pariser Ausstellung war ein voller Erfolg für Kleinschuster, der zudem eine Bronzemedaille gewann. Seine Damen-,

Herren- und Kinderschuhe konnte man in Geschäften in Kairo und Alexandria, Istanbul, Bukarest, Budapest, Triest, Klagenfurt, Graz, Wien, Zagreb, Košice, Arad, Szeged, Pécs, Kronstadt, Bayreuth, Sarajevo und Odessa kaufen. Er nahm an Handwerksausstellungen in Triest, Linz, Salzburg, Graz und Wien teil. Im Jahr 1869 baute er in der damaligen Gartengasse 13 (heute Prežihova-Straße) ein neues Geschäftshaus. Zu den neuen Räumlichkeiten gehörten ein Vorbereitungsraum, ein Lager und Büros; außerdem legte er einen Garten neben der Fabrik an. Im Jahr 1869 beschäftigte er zwischen 400 und 500 Arbeiter, die in der Fabrik und von zu Hause aus arbeiteten. Im Jahr 1872 schloss er sich mit der Lederfabrik der Gebrüder Staudinger zusammen und gründete das gemeinsame Unternehmen *Mari-borska tovarna usnja in čevljarskih izdelkov d. d. Leta* (Mariborer Leder- und Schuhfabrik AG). Im Jahr 1873 nahm das Unternehmen an der Weltausstellung in Wien teil und wurde mit einer Bronzemedaille ausgezeichnet. Der Ausbruch der Wirtschaftskrise im Jahr 1873 stürzte das Unternehmen in den Konkurs. Kleinschuster verlegte seinen Betrieb in kleinerem Umfang nach Wien, wo er auch ein Geschäft unterhielt. Er starb am 11. Januar 1908 in Wien. Während seiner Zeit an der Spitze des Unternehmens erhielt er mindestens 18 verschiedene Auszeichnungen auf lokalen, nationalen und internationalen Messen.

Stoletje slovenske manjšinske politike

Matjaž Klemenčič,* Jernej Zupančič**

Potrjeno – Accepted: 18. 8. 2023 | Objavljeno – Published: 16. 8. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:323.15(=163.6)

Matjaž Klemenčič, Jernej Zupančič: Stoletje slovenske manjšinske politike. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 1, str. 64–91

Prispevek obravnava jugoslovanske in slovenske politike do slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah v obdobju od razpada habsburške monarhije in oblikovanja novih političnih meja do današnjih dni. Analiza je izvedena na podlagi primerjalne analize že opravljenih študij, ki obravnavajo različne aspekte odnosa sosednjih držav in Slovenije do avtohtonih slovenskih narodnih manjšin. Predpostavka, da so evropske družbe ob vse večji kulturni heterogenosti zaradi migracij opustile nacionalno paradigmo, je iluzija. Odnos do manjšin v ožjem in etnične politike v širšem kontekstu jasno dokazuje pomen narodnega vprašanja. Manjšinske politike so se v Evropi sicer spremenile, a ostajajo asimilacijsko naravnane. Slovenska manjšinska politika postavlja odnos do Slovencev v sosednjih državah deklarativno visoko, v praksi pa je precej taktiziranja in popuščenja, deloma tudi zaradi nemoči. Slovenska zavest se je med pripadniki slovenskih manjšin zadržala, identiteta pa je dobila značilne manjšinske vsebine kot posledica raznolikih okoliščin v obdajajočih družbah, v katere se je večinoma uspešno integrirala, vendar ob sorazmerno visoki stopnji asimilacije.

Ključne besede: Slovenija, Slovenci, manjšine, manjšinska politika, etnične študije, Koroška, Avstrija, Furlanija, Julijska Krajina, Italija, Porabje, Madžarska, Hrvaška.

* Matjaž Klemenčič, prof. dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, e-posta: matjaz.klemencic11@gmail.com

** Jernej Zupančič, prof. dr. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, e-posta: jernej.zupancic@ff.uni-lj.si

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:323.15(=163.6)

Matjaž Klemenčič, Jernej Zupančič: Slovenian attitude towards its minorities in neighboring countries during the last one hundred years. Review for History and Ethnography, Maribor 94=59(2023), 1, pp. 64–91

The paper deals with Yugoslav and Slovenian policies towards Slovenian national minorities in neighboring countries in the period from the collapse of the Habsburg monarchy and the formation of new political borders to the present day. The analysis is made on the basis of a comparative analysis of already completed studies that deal with various aspects of the attitude of neighboring countries and Slovenia towards indigenous Slovenian national minorities. The assumption that European nations have abandoned the national paradigm due to increasing cultural heterogeneity as a result of immigration due to migration is an illusion. The attitude towards minorities in the narrower and ethnic politics in a wider context clearly demonstrates the importance of the national question. Minority policies have significantly changed in Europe but remain assimilation-oriented. Slovenia's minority policy sets the attitude towards Slovenians in neighboring countries at a declaratively high level but in practice, there are a lot of tactics and concessions, partly due to helplessness. Slovenian consciousness was retained among the members of the Slovenian minorities, and the identity acquired characteristic minority content as a result of diverse circumstances in the surrounding societies into which the members of minorities were mostly successfully integrated but with a relatively high level of assimilation.

Keywords: Slovenia, Slovenians, minorities, minority policy, ethnic studies, Carinthia, Austria, Julian Marche, Italy, Porabje, Hungary, Croatia.

UVOD

Narodne manjšine so nujna posledica stoletja nastajanja novih držav na ozemlju današnje Slovenije in njenih sosed po razpadu Habsburške monarhije. Usodo manjšin so po koncu prve svetovne vojne krojile manjšinske politike političnih elit držav od Kraljevine Jugoslavije in socialistične jugoslovanske federacije do politike današnjih sosed Republike Slovenije. Prispevek tako analizira pristope in politike do slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji, na Hrvaškem in Madžarskem. Primerjalna analiza statusa, vloge in položaja slovenskih avtohtonih narodnih manjšin zunaj Slovenije in politike Republike Slovenije do njih nudi vpogled v zapletena medetnična razmerja, etnične politike ter oblike in načine varovanja narodnih manjšin. Te obravnavamo kot politični subjekt s prepoznavno identiteto ter zavestjo na določenem prostoru poselitve. Manjšine imajo do neke mere možnost vplivati na lastno usodo.

Temeljno izhodišče primerjalne študije je enovitost slovenskega etničnega korpusa in kulturne povezanosti avtohtonih narodnih manjšin z matičnim narodom. Manjšine pa se od matičnega naroda razlikujejo, saj je več kot stoletni ločeni razvoj (večinoma) ustvaril posebne pogoje, ki so se jim pripadniki manjšin morali prilagoditi. Zato so ti manjšinski Slovenci dejansko drugačni

Slovenci po identiteti, prepričanju in mentaliteti. Politike sosednjih držav, v katerih slovenske manjšine živijo, zagotavljajo določene oblike varstva manjšin. Te izhajajo iz sprejetih bilateralnih in mednarodnih sporazumov. Države so jih sprejele kot obliko kompenzacijskih ukrepov ob urejanju mejnih vprašanj v preteklosti. Manjšinsko varstvo je po svojem izvoru in naravi dolžnost teh držav, interes pa pravzaprav ne. Primerjava odnosov do slovenskih manjšin v vseh sosednjih državah namreč kaže vztrajno kontinuiteto zelene in deloma celo načrtne redukcije manjšinskega prebivalstva. Predpostavka, da so evropske družbe ob vse večji kulturni heterogenosti zaradi migracij opustile nacionalno paradigmo, je iluzija. Manjšine so trajno izpostavljene asimilaciji, četudi bi politike v teh državah ne bile asimilacijsko naravnane. Interes Republike Slovenije je obstoj in razvoj slovenskih manjšin, ki pa ga realizirajo na različne načine, odvisno od možnosti in razmerij moči in tudi diplomatskih in političnih veščin političnih elit.

Ko je govora o manjšinskih politikah, moramo upoštevati tri strani: države gostiteljice manjšin, Slovenijo kot državo zaščitnico Slovencev ter manjšine. Upoštevati moramo tudi družbene procese ter širše okoliščine, ki posredno in neposredno vplivajo na usodo narodnih manjšin, sploh kar zadeva razvoj njihove identitete, rabo jezika in kulturno življenje. Analiza odnosov do slovenskih manjšin je zato v podrobnostih precej bolj zapletena.

Postavlja naslednje teze:

- Politike držav gostiteljic manjšin kljub pomembnim deklarativnim premikom v praksi ostajajo večinoma asimilacijsko naravnane.
- Zaščita slovenskih manjšin v sosednjih državah je ustavna kategorija, ki ji sledijo mnogi dokumenti; odnos politike pa je bil v celotnem obdobju v teh ciljih nedosleden.
- V pogojih manjšinskega položaja so se manjšine sicer zadržale kot entitete in subjekt, a so se v stoletju manjšinskega položaja strukturno in identitetno spremenile ter predstavljajo vse bolj specifičen del naroda.

Ključni razvojni deficit vseh etničnih politik slovenske države doslej je odsotnost upoštevanja raznolikosti položajev Slovencev v »zamejstvu, izseljenstvu in zdomstvu«. Državna politika je pragmatično taktizirala med različnimi možnostmi. Situacije Slovencev po svetu so se pomembno spreminjale. Odprti čezmejni tokovi, sodobne možnosti povezovanja na daljavo, pojavi čezmejnega dela¹ ter čezmejnega bivanja in izobraževanja² vnašajo v položaj manjšin veliko sprememb. Za slovensko politiko do manjšin je značilno pogosto podrejanje za manjšine pomembnih postavk sintagmi »dobrih bilateralnih

¹ Zupančič, *Grenzüberschreitende Pendelwanderung*, 145–157.

² Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*, 247–285.

odnosov«. Te politike so precej enostransko in etnocentrično deklarirale pojem »Slovencev«. Ta pojem je vključeval marsikdaj tudi osebe, ki so sicer delno ali v celoti izražale povezano s slovenstvom (izvor, jezik, teritorij, predniki, kulturna artikulacija, organiziranost in subjektivno izražanje pripadnosti), vendar pa so bile obenem tudi nosilci drugih identitet zaradi osebnih življenjskih izkušenj in okoliščin, lastnih prepričanj in stališč ter vplivov okolja, ki pričakuje od svojih državljanov lojalnost in družbeno kohezivnost. Mnogi »Slovenci« po svoji identiteti to v resnici niso, deloma tudi zato, ker je slovensko-slovenski odnos ozek in etnocentričen ter brez potrebne (široke) tolerance, ki upošteva raznolikosti in jih poskuša na nek način povezovati. Treba bi bilo dopustiti tudi možnosti različnosti, ki so jih razmere v manjšinstvu in diaspori vtisnile v njihovem obdajajočem družbenem okolju. Opravka imamo z nosilci več identitet, od katerih slovenska pogosto ni prva.

Gre za sklenjen zgodovinski poselitveni prostor Slovencev ne glede na gostoto, število in sedanje politične meje. Državni okvir je pragmatična okoliščina, ki tvori pravne, politične in ekonomske pogoje delovanja slovenskih manjšin in s tem posredno in neposredno vpliva na njihov etnični obstoj in razvoj. Poselitveni prostor predstavlja pomembno komponento manjšinskoosti: teritorialnost. Iz nje izhajajo nekatera bistvena formalna določila manjšinskega varstva. Teritorij vselej predstavlja dve temeljni lastnosti: je uporaben na različnih področjih in ima raznovrsten simbolni pomen. Predvsem pa teritorij predstavlja pomembno prvino etnične identitete. Teritorialnost je ključna v odnosu država bivanja – manjšine, manj pa v odnosu Slovenija – slovenske manjšine. V vseh sosednjih državah so Slovenci naseljeni tudi zunaj teh območij, še posebej v večjih mestih, kar ustvarja nove okoliščine in izzive predvsem za odnos Slovenije do teh manjšinskih skupnosti.

Teza o odsotnosti razmišljanja o enotnosti slovenskega naroda znotraj pluralnega slovenskega kulturnega prostora odpira tudi vprašanje terminologije. Ko je govora o odnosu držav do narodnih manjšin, moramo najprej upoštevati razliko med avtohtonimi (tradicionalnimi, zgodovinskimi, teritorialnimi) in alohtonimi (novimi) manjšinami, ki so nastale kot rezultat novejših migracijskih procesov. Pri tem so definicije pomembne za postavljanje okvira političnih ukrepov. Tako so v slovenski politični terminologiji Slovenci v sosednjih državah manjšine, narodne manjšine, etnične skupnosti, narodne skupnosti, zamejci ali pa zamejski Slovenci. Samo za primerjavo: Italijani in Madžari v Sloveniji so definirani kot manjšine ali narodne skupnosti, zelo pogosto pa »narodnosti«, kar je navedeno tudi v slovenski ustavi. Termin »narodnost« predstavlja terminološko dediščino iz jugoslovanskega obdobja, ko so se kot »narodi« v jugoslovanskem etničnem mozaiku imenovali tisti narodi, ki so imeli svoje republike in so bili zaradi njihove državne narave (*de facto* pa predvsem razvitosti nacionalnih institucij) dejansko subnacije ter

»narodnosti« (dejansko so bile to manjšine po statusu in to ne glede na njihovo številčnost).³ Poleg tega je jugoslovanska uradna terminologija poznala še kategorijo etničnih skupnosti, kot so na primer Romi, ki so v slovenski ustavi zapisani kot »etnična skupnost«, čeprav gre dejansko za kategorijo naroda brez države,⁴ ki je v Sloveniji torej narodna manjšina.⁵

Teritorialnost ali navezanost na prostor ter kulturno pokrajino je bistven pogoj za oblikovanje zaščitnih norm, ki jih je mogoče izvajati le na zakonsko določenem teritoriju. Te vključujejo zlasti skrb za vidno in funkcionalno dvojezičnost, področje šolstva in uradnega jezika v sodstvu in upravi, varstvo narodne (etnične) kulturne dediščine. Manjšinske pravice so zagotovljene v seriji bilateralnih ali multilateralnih dogovorov; določene so kot oblika kompenzacije pri oblikovanju političnih meja. Manjšinsko varstvo naj bi preprečevalo nadaljnje teritorialne zahteve in s tem zagotavljalo mir. Manjšine živijo večinoma na sklenjenem teritoriju poselitve, vendar pa so zaradi nastalih državnih meja ločene od matičnega naroda; manjšinske pravice naj bi jim zagotavljale nadaljnji kulturni obstoj in razvoj. Ohranjanje identitete je odvisno od stopenj manjšinskega varstva in materialnih podpor za kulturno delovanje manjšin tako s strani države bivanja kakor tudi države matičnega naroda. V zameno za podporo etničnemu obstoju država bivanja upravičeno pričakuje, da bo manjšina v odnosu do države, v kateri živi, lojalna in družbeno integrativna, kar v modernem smislu pragmatično pomeni tudi dvo- ali večjezičnost pripadnikov manjšine kot obliko komunikacijske in integracijske prilagoditve razmeram, v katerih živijo. Bilateralni oziroma multilateralni dogovor z državo matičnega naroda je za manjšino formalni komunikacijski kanal, ki omogoča državi zaščitnici *de facto* poseganje za kulturno dobrobit manjšine, ne da bi pri tem kršila teritorialno integriteto sosednje države. Pri manjšinskem varstvu gre tudi za omogočanje gospodarskih temeljev razvoja manjšine na teritoriju njene poselitve. To je v praksi zapleten odnos predvsem zato, ker so evropske nacionalne države sicer formalno razglasile izvajanje manjšinskih pravic in manjšine deklarirajo kot bogastvo, v praksi pa večinoma ravnajo v skladu s tradicijami klasičnih evropskih nacionalizmov, ki jim je lastna predvsem miselnost monocentrične etnopolitike, to je tiste, ki za celotno prebivalstvo države uveljavlja politiko enega naroda, jezika in kulture in v praksi zanemarja, ignorira ali celo izrecno nasprotuje varstvu manjšin na svojem ozemlju.

³ Kržišnik Bukič, *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru*.

⁴ Zupančič, *Romi in romska naselja v Sloveniji*.

⁵ Komac, *Poselitveni prostor avtohtonih narodnih manjšin*, 29–36.

METODOLOŠKE OPOMBE

Za primerjavo položaja in življenjskega utripa slovenskih manjšin v sosednjih državah bova uporabila rezultate lastnih in tudi študij drugih avtorjev, terenskih raziskav in dokumentov. Dolgoletno kontinuirano spremljanje stanja, procesov in odnosov na poselitvenih območjih manjšin ter v njihovem političnem zaledju nudi dovolj priložnosti za poglobljeno analizo stanja. Dejansko gre za longitudinalni raziskovalni pristop, mestoma celo z udeležbo, kar je omogočilo oblikovanje široke mreže stikov z akterji in nosilci informacij. Pregled stoletnega obdobja manjšinskih politik naslanjava na lastne in tuje objavljene študije. Tak pristop upošteva in analizira dosedanje poglede, ki so vplivali in še vedno vplivajo na manjšinske politike.

Slovenske manjšine so dokaj dobro proučene z vidika različnih disciplinarnih pristopov, kar se odraža v bogati bibliografiji. To pa ne pomeni, da so vsa področja enakomerno ali sploh zadovoljivo pokrita. Dosedanji celovitejši prikazi,⁶ tako starejši⁷ kot novejši⁸, so obravnavali zgodovinske procese in usode Slovencev v Italiji,⁹ Avstriji¹⁰ ter na Madžarskem,¹¹ podrobno pojasnjevali razvoj političnih meja kot ključnega časovnega mejnika pri oblikovanju manjšin,¹² analizirali sodobne situacije medetničnih odnosov v manjšinskih okoljih¹³ ali pa predstavili sodobna identitetna vprašanja slovenskih manjšin, kot je to prikazano na objavljenih izsledkih projekta štirih inštitutov o mladih v slovenskem zamejstvu.¹⁴ Retrospektivo pogleda na manjšine omogočajo študije o splošnem manjšinskem varstvu na splošno¹⁵ ter analize meddržavnih odnosov na posameznih primerih, tj. Avstrije,¹⁶ Italije¹⁷ in Madžarske.¹⁸

S primerjalno metodo rekonstrukcije in analize preteklih in sedanjih manjšinskih situacij je mogoče soditi o pogloblitnih stanjih, odnosih in procesih, ki zadevajo slovenske manjšine. Parcialne študije dajejo neredko vtis

⁶ Bibliografija o slovenskem narodnem vprašanju je bogata in je ni mogoče vse niti omeniti. Tukaj navajava le nekaj primerov.

⁷ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, *Slovinci v zamejstvu*.

⁸ Zupančič, *Slovenske manjšine v sosednjih državah*.

⁹ Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*.

¹⁰ Klemenčič, Klemenčič, *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik*.

¹¹ Popov, Vratuša, *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*, 53–70.

¹² Celar, *Slovenija in njene meje*.

¹³ Nečak Lük, Jesih, *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*.

¹⁴ Kržišnik Bukič, *Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Jagodic, *Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu*. Obid, *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Novak Lukanovič, *Jezikovni profili mladih v slovenskem zamejstvu*.

¹⁵ Komac, Zagorac, *Varstvo manjšin*.

¹⁶ Nečak, Jesih, Repe, Škrilec, *Vodopivec, Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*.

¹⁷ Kosin, *Diplomacija z Italijo 1991–96*.

¹⁸ Komac, Vizi, *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin*.

specifičnosti manjšinskih situacij, po primerjavi pa bolj izstopa ugotovitev, kdaj, zakaj in kako so se ključni premiki pri manjšinskih usodah spremenili, ter tudi, da imajo neredko značaj tudi širših evropskih odmevov in kontekstov. Upošteva časovni okvir je mogoče stoletje slovenskih manjšinskih usod razdeliti v tri ključne faze: (1) faza oblikovanja političnih meja in nastanek manjšin, (2) faza strukturne izgradnje manjšin in (3) faza subjektivizacije in integracije narodnih manjšin.

Prvo fazo označuje prelom s habsburškim državnim okvirom in vstop v novo državno zvezo, a že z narodno popotnico (kar dokazuje že ime: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev). S tem se je vzpostavil odnos med narodnim jedrom, ki je sedemdeset let pozneje postalo državotvorna nacija, ter slovenskimi skupnostmi, katerih sklenjeni poselitveni teritorij je po razmejevalnih procesih postal del drugih držav, Slovenci tam pa manjšine. S tem se je začela tudi identitetna diferenciacija kot logična posledica socializacijskih procesov, ki so jih usmerjale etnične politike sosednjih držav in le v omejeni meri tudi slovenska politika. Za ta čas so značilni boji za meje¹⁹ in tudi zaostreni medetnični odnosi. Pripadniki slovenskih manjšin so se soočali z izolacijo,²⁰ načrtnimi politikami asimilacije,²¹ pregona²² in poskusov genocida.²³ Zavedanje o problemih manjšin je bilo močno.²⁴ Fazo zaključujejo pozna petdeseta leta 20. stoletja z določitvami meja²⁵ in podlag manjšinskega varstva.²⁶ Drugo fazo označujejo procesi uresničevanja manjšinskih pravic. Pri tem se je vzpostavil trikotnik odnosov med manjšino, državo bivanja ter slovensko politiko (v različnih okvirih in oblikah). Manjšine so bile objekt vplivanja zadnjih dveh udeležencev – neredko pod pritiski²⁷ in v notranjih razhajanjih. Manjšine so postopoma oblikovale organizacijsko mrežo političnega in kulturnega delovanja, šolstvo in gospodarske temelje svojega obstoja.²⁸ V analizah so značilni široka skrb za manjšine na različnih področjih,²⁹ raziskovanje njihovega

¹⁹ Pleterski, Ude, Zorn, *Koroški plebiscit*.

²⁰ Novak, *Slovenska krajina*, 40–44.

²¹ Čermelj, *Life and Death. Struggle of a National Minority*.

²² Klabjan, Bajc, *Ogenj, ki je zajel Evropo*, 151–159.

²³ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, *Slovenci v zamejstvu. 1918–1945*,

²⁴ Pavlovič, *Naši onstran meje*.

²⁵ Celar, *Slovenija in njene meje*, 177–210.

²⁶ Pleterski, *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976*, 85–160.

²⁷ Pandel, Polzer, Polzer-Srienz, Vospernik, *Ortstafelkonflikt in Kärnten*.

²⁸ Pahor, *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj*.

²⁹ Brglez et al., *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*, 5–18.

položaja,³⁰ številčnosti,³¹ politik³² in šolstva.³³ Manjšine so se v teh procesih utrdile kot družbeni kolektivi s specifičnimi lastnostmi in potrebami. Nekateri procesi se nadaljujejo do danes, v splošnem pa lahko obdobje od sredine devetdesetih let 20. stoletja naprej opredelimo kot fazo subjektivizacije manjšin. Manjšine so postale subjekt³⁴ v odnosih med omenjenim trikotnikom manjšina – večina – matica, zato so se tudi raziskovalci v veliki meri preusmerili na funkcije manjšin,³⁵ na njihov pomen in vlogo, na identiteto, jezik in podporne sisteme.³⁶ Ob tem ni pomen »klasičnih« manjšinskih področij, kot so številčnost, teritorij, manjšinsko pravo, politični odnosi in realizacija manjšinskih pravic, v raziskovalni perspektivi prav nič zmanjšan. Močno se je povečalo zanimanje za obmejna območja in čezmejne odnose;³⁷ in to je hkrati tudi prostor manjšin.

ZGODOVINSKI IN GEOGRAFSKI OKVIR

Slovenci žive kot pripadniki avtohtonih narodnih manjšin v sosednjih državah, to je na južnem Koroškem na obmejnih območjih ob slovensko avstrijski meji, na Štajerskem v Avstriji, v vzhodnem delu Furlanije Julijske Krajine v Italiji, v Porabju na Madžarskem in na nekaj med seboj ločenih obmejnih območjih na Hrvaškem.³⁸

Časovni okvir obravnave obsega čas od konca prve svetovne vojne do danes je obdobje, ko so se po političnih razmejitvah ob razpadu Avstro-Ogrske formalno oblikovale narodne manjšine. Smiselno se je ozreti še dobrega pol stoletja naprej v preteklost v sredo 19. stoletja, natančneje od leta 1848 naprej. To obdobje je pomembno, ker se je oblikovanjem slovenskega narodnega programa Zedinjene Slovenije slovenski narod manifestiral kot politični pojem³⁹; na današnjih manjšinskih teritorijih so se oblikovali tudi medetnični odnosi, ki so ponekod prav do danes usmerjali etnični in politični razvoj.

³⁰ Stenner, *Slowenische Steiermark*.

³¹ Stranj, *Slovensko prebivalstvo Furlanije Julijske krajine*.

³² Klemenčič M., Klemenčič V., *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik*.

³³ Sienčnik, *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo*. Prav tako tudi: Bogatec, Bufon, *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini*, 13–38.

³⁴ Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*, 170–210.

³⁵ Vencelj, Klemenčič V., Novak Lukanovič, *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*.

³⁶ Šumi, Venosi, *Večjezičnost na evropskih mejah*, 7–14.

³⁷ Bufon, *Med teritorialnostjo in globalnostjo*. Prav tako tudi: Bufon, *Na obrobju ali v ospredju?*

³⁸ Zupančič, *Slovenske manjšine v sosednjih državah*.

³⁹ Kosi, *Kako je nastal slovenski narod*.

Velika večina sklenjenega poselitvenega območja Slovencev je bila do konca 1. svetovne vojne v okviru ene države, a razdeljena na avstrijski (velika večina) in ogrski del. Dejansko so bili Slovenci v tem obdobju v položaju pol-manjšine (Slovenci na Ogrskem) ter prave manjšine (Slovenci v Beneški Sloveniji z Rezijo v Italiji). Slovenci so bili tedaj v celoti narod brez države in tudi brez narodnih institucij, bili pa so organizirani in dejavni. Avstro-Ogrska sicer ni imela uradnega jezika, a je nemščina samoumevno imela dominantno vlogo in je bila v praksi jezik ključnih državnih institucij in tudi na ravni mednarodnega delovanja. Zato je bila slovenska identiteta utemeljena predvsem na jeziku in kulturi, kar je v takratnih razmerah predstavljalo ključ etničnega preživetja.

Do bistvenih sprememb je prišlo po prvi svetovni vojni. Habsburška monarhija se je razkrojila; njeno dediščino so prevzele države naslednice. Večji del Slovencev se je vključil v novo južnoslovansko državo, v Italiji, Avstriji in na Madžarskem pa so formalno postali manjšina. Politične meje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so bile vzpostavljene na podlagi mirovnih pogodb: z Italijo na podlagi sklepov mirovne konference v Parizu – tudi na podlagi londonskega pakta;⁴⁰ z Avstrijo na podlagi Senžermenske pogodbe⁴¹ ter z Madžarsko na podlagi Trianonske mirovne pogodbe.⁴² Za določitev meje z Avstrijo je bil izveden plebiscit, v katerem so se udeleženci večinsko odločili za Avstrijo.⁴³ Takoj nato je sledilo preganjanje koroških Slovencev.⁴⁴

Obe državi, v katere je bilo vključeno današnje slovensko državno ozemlje, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev in Federativna ljudska republika Jugoslavija, sta si prizadevali za to, da bi meje potekale tako, da bi v državo vključili čim več pripadnikov jugoslovanskih narodov. Potem, ko to ni bilo mogoče, sta se vsaj nominalno zavzemali za manjšinsko varstvo kot obliko varovanja nadaljnjega obstoja slovenskih in hrvaških skupnosti v Italiji in Avstriji. Praktičnih učinkov skoraj ni bilo. Po prvi svetovni vojni je Italija na podlagi Londonskega pakta pridobila velike dele ozemlja, naseljenega s Slovenci in Hrvati. O usodi velike večine slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem je odločil plebiscit. Italija kot zmagovalka v prvi svetovni vojni ni prevzela nobenih obvez zaščite manjšin na svojem ozemlju. Avstrija se je sicer formalno obvezala za zaščito manjšin na svojem ozemlju na podlagi členov 62-69 Senžermenske pogodbe. Teh obvez se Avstrija ni držala. Slab je bil tudi

⁴⁰ Jeri, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*.

⁴¹ Grafenauer B., Ude, Veselko, *Koroški zbornik*.; Grafenauer B., *Slovenska koroška v diplomatski igri leta 1919*.

⁴² Šiftar, *Slovenci na Madžarskem*.

⁴³ Tomšič, Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit, 379–431.

⁴⁴ Rahten, Koroška po plebiscitu: revanšizem, revizionizem in pregoni v poblebiscitnih mesecih, 565–596.

položaj nemškega prebivalstva, ki je ostal v okvirih Kraljevine Jugoslavije.⁴⁵ Na pobudo kočevskih Nemcev so sredi dvajsetih let prejšnjega stoletja stekla pogajanja o recipročni kulturni avtonomiji obeh manjšin, ki pa so se končala neuspešno. Avstrijski socialni demokrati so celo vložili zakonski predlog v koroškem deželnem zboru.⁴⁶ Zanimiv je tudi poskus pogajanj s Kraljevino Jugoslavijo s ciljem spremembe meja na Koroškem v tridesetih letih 20. stoletja, ki so se prav tako končala neuspešno.⁴⁷ Za pravice manjšin so se zavzemali tudi v okviru Kongresa evropskih narodnosti.⁴⁸ V ozadju politik do narodnih manjšin je bila v Evropi tistega časa prevladujoča nacionalistična paradigma, ki je imela pred seboj predvsem ideale homogenih etničnih teritorijev, manjšine pa so pri tem predstavljale motnjo.⁴⁹

Slovensko-avstrijska in slovensko-madžarska meja sta ostali po drugi svetovni vojni nespremenjeni. Del s Slovenci poseljenega območja v Italiji je prešel v okvire Jugoslavije po skoraj desetletje trajajočih politično-diplomatskih pogajanjih ter vojaških zaostritvah. Slovensko ozemlje je bilo v presečišču geopolitičnega tekmovanja med socialističnim in kapitalističnim delom Evrope in kulminacije zgodnje hladne vojne. Zato imajo odnosi do manjšin v tem prostoru bistveno širšo dimenzijo in hkrati predstavljajo za Italijo in Jugoslavijo ter njeno naslednico na tem območju Slovenijo tudi precejšnje breme. Mejna črta je bila določena z Londonskim memorandumom 1954 in dokončno potrjena z Osimskimi sporazumi med Jugoslavijo in Italijo iz leta 1975.⁵⁰ Osimski sporazumi so na formalni ravni zgolj potrditev že obstoječe mejne črte, medtem ko v določilih mejnega režima, mejnih prehodov in čezmejnih odnosov predstavljajo dejansko novost v koncepciji čezmejnih odnosov v Evropi. Oblikoval se je koncept odprte meje z mnogimi lokalnimi prehodi, ki je obmejnemu prebivalstvu omogočil uživanje lastninskih pravic; spodbudil je živahno čezmejno sodelovanje in dal manjšinam v obmejnem prostoru mnoge praktične priložnosti.⁵¹ Slovensko-hrvaško mejo so določili v petdesetih letih prejšnjega stoletja v okvirih urejanja administrativne razdelitve jugoslovanske federacije.⁵² Slovencev na Hrvaškem v jugoslovanskem obdobju niso imeli za manjšino niti na ozemljih, kjer so sicer avtohtono prebivali.

⁴⁵ Komac, Narodne manjšine v Sloveniji 1920–1941, 51–55.

⁴⁶ Einspieler, *Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit*.

⁴⁷ Grafenauer D., Pogovori in pogajanja avstrijskih ter nemških nacionalsocialistov, 58–80.

⁴⁸ Pelikan, Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti, v letih 1925–1938, 93.106.

⁴⁹ Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*.

⁵⁰ Pirjevec, Klabjan, Bajc, *Osimska meja*.

⁵¹ Klemenčič V., Državna meja na območju SR Slovenije, 57–79.

⁵² Pleterški, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, 353–355.

Največji mejnik v razmejevalnih procesih predstavlja osamosvojitve Slovenije leta 1991. Slovenci so postali nacija in z državno organizacijo pridobili vse relevantne institucije za mednarodno delovanje, kar je omogočilo tudi dejavno poseganje na področje manjšinskih politik. Tudi Republika Slovenija je tako kot Socialistična republika Slovenija skrb za Slovence v sosednjih državah in po svetu opredelila kot ustavno obveznost.⁵³ V praksi se je izpolnjevanje ustavnega določila o skrbi za Slovence zunaj meja Republike Slovenije izkazalo za bolj zahtevno. Razlogi so različni in jih predstavlja v nadaljevanju.

ŠTEVILČNOST IN ORGANIZACIJA SLOVENSКИH MANJŠIN

Številčnosti manjšinskega prebivalstva na ozemlju današnje Avstrije, Italije, Madžarske in Hrvaške lahko sledimo na podlagi ljudskih štetij že od leta 1846 naprej. Prva je bila Czoernigova anketa, ki je ugotavljala jezikovni značaj posameznega kraja; konkretne številke so naknadno izračunali v statističnem uradu.⁵⁴ V Avstro-Ogrski so v obdobju 1880–1910 popisovali po občevalnem jeziku v avstrijskem delu in po maternem jeziku v ogrskem delu monarhije. Delež in število slovenskega prebivalstva je po teh podatkih v skoraj vseh delih monarhije z izjemo Trsta upadal. Šlo je zlasti za statistično germanizacijo tistega dela prebivalstva, ki se je selilo v mesta na slovenskem etničnem ozemlju, še zlasti pa za tiste, ki so se izselili s slovenskega etničnega ozemlja v okviru monarhije. Po podatkih avstrijske statistike, ki beleži tudi etnoprostorski izvor prebivalstva, je bilo takšnih, ki so jih zapisali k nemškemu občevalnemu jeziku, dejansko pa so se rodili na slovenskem etničnem ozemlju več kot 90 %.⁵⁵ Tako lahko tudi izračunamo slovensko večino po poreklu prebivalstva spodnještajerskih mest z lastnim statutom, o katerem nekateri sicer dvomijo.⁵⁶

Po prvi svetovni vojni in vse do zadnjega popisa prebivalstva sledimo na avstrijskem Koroškem drastičnemu statističnem upadu števila slovenskega prebivalstva po uradnih popisih prebivalstva od več kot 100.000 leta 1846, 66.000 leta 1910 in nekaj več kot 12.000 leta 2001. Vplivov na etnično statistiko je bilo veliko: nedefiniranost pojma občevalnega jezika, pritisk v času popisovanja, tehnike beleženja popisnih podatkov in njihove poznejše

⁵³ Ustava SRS 1974, člen 317; Ustava RS 1991, člen 5.

⁵⁴ Grafenauer B, Czoernigova etnografska statistika in njena metoda, 117–159.

⁵⁵ Klemenčič M, Germanizacijski procesi na Štajerskem, 350–391.

⁵⁶ Potočnik, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941. in Jenuš, Ko je Maribor postal slovenski.*

interpretacije.⁵⁷ Sedanje število govorcev slovenskega jezika, ki ga uporabljajo v družinah na avstrijskem Koroškem se ocenjuje na okrog 45.000.⁵⁸ Na današnjem poselitvenem območju v Italiji je bilo po uradnih podatkih pred prvo svetovno vojno okrog 128.000 Slovencev.⁵⁹ leta 1978 so število Slovencev v Italiji oblasti ocenile na okrog 53.000; po slovenskih korekcijah te ocene jih je vsaj 80.000.⁶⁰ Bufon ocenjuje slovensko manjšinsko populacijo glede na število govorcev slovenskega jezika (odvisno od kriterijev) na 90.000 do okrog 136.000.⁶¹ Število Slovencev na Madžarskem so ocenjevali na okrog 5.000, kar pa se sedaj nanaša na celo državo. Porabske vasi so demografsko precej izpraznjene, ker se je precejšen del prebivalcev že pred desetletji preselil v Monošter.⁶² Precej prebivalcev slovenskega izvora živi drugje na Madžarskem, vključno z Budimpešto, kjer jih živi več kot 1.000.⁶³ Številčnost Slovencev na Hrvaškem je beležila jugoslovanska statistika prek popisov prebivalstva, in sicer s kategorijo narodne pripadnosti. Največje število so dosegli ob popisu 1951 nad 50.000, potem pa je število nazadovalo, in to kljub priseljevanju. Veliko večino Slovencev tvorijo priseljeni iz Slovenije prve in le malo tudi druge generacije. V petih območjih, ki mejijo na Slovenijo (gre za prava območja tradicionalne poselitve) živi blizu 1000 Slovencev.

Za Slovence v Italiji in Avstriji je značilna organiziranost v obliki društev, povezanih v krovne organizacije. Medtem ko je društvena platforma prilagojena interesom posameznikov na krajevni ravni (najpogostejša so kulturna in športna društva), so krovne organizacije odraz ideološke razdeljenosti in politične pluralnosti. Zato sta manjšini v svojih nastopih do državnih oblasti manj učinkoviti, delovanje manjšinskih struktur pa dražje. Po drugi strani te delitve ustvarjajo obsežnejšo organizacijsko mrežo in angažirajo več ljudi.⁶⁴ V obeh državah sta manjšini izoblikovali tudi politično stranko: v Italiji je to Stranka slovenska skupnost, v Avstriji pa Enotna lista, ki delujeta na lokalni in deželni ravni. Na Hrvaškem so Slovenci organizirani v društva, na Madžarskem pa imajo dve ločeni organizaciji: Slovensko manjšinsko samoupravo in Zvezo Slovencev na Madžarskem. Organizacija manjšin je prilagojena pravnim okvirom organizacij civilne družbe v posameznih državah ter

⁵⁷ Klemenčič V., Klemenčič M., *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik*, 27–39; 105–130; 205–226.

⁵⁸ Zupančič, *Koroški Slovenci: sedanjost in prihodnost manjšine v postmoderni družbi*, 392.

⁵⁹ Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*, 62.

⁶⁰ Stranj, *Slovensko prebivalstvo Furlanije Julijske krajine*.

⁶¹ Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*, 62–64.

⁶² Olas, *Demografske razmere v Porabju*, 29–31.

⁶³ Zupančič, *Slovenci na Madžarskem*, 134–136.

⁶⁴ Jesih, *Med narodom in politiko*, 116–121.

tradiciji zlasti političnega povezovanja. Slovenci na Hrvaškem so organizirani v regionalnih društvih in so skupaj povezani v zvezo.

POLITIKE DRŽAV GOSTITELJIC DO SLOVENSКИH MANJŠIN

Italija je imela prvo slovensko manjšino od 1866 naprej v predelih Beneške Slovenije, a ni izvajala nikakršne manjšinske politike. Po prvi svetovni vojni je na z Rapalsko pogodbo pridobljenih ozemljih izvajala agresivno asimilacijsko politiko, pospeševala razseljevanje Slovencev in omejevala rabo jezika ter kulturno in gospodarsko življenje.⁶⁵ Nastajanje zaščitne zakonodaje za Slovence v Italiji je bilo vezano na čas urejanja mejnih vprašanj po drugi svetovni vojni. Pravice manjšin so bile formalno določene z Londonskim memorandumom 1954, vendar je to veljalo le za Tržaško in Goriško pokrajino.⁶⁶ Osimski sporazumi (1975) so dvajset let pozneje določili načelo varovanja manjšine na vsem teritoriju poselitve, torej tudi v Kanalski dolini, Beneški Sloveniji in Režiji. Osimskim sporazumom naj bi sledilo sprejetje »globalnega« zakona o zaščiti slovenske manjšine v Italiji. Osimski sporazumi so zelo pospešili gospodarsko in kulturno sodelovanje med državama, odprli številne oblike čezmejnega sodelovanja in demonstrirali politiko prijateljstva.⁶⁷ Družbena klima se je sicer pomembno spremenila, realno pa v odnosu do manjšin ni bilo pomembnejših sprememb.

Razdeljenost manjšine glede na predhodno politično dediščino poselitvenih teritorijev je bil eden od načinov italijanske politike diferenciacije znotraj manjšine, ki je že tako obstajala zaradi očitne perifernosti severnega dela v odnosu do južnega v urbanih območjih Gorice in Trsta⁶⁸ Zlasti na območju Beneške Slovenije so delovale polilegalne vojaško-policijske sile kot del varstvenih ukrepov NATO proti širjenju komunizma (t. i. operacija Gladio);⁶⁹ v njih so delovale skoraj izključno desno ekstremne italijanske sile.⁷⁰ Zaščitni zakon je bil sprejet leta 2001, četrto stoletje po sklenjenih sporazumih z izključno podporo leve sredine⁷¹. Slovenska skupnost je bila ob sorazmerni lastni ekonomski moči v praksi pomemben regionalni dejavnik,⁷² posebnih varstvenih ukrepov pa do sprejetja izvedbenih določil globalnega zaščitnega

⁶⁵ Čermelj, *Life and Death. Struggle of a National Minority*, 9–16.

⁶⁶ Pirjevec, *Trst je naš*, 464–470.

⁶⁷ Bufon, *Na obrobju ali v ospredju?* 61–84.

⁶⁸ Zuljan Kumar, *Kolenc, Simon Rutar in Beneška Slovenija*, 93–108.

⁶⁹ Ganser, *Natova skrivna vojska*, 109–140.

⁷⁰ NAZ, *Mračna leta Benečije*.

⁷¹ Zobec, *Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za dosego zakonske zaščite 1975–2009*.

⁷² Pahor, *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj*, 11–45.

zakona (2009) realno ni bila deležna. Vseeno je Italija omogočila šolstvo s slovenskim učnim jezikom, ki je imelo v Gorici in Trstu široko ponudbo.⁷³ V obeh mestih je imela slovenska skupnost bogato dediščino, izkušnje in kader za ekonomske in kulturne aktivnosti.

Poosimsko obdobje označuje izjemna dinamika prepletanja čezmejnih odnosov. S pospeševanjem čezmejnega sodelovanja so se za slovensko manjšino odpirale gospodarske priložnosti, kar je krepilo samozavest, utrjevalo položaj jezika in dvigalo ugled skupnosti.⁷⁴ Ločiti je treba uradno (navadno rimsko) uradno dikcijo naklonjenosti manjšini ter nasprotovanja v regionalnih okvirih Furlanije Julijske krajine. V temeljih se stališča pomembnega dela italijanske večine do Slovencev niso kaj dosti spremenila.⁷⁵ Pomemben zasuk pa so prinesle gospodarske posledice koncepta odprte meje. Slovincem je prišel prav gospodarski intervencionizem v obliki mešanih industrijskih podjetij, ki je reševal socialne zadrege perifernih predelov.⁷⁶ Sodelovanje na gospodarski podlagi je dvigalo tudi raven in raznovrstnost jezikovne komunikacije ter ugled jezika v okolju, kar je bilo še posebej pomembno za Beneško Slovenijo.⁷⁷ Toda industrijska paradigma je v Evropi že minevala in čez desetletje so bila zaradi političnih sprememb in še bolj zaradi uveljavljanja na storitve naslonjene ekonomije ta podjetja postavljena v zgodovino. Izkušnje in že vzpostavljene vezi čezmejnega delovanja so postale očitna prednost manjšine, ki se je realizirala zlasti v južnem, urbaniziranem okolju Trsta in Gorice.⁷⁸

Italijanska diplomacija je ob slovenskem vstopanju v EU izsilila garancije Slovenije za Italijane tudi v Istri in Kvarnerju na Hrvaškem.⁷⁹ Slovensko manjšino je močno obremenil propad mešanih podjetij ter Tržaške kreditne banke; razlogi so po novejših raziskavah širši in predvsem bolj kompleksni.⁸⁰ Sprejemanju in uveljavljanju globalnega manjšinskega zakona so nasprotovali zlasti v italijanskih desno orientiranih strankah, kot sta bili Italijanska krščanska demokracija, frakcije neofašistov, Berlusconijska Forza Italija in druge.⁸¹ Italija je začela uveljavljati globalni zakon šele osem let pozneje. Položaj Slovencev je kljub temu dokaj različen tudi zaradi zelo različne stopnje organiziranosti in razpoložljivih manjšinskih struktur.⁸² Njihovo vzdrževanje je zahtevno

⁷³ Bogatec, Bufon, *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini*, 14–29.

⁷⁴ Klemenčič V., *Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja*, 69–72.

⁷⁵ Komac, *Questi Slavi bisogna eliminari*, 126–128.

⁷⁶ Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*, 99–160.

⁷⁷ Zuljan Kumar, Kolenc, *Simon Rutar in Beneška Slovenija*, 141–166.

⁷⁸ Bufon, *Na obrobju ali v ospredju*, 85–98.

⁷⁹ Kosin, *Začetki slovenske diplomacije z Italijo 1991–1996*.

⁸⁰ Pezdir, *Vzporedni mehanizem globoke države*.

⁸¹ Zobec, *Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za dosego zakonske zaščite 1975–2009*.

⁸² Jagodic, *Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu*, 318–325.

in le sorazmerno močna ekonomska podlaga omogoča delovanje – poleg finančne podpore obeh držav. Manjšinsko gospodarstvo zlasti na Tržaškem in Goriškem odlično izkorišča manjšinske človeške potenciale v obmejnem prostoru.⁸³ Slovenska politika je manjšino aktivno podpirala, čeprav so bile v stopnji in zavzetosti podpore precejšnje razlike, očitno bolj rezultat osebnih pogledov na manjšine kot pa splošno sprejetega koncepta slovenske politike do manjšinskih vprašanj.⁸⁴ Manjšina je sorazmerno dobro demonstrirala vlogo čezmejnega povezovalca,⁸⁵ a je zato italijanske oblasti niso niti stimulirale, kaj šele nagrajevale. Vtis je, da si tu manjšina (zlasti v Trstu) bolje pomaga sama tako prek razvitega gospodarskega sektorja⁸⁶ kakor čvrste povezanosti v mestu in v širšem zaledju.⁸⁷ Toda pomembni so tudi simbolni koraki, kot je vrnitev Narodnega doma v Trstu slovenski skupnosti.

V Avstriji je bilo na Koroškem opredeljeno ozemlje manjšinske zaščite, ko so leta 1946 uvedli obvezno dvojezično šolstvo za vse otroke. Po bojkotu, ki so ga organizirale manjšini sovražne organizacije, je od leta 1958 v veljavi sistem javne šole s prijavljanjem otrok k dvojezičnemu pouku. Avstrija je vztrajno zavračala obstoj slovenske manjšine v zvezni deželi Štajerski.⁸⁸ Nerešeno vprašanje slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji je precej bremenilo meddržavne odnose. Jugoslovanska država se je s sklepi iz Karadjordjeva leta 1978 odpovedala obremenjevanju dobrososedskih odnosov z Avstrijo in Italijo, še vedno pa je zagovarjala mednarodnopravno zagotovljene manjšinske pravice.⁸⁹ Odnosi med Jugoslavijo na eni in Italijo in Avstrijo na drugi strani so se od konca sedemdesetih let 20. stoletja začeli postopoma izboljševati⁹⁰ kot odraz spremenjenih geopolitičnih razmer v Evropi.

Po osamosvojitvi Slovenije je Avstrija nasprotovala priznanju nasledstva Slovenije kot sopolpisnice Avstrijske državne pogodbe. Zanimiva je epizoda, ko se je leta 2004 skupina slovenskih parlamentarcev skušala pri predsedniku avstrijskega parlamenta Andreasu Kholu pogovarjati o položaju slovenske manjšine na Koroškem na temelju 7. člena Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije (ADP). Kohl je to odklonil z mnenjem, da ADP ni pogodba med Avstrijo in Slovenijo.⁹¹ Nerešene probleme manjšine je Slovenija skušala vnesti v bilateralno pogodbo. Rezultat pobude je bil leta 1998 sklenjeni

⁸³ Bogatec, Vidau, *A community at the heart of Europe*.

⁸⁴ Zobec, *Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za dosego zakonske zaščite 1975–2009*.

⁸⁵ Bufon, *Na obrobju ali v ospredju*, 14–29.

⁸⁶ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁸⁷ Bufon, *Ethnos in topos*, 25–261.

⁸⁸ Grafenauer D, Jesih, *Avstrijska državna pogodba in slovenska narodna skupnost v Avstriji*.

⁸⁹ Malle, Stergar, *Koroški Slovenci*, 302; Stenner, *Slowenische Steiermark*, 345–380.

⁹⁰ Klemenčič V, Klemenčič M, *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik*, 259–268.

⁹¹ *Ibid*, 501.

tako imenovani »kulturni sporazum«. ⁹² Ta dokument omogoča pripadnikom slovenske manjšine v Avstriji priznavanje diplom in spričeval, pridobljenih s šolanjem v Sloveniji. Podpis sporazuma je pomemben tudi za Slovence na avstrijskem Štajerskem. Avstrija je večkrat pogojevala njihovo priznanje s priznanjem »nemško govoreče manjšine« v Sloveniji ⁹³. Slovenski strani je uspelo v preambulo namesto ADP vnesti le dikcijo »ob upoštevanju mednarodnih pravnih instrumentov, h katerim je posredno mogoče prištevati tudi ADP«. Glede vprašanja »Staroavstrijcev« pa sta avstrijska in slovenska stran dosegli kompromis. Tako je bil v nemškem besedilu 15. člena sporazuma namesto besede »Staroavstrijci« uporabljen izraz »pripadniki nemško govoreče narodne skupnosti«, v slovenskem besedilu pa »pripadniki nemško govoreče etnične skupnosti«. Tem naj bi na podlagi posebne »interpretativne izjave«, ki jo je avstrijska vlada podala v parlamentu ob ratifikaciji in ni del sporazuma, pripadale samo pravice na podlagi 61. člena ustave Republike Slovenije. ⁹⁴ Ta določa: »Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. ⁹⁵ Sporazum obravnava manjšino kot skupnost s kolektivnimi pravicami. Prav tako so prvič v mednarodni pogodbi omenjeni tudi pripadniki »slovensko govorečih v Avstriji zunaj poselitvenega območja slovenske manjšine«. ⁹⁶ Za avstrijsko stran je bil dosežek priznanje »nemško govoreče manjšine« v Sloveniji. ⁹⁷

Drugi zanimiv problem je vprašanje vidne dvojezičnosti. Po dolgih razpravah sta obe takratni krovni organizaciji predlagali kompromisni predlog, po katerem naj bi postavili dvojezične krajevne napise v 391 krajih. Končna realizacija je bila določitev 164 krajev z dvojezičnimi napisi; ⁹⁸ pozneje se je število do leta 2022 povečalo na 174. Slovenska politika je tedaj manjšino dejansko prepustila avstrijski politični premoči in vplivu manjšini nenaklonjenega Heimatdiensta. O tem je bil sprejet ustavni zakon, po katerem je bila le v teh krajih tudi dovoljena uporaba slovenščine v uradnem poslovanju. Zakon je bil povzdignjen v ustavni rang in ga ni bilo mogoče spodbijati na podlagi ustavnih določil. Uradno so odnosi med državama odlični, manjšina pa naj

⁹² Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti.

⁹³ O Nemcih v Sloveniji Karner, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien*.

⁹⁴ Novak, *Pravno varstvo slovenske manjšine v Avstriji*, 250–251.

⁹⁵ Ustava Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 33/91–I, 42/97, 66/00 in 24/03.

⁹⁶ Sporazum med Vlado republike Slovenije in Vlado republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti. *Uradni list RS*, Mednarodne pogodbe št. 5/2002, str. 262–268.

⁹⁷ Mayerhofer Grünbühel, Polzer, *Avstrija – Slovenija. Preteklost in sedanjost*.

⁹⁸ Klemenčič M., Gnili kompromis iz leta 2011 – izpolnitev 7. člena ADP?, 583–601.

bi bila pri tem »most«. V nasprotju s prepričanji mnogih o večji naklonjenosti določenih političnih strank manjšini, je bila avstrijska politika do slovenske manjšine ves čas enotna in manjšini nenaklonjena. To lepo potrjuje dejstvo, da so šele deset po kulturnem sporazumu povečali podpore manjšinam v Avstriji za dvakrat nominalno, brez upoštevanja inflacije. Slovensko-avstrijske odnose tematika manjšin močno determinira.⁹⁹ V zadnjem desetletju so bili storjeni pomembni simbolni koraki,¹⁰⁰ formalno in infrastrukturno pa se položaj manjšine na Koroškem in Štajerskem praktično ni bistveno izboljšal.

Slovenci na **Madžarskem** veljajo za zapostavljeno manjšino. Po Trianonski razmejitvi leta 1919 se je za ta del ogrskih Slovencev začel povsem ločen razvoj. Manjšina ni imela organiziranih oblik delovanja. Po resoluciji Informbiroja leta 1948 so mejo zaprli in preprečili stike med manjšino in matičnim narodom. Uveljavila se je železna zavesa, to je koncept skoraj neprehodne meje. Tako je ostalo do poznih osemdesetih let 20. stoletja. Slovenska manjšina je bila deležna političnega varstva v okviru Zveze Južnih Slovanov na Madžarskem v vsej dobi realnega socializma v zelo skromnem obsegu.¹⁰¹ Vso organizacijo in koncepte varstva je bilo šele potrebno izgraditi po slovenski osamosvojitvi ter političnih spremembah na Madžarskem po letu 1990. Manjšina je bila tedaj številčno reducirana in brez sleherne manjšinske infrastrukture.¹⁰² Madžarska je leta 1992 sprejela poseben zakon o manjšinskih samoupravah, ki je na prvi pogled do manjšin liberalen, dejansko pa nudi zelo malo. Slovenija je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja poskrbela za izgradnjo kulturnega centra, ki je veliko pripomogel k rešitvi prostorskih pogojev za zlasti kulturno delovanje manjšine. Gospodarsko oviro predstavlja parkovna ureditev, ki vključuje veliko večino manjšinskega poselitvenega prostora.¹⁰³ Bilateralni odnosi med državama se štejejo za dobre, čeprav je realni položaj Slovencev v Porabju že zaradi preteklih odnosov te male skupnosti ob zaprti meji slab,¹⁰⁴ in to kljub spremembam statusa političnih meja.¹⁰⁵ Formalno sta državi v bilateralnem sporazumu nadgradili sodelovanje in skrb za manjšini ter povečali strukturo ekonomske pomoči (kar je smisel sporazumov),¹⁰⁶

⁹⁹ Zupančič, *Slovenske manjšine v sosednjih državah*.

¹⁰⁰ Priložnost simbolnega značaja je bilo opravičilo koroškim Slovincem ob praznovanju 100-letnice plebiscita, kjer sta bila navzoča predsednika obeh držav Van der Bellen in Pahor.

¹⁰¹ Popov, Vratuša, *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*, 15–50; 67–69.

¹⁰² Zupančič, *Slovenci na Madžarskem*.

¹⁰³ Šiftar, *Slovenci na Madžarskem*.

¹⁰⁴ *Ibid*, 6–14.

¹⁰⁵ Komac, *Slovensko-madžarski bilateralni sporazum*, 68–106.

¹⁰⁶ Komac, *Vizi, Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin*.

glavne značilnosti asimilacijskega delovanja pa so ostale.¹⁰⁷ Pri maloštevilnih manjšinah so izpostavljeni problemi delovanja manjšini prilagojenega šolstva poleg načina oziroma sistema izobraževanja.¹⁰⁸

Slovenci na **Hrvaškem** dolgo sploh niso bili prepoznani kot narodna manjšina. Šele v prvem desetletju slovenske samostojnosti jih je slovenska politika postavila ob bok drugih manjšin v sosedstvu. Slovenska avtohtonost je sicer tu omejena na pet med seboj ločenih območij ob meji,¹⁰⁹ večino pa predstavljajo urbane skupnosti priseljencev iz Slovenije v večjih mestih, zlasti v Zagrebu, na Reki, Puli in v Splitu. Veliko jih je v mešanih zakonih,¹¹⁰ kar je primerljivo tudi z novjšimi skupinami priseljencev z območij nekdanje Jugoslavije v Sloveniji.¹¹¹ Slovenija daje materialno in kadrovsko pomoč za kulturno delovanje, posebnih sporazumov na manjšinskem področju pa državi nista sprejemali.

POLITIKE SLOVENIJE DO SLOVENSКИH MANJŠIN V SOSEDNIH DRŽAVAH

Začetki slovenske institucionalne skrbi za vprašanja slovenskih manjšin segajo v dvajseta leta 20. stoletja. Gmotno so podpirali kulturno delovanje Slovencev v sosednjih državah. Kraljevina SHS in pozneje Jugoslavija je podpirala tudi delovanje slovenskih manjšinskih predstavnikov v organizaciji evropskih manjšin¹¹². Po desetletju boja za meje po drugi svetovni vojni, kjer je Jugoslavija aktivno delovala, je sledilo obdobje diplomatskih in političnih prizadevanj za spoštovanje dogovorjenih manjšinskih pravic. V teh prizadevanjih je bila Slovenija kot zvezna republika jugoslovanske federacije dokaj prizadevna. Politične elite so imele manjšinske probleme za relevantne in pomembne, uresničevali pa so jih lahko predvsem posredno, prek jugoslovanske diplomacije. Breme politične, moralne in tudi finančne podpore Slovincem v Italiji in Avstriji je po letu 1978 ostalo skoraj izključno na Sloveniji. Slovenija je to vlogo lahko izvrševala po ustavni reformi iz leta 1974. Pristojnosti Slovenije na politično-diplomatskem področju so bile zelo omejene in podrejene zunanji politiki SFRJ, omogočale pa so sorazmerno znatno materialno podporo.¹¹³

Z osamosvojitvijo Slovenije je mlada država v polnosti prevzela tudi politične pristojnosti glede odnosov do Slovencev v sosednjih državah in po svetu. Za uresničevanje teh obveznosti se je zavezala v svoji ustavi. Ob priznavanju

¹⁰⁷ Šiftar, *Slovenci na Madžarskem*, 136–152.

¹⁰⁸ Gábor, *Narodnostne šole – dvojezično izobraževanje*, 65–69.

¹⁰⁹ Zupančič, *Slovenci v zamejstvu*, 176.

¹¹⁰ Kržišnik Bukič, *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško*.

¹¹¹ Josipovič, *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*.

¹¹² Pelikan, Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti

¹¹³ Klemenčič V, Klemenčič M, *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik*, 259.

neodvisnosti in vzpostavljanju diplomatskih odnosov pa je bila v položaju šibkejšega. To okoliščino sta Italija in Avstrija vztrajno izkoriščali.

V Sloveniji se je leta 1990 oblikoval Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu. Delo te ustanove je veliko pripomoglo k reševanju praktičnih zadreg Slovencev zunaj Slovenije ter financiranju raznolikega dela na področju organiziranosti, kulture in različnih dejavnosti.¹¹⁴ Posebno področje predstavlja finančna podpora Republike Slovenije delovanju manjšinskih organizacij in institucij v sosednjih državah in v diaspori. Pri tem je delovanje prilagojeno razmeram v vsaki od držav poselitve. Poskusi združevanja različnih organizacij med Slovenci v sosednjih državah niso nikjer uspeli. Interes slovenske politike za združevanje manjšinske politične moči je sicer razumljiv, taktično pa vprašljiv.

Značilni so bili nekateri poskusi, da bi Urad za Slovence in njegovo delo postavili v okvire ministrstva, pristojnega za kulturo, na podlagi mnenja, da je manjšinsko vprašanje predvsem kulturno vprašanje. V Sloveniji je v veljavi izrazito normativno razmišljanje ter v politiki sektorski in s tem parcialni pristopi, kar v praksi navadno zmanjša učinkovitost načrtovanih ukrepov ali pa sploh, da ukrepe načrtujejo, a jih zaradi medsektorske neusklajenosti težko uresničujejo v praksi. Pripadnikom slovenskih manjšin daje to vedeti, da jih »matica« sprejema kot breme in ne kot perspektivo ter predvsem premalo postavlja v ospredje kulturo povezovanja in sodelovanja kot ključen *modus operandi* med jezikovno, kulturno in identitetno različnimi subjekti v pluralnem slovenskem skupnem kulturnem prostoru. Slovenci zunaj Slovenije so del slovenskega naroda, a različen idejno, kulturno in vse bolj tudi jezikovno. Slovenska raznolikost zahteva dve na prvi pogled nasprotujoči si postavki: večjo toleranco do slovensko-slovenske raznolikosti na eni ter enotnost v smislu principov delovanja, trajnosti delovanja (ne glede na politično pripadnost vlad) in taktično upoštevanje realnosti položajev posameznih skupnosti ter sklenjenih političnih sporazumov, ki se nanašajo na teritorije njihove poselitve.

ZAKLJUČEK

Etnična in manjšinska politika je značilna za evropske države in ostaja pomemben dejavnik v bilateralnih odnosih. Sedanja slovenska manjšinska politika mora upoštevati dediščino preteklih držav na sklenjenem slovenskem etničnem ozemlju. Slovenija je deklarativno postavila varovanje manjšin kot eno od svojih političnih priorit. To je prisotno v ustavi, več področnih

¹¹⁴ Stergar, Republika Slovenija in zamejstvo 1945–2002, 123–125.

zakonih in drugih aktih. Razvila je primerno infrastrukturo, ki naj operacionalizira deklarirano voljo nacije do narodnih manjšin. V praksi se je slovenska zunanja politika soočila z močjo in vplivom sosednjih držav, ki slovenske manjšine očitno opredeljujejo kot določen problem; tako si je mogoče razložiti vztrajna nasprotovanja uveljavljanju manjšinskih zaščitnih norm in realizacije že sklenjenih sporazumov na tem področju. V položaju šibkejšega je bilo v bilateralnih odnosih manjšinsko vprašanje težje upravljati; neredko je bilo celo breme v bilateralnih odnosih. Na drugi strani so sosednje države redno in dosledno, in to ne glede na politične barve vladajočih strank, izpostavljale bolj ali manj enotno težnjo in skrb za Italijane, Nemce (Avstrijce) ali Madžare. Za slovenske manjšine pomembne stvari v bilateralnih odnosih je slovenska politika pogosto žrtvovala v prid domnevnim »dobrososedskim odnosom«. Ob tem se prezira, da imajo vse sosede stalen interes do minorizacije manjšinskih vprašanj. Slovenija tudi ni bila enotna pri zahtevah po spoštovanju sprejetih bilateralnih dogovorov s sosedami. Medtem ko so bili razmeroma zahtevni in dosledni pri sprejemanju globalnega zakona za slovensko jezikovno manjšino (Italija) in kasneje njegovemu uresničevanju (a so se pri tem soočili z zelo zvito italijansko politiko, ki je skušala na različne načine ovirati sprejemanje za manjšino ugodnih rešitev), je bila Slovenija v odnosu do Avstrije precej bolj popustljiva. Slovenci na Madžarskem so bili v senci slovenskega državnega zanimanja. Še bolj skromne pozornosti so bili deležni Slovenci na Hrvaškem.¹¹⁵

Vse tri uvodoma postavljene predpostavke lahko potrdimo. Manjšinske politike so šle tudi širše v Evropi skozi tri faze razvoja ter pomembno spremenile način delovanja, a ostajajo asimilacijsko naravnane. Slovenska manjšinska politika postavlja odnos do Slovencev v tujini deklarativno visoko, v praksi pa je precej taktiziranja in popuščanja, deloma tudi zaradi nemoči. Slovenska zavest se je med pripadniki slovenskih manjšin zadržala, identiteta pa je dobila značilne manjšinske vsebine kot posledico raznolikih okoliščin v obdajajočih družbah, v katere se je večinoma uspešno integrirala, vendar ob sorazmerno visoki stopnji asimilacije.

LITERATURA

Bogatec, Norina, Bufon, Milan, *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini. Nižje in višje šole*, Trst, 1999.

Bogatec, Norina, Vidau, Zaira (ur.), *A community at the heart of Europe. Slovenians in Italy and the challenges of the third millennium*, Newcastle upon Tyne, 2020.

¹¹⁵ Ibid.

Brglez, Franček, Klemenčič, Vladimir, Liška, Janko, Stergar, Janez, Sturm, Marjan Borut, Žaucer, Pavle (ur.), *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*, Ljubljana, 1984.

Bufon, Milan, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji Julijski krajini*, Trst, 1992.

Bufon, Milan, *Med teritorialnostjo in globalnostjo*, Koper, 2004.

Bufon, Milan, *Na obrobju ali v ospredju? Slovenska obmejna območja pred izzivi evropskega povezovanja*, Koper, 2008.

Bufon, Milan, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*, Koper, 2017.

Bufon, Milan, *Ethnos in topos. Družbene spremembe in narodnostna podoba slovenskih krajev na Tržaškem od leta 1910 do leta 2015*, Ljubljana, 2020.

Celar, Branko, *Slovenija in njene meje v treh zgodovinskih obdobjih 1914/1920, 1941/1975, 1991/2021*, Ljubljana, 2021.

Čermelj, Lavo, *Life and Death. Struggle of a National Minority (The Jugoslavs in Italy)*, Ljubljana, 1945.

Einspieler, Valentin, *Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit angebotene Kulturautonomie 1925 – 1930*, Klagenfurt, 1976.

Grafenauer, Bogo, Czoernigova etnografska statistika in njena metoda. *Razprave SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Class 1, Historia et Sociologia*. 117–164, Ljubljana. 1950.

Ferenc, Tone, Kacin-Wohinz, Milica, Zorn, Tone, *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918–1945*, Ljubljana, 1974.

Gábor, Ruda (ur.), *Nemzetiségi iskolák – Kétnyelvű oktatás/ Narodnostne šole – Dvojezično izobraževanje / Minderheitenschulen – Zweisprachiger Unterricht*, Pilisvörösvár – Graz, 2002.

Ganser, Daniele, *Natova skrivna vojska. Operacija Gladio in terorizem v zahodni Evropi*, Mengeš, 2006.

Grafenauer, Bogo, Ude, Lojze, Veselko, Milan (ur.), *Koroški zbornik*, Ljubljana, 1946.

Grafenauer, Bogo, *Slovenska koroška v diplomatski igri leta 1919. Koroški plebiscit*, Razprave in članki. Ljubljana, 1970.

Grafenauer, Danijel, Pogovori in pogajanja avstrijskih ter nemških nacionalsocialistov s roškimi Slovenci in dr. Julijem Felaherjem v letih 1933/1934, *Razprave in gradivo*, 58, 58–80, 2009.

Grafenauer, Danijel, Jesih, Boris (ur.), *Avstrijska državna pogodba in slovenska narodna skupnost v Avstriji*, Ethnicity 16, Ljubljana, 2020.

Hobsbawm, Erich, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge. 1991.

Jagodic, Devan (ur.), *Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu*, Ljubljana, Celovec, Trst, 2018.

Jenuš, Gregor, *Ko je Maribor postal slovenski: iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi* (Zbirka Studia historica Slovenica, 8). Maribor, 2011.

Jeri, Janko. *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, 1975.

Jesih, Boris, Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu, *Razprave in gradivo*, 50–51, 30–34, Ljubljana, 2006.

Jesih, Boris, *Med narodom in politiko. Politična participacija koroških Slovencev*, Ljubljana, 2007.

Josipovič, Damir, *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, 2006.

Kacin Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana, 2000.

Karner, Stefan, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte Ihrer Entwicklung 1937–1997*, Celovec – Klagenfurt, 1998.

Klabjan, Borut, Bajc, Gorazd, *Ogenj, ki je zajel Evropo. Narodni dom v Trstu 1920–2020*, Ljubljana, 2021.

Klemenčič, Matjaž, Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 50, 1–2, Maribor, 1979, 350–391.

Klemenčič, Matjaž, Germanisierung, statistische. Sturm-Schnabl, K. (ur.), Schnabl, B.I. (ur.). *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942*. bd. 1, A-I, Wien, 2016, 409–414.

Klemenčič, Matjaž, Gnili kompromis iz leta 2011 – izpolnitev 7. člena ADP? V: Ajlec K. Balkovec, B. Repe, B. (ur.). *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, (Historia 25). 1. izd, Ljubljana, 2018, 583–601.

Klemenčič, Matjaž, Klemenčič, Vladimir, *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik: zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*, Celovec, Ljubljana, Dunaj = Klagenfurt, Laibach, Wien. 2010.

Klemenčič, Vladimir, Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot nov geografski fenomen, *Razprave in gradivo*, 20, Ljubljana, 1987, 57–79.

Komac, Miran, *Questi Slavi bisogna eliminarli: Usoda Beneške Slovenije?*, *Razprave in gradivo*, 28, Ljubljana, 1993, 124–142.

Komac, Miran, Zagorac, Dean (ur.), *Varstvo manjšin. Uvodna pojasnila & dokumenti*, Ljubljana, 2002.

Komac, Miran, 2015. Narodne manjšine v Sloveniji 1920–1941. *Razprave in gradivo*, 75, Ljubljana, 2015, 49–81.

Komac, Miran, Poselitveni prostor avtohtonih narodnih manjšin. *Razprave in gradivo*, 74, Ljubljana, 2015, 61–91.

Komac, Miran, Vizi, Bela (ur.), *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*, Budapest, 2018.

Komac, Miran, Slovensko-madžarski bilateralni sporazum in ureditev varstva narodnih manjšin v Sloveniji, V: Komac M., Vizi, B. (ur.). *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*, Budapest, 2018, 68–106

Kosi, Jernej, *Kako je nastal slovenski narod*, Ljubljana, 2013.

Kosin, Marko, *Začetki slovenske diplomacije z Italijo 1991 -1996*, Ljubljana. 2000.

Kržišnik Bukič, Vera, *Slovenci v Hrvaški*, Ljubljana, 1995.

Kržišnik Bukič, Vera (ur.), *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško*, Ljubljana, 1997.

Kržišnik Bukič, Vera (ur.), *Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*, Ljubljana, Trst, Celovec, 2017.

Malle, Avguštin, Stergar, Janez, »Koroški Slovenci«, *Enciklopedija Slovenije 5: Kari-Krei*, Ljubljana, 1991, 302.

Mayerhofer Grünbühel, Ferdinand, Polzer, Miroslav (ur.), *Avstrija – Slovenija. Preteklost in sedanost*, Ljubljana in Celovec, 2002.

NAZ, *Mračna leta Benečije. Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*, Ljubljana, 1998.

Nečak, Dušan, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945–1976). Osnutek za politično zgodovino*, Ljubljana, 1984.

Nečak, Dušan, Jesih, Boris, Repe, Božo, Škrilec, Ksenija, Vodopivec, Peter (ur.), *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenish-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, Ljubljana, 2004.

Nečak Lük, Albina, Jesih, Boris (ur.), *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, Ljubljana, 1998.

Novak, Vilko (ur.), *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*, Beltinci, 1935.

Novak, Anton, *Pravno varstvo slovenske manjšine v Avstriji v luči novejšega mednarodno-pravnega manjšinskega varstva*, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2005.

Novak Lukanovič, Sonja (ur.), *Jezikovni profili mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana, Trst, Celovec, 2019.

Obid, Milan (ur.), *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*, Ljubljana, 2018.

Obid, Milan, Jezik in identiteta pri Slovencih na avstrijskem Koroškem, v: Hafner G., Hren K., Pandel M., (ur.) *Probleme und Perspektiven des Volksgruppenschutzes 100 Jahre nach der Kärntner Volksabstimmung = Problemi in perspektive narodnih skupnosti 100 let po koroškem plebiscitu*. Klagenfurt; = Celovec; Ljubljana; = Laibach; Wien; = Dunaj, 2020, 371–383.

Olas, Ludvik, Demografske razmere v Porabju, *Geografija v šoli*, 1, Ljubljana, 1991, 29–31.

Pahor, Milan, *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj*, Trst, 1998.

Pandel, Martin, Polzer, Miroslav, Polzer-Srienz, Mirjam, Vospernik, Reginald, (ur.), *Ortstafelkonflikt in Kärnten – Krise oder Chance?*, Wien, 2004.

- Pavlovič, Peter (ur.), *Naši onstran meje*, Ljubljana, 1933.
- Pelikan, Egon. Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti, v letih 1925–1938, *Prispevki za novejšo zgodovino* 40/1, 93.106.
- Pezdir, Rado, *Vzporedni mehanizem globoke države*, Ljubljana, 2021.
- Pirjevec, Jože, *Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1848–1954)*, Ljubljana, 2008.
- Pirjevec, Jože, Klabjan, Bojan, Bajc, Gorazd (ur.), *Osimska meja*, Koper, 2006.
- Pleterski, Janko, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Ljubljana, 1984.
- Pleterski, Janko, *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976*, Ljubljana, 2000.
- Popov, Čedomir, Vratuša, Anton (ur.), *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem, Narodne manjšine 2*, Ljubljana, 1991.
- Potočnik, Dragan, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918 – 1941*, Maribor, 2003.
- Rahten Andrej, *Koroška po plebiscitu: revanšizem, revizionizem in pregoni v poplebiscitnih mesecih*, *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije*, 20 (2), Ljubljana, 2020, 565–596.
- Sienčnik, Luka, *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo*, Maribor in Celovec, 1984.
- Stergar, Janez, *Republika Slovenija in zamejstvo 1945–2002*, *Acta Histriae*, 11, št. 2, Koper, 2003, 99–128.
- Stenner, Christian (ur.), *Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Süden*, Wien, Köln, Weimar, 1997.
- Stranj, Pavel, *Slovensko prebivalstvo Furlanije Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst, 1999.
- Šiftar, Drago, *Slovenci na Madžarskem*, doktorska disertacija, Ljubljana, 2016.
- Šumi, Irena, Venossi, Salvatore (ur.), *Večjezičnost na evropskih mejah. Primer Kanalske doline / Multilingualism on European Borders. The Case of Valcanale*, Trst, 1996.
- Tomšič, Ivan, *Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit*. V: Pleterski, Janko, Ude, Lojze, Zorn, Tone (ur.), *Koroški plebiscit, Razprave in članki*. Ljubljana, 1970, 379–435.
- Ustava Republike Slovenije* (Uradni list RS, št. 33/91-I z dne 28. 12. 1991),. –
- Ustava Socialistične republike Slovenije 1974 [https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_republike_Slovenije_\(1974\)/](https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_republike_Slovenije_(1974)/)
- Vencelj, Peter, Klemenčič, Vladimir, Novak Lukanovič, Sonja (ur.), *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*, Ljubljana, 1994.
- Zobec, Miha, *Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za dosego zakonske zaščite 1975–2009*, doktorska disertacija, Maribor, 2017.
- Zuljan Kumar, Danila, Kolenc, Petra (ur.), *Simon Rutar in Beneška Slovenija*, Ljubljana, 2021.
- Zupančič, Jernej, *Slovenci v zamejstvu*, v: *Geografski atlas Slovenije*, Ljubljana, Ljubljana, 1998, 174–177.
- Zupančič, Jernej, *Slovenci v Avstriji*, Ljubljana, 1999.

Zupančič, Jernej, Slovenci na Madžarskem, *Razprave in gradivo*, 36/37, Ljubljana, 2000, 125–143.

Zupančič, Jernej, Slovenci v Italiji, *Razprave in gradivo*, 38–39, Ljubljana, 2001, 94–109.

Zupančič, Jernej, Grenzüberschreitende Pendelwanderung aus Slowenien nach Österreich und Italien, *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, jg.144, Wien, 2002, 145–157.

Zupančič, Jernej, Vloga in pomen narodnih manjšin v čezmejnem sodelovanju. Primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah, *Razprave in gradivo*, 47, Ljubljana, 2005, 26–41.

Zupančič, Jernej, *Romi in romska naselja v Sloveniji*, Ljubljana, 2014.

Zupančič, Jernej, Koroški Slovenci: sedanost in prihodnost manjšine v postmoderni družbi. V: Hafner G., Hren K., Pandel M. (ur.) *Probleme und Perspektiven des Volksgruppenschutzes 100 Jahre nach der Kärntner Volksabstimmung = Problemi in perspektive narodnih skupnosti 100 let po koroškem plebiscitu*. Klagenfurt; = Celovec; Ljubljana; = Laibach; Wien; = Dunaj: 2020, 385–408.

Zupančič, Jernej, *Slovenske manjšine v sosednjih državah*. Ljubljana, 2022.

STOLETJE SLOVENSKE MANJŠINSKE POLITIKE

Povzetek

Avtorja v prispevku obravnavata jugoslovanske in slovenske politike do slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah v obdobju od razpada habsburške monarhije in oblikovanja novih političnih meja do današnjih dni. Analiza je narejena na podlagi primerjalne analize že opravljenih študij, ki obravnavajo različne aspekte odnosa sosednjih držav in Slovenije do avtohtonih slovenskih narodnih manjšin. Predpostavka, da so evropske družbe ob vse večji kulturni heterogenosti zaradi migracij opustile nacionalno paradigmo, je iluzija. Odnos do manjšin v ožjem in etnične politike v širšem kontekstu jasno dokazuje pomen narodnega vprašanja. Manjšinske politike so se v Evropi sicer spremenile, a ostajajo asimilacijsko naravnane. Slovenska manjšinska politika postavlja odnos do Slovencev v sosednjih državah deklarativno visoko, v praksi pa je precej taktiziranja in popuščanja, deloma tudi zaradi nemoči. Slovenska zavest se je med pripadniki slovenskih manjšin zadržala, identiteta pa je dobila značilne manjšinske vsebine kot posledica raznolikih okoliščin v obdajajočih družbah, v katere se je večinoma uspešno integrirala, vendar ob sorazmerno visoki stopnji asimilacije.

Etnična in manjšinska politika je značilna za evropske države in ostaja pomemben dejavnik v bilateralnih odnosih. Sedanja slovenska manjšinska politika mora upoštevati dediščino preteklih držav na sklenjenem slovenskem etničnem ozemlju. Slovenija je deklarativno postavila varovanje manjšin kot eno od svojih političnih prioritet. To je prisotno v ustavi, več področnih zakonih in drugih aktih. Razvila je primerno infrastrukturo, ki naj operacionalizira deklarirano voljo nacije do narodnih manjšin. V praksi se je slovenska zunanja politika soočila z močjo in vplivom sosednjih držav, ki slovenske manjšine očitno opredeljujejo kot določen problem; tako si je mogoče razložiti vztrajna nasprotovanja uveljavljanju manjšinskih zaščitnih norm in realizacije že sklenjenih sporazumov na tem področju. V položaju šibkejšega je bilo v bilateralnih odnosih manjšinsko vprašanje težje upravljati, neredko je bilo celo breme v bilateralnih odnosih. Na drugi strani so sosednje

države redno in dosledno in to ne glede na politične barve vladajočih strank izpostavljale bolj ali manj enotno težnjo in skrb za Italijane, Nemce (Avstrijce) ali Madžare. Za slovenske manjšine pomembne stvari v bilateralnih odnosih je slovenska politika pogosto žrtvovala v prid domnevnim »dobrososedskim odnosom«. Ob tem se prezira, da imajo vse sosedne stalen interes za minorizacijo manjšinskih vprašanj. Slovenija tudi ni bila enotna pri zahtevah po spoštovanju sprejetih bilateralnih dogovorov s sosedami. Medtem ko so bili razmeroma zahtevni in dosledni pri sprejemanju globalnega zakona za slovensko manjšino v Italiji in kasneje njegovemu uresničevanju (a so se pri tem soočili z zelo zvito italijansko politiko, ki je skušala na različne načine ovirati sprejemanje za manjšino ugodnih rešitev), je bila Slovenija v odnosu do Avstrije precej bolj popustljiva. Slovenci na Madžarskem so bili v senci slovenskega državnega zanimanja. Še bolj skromne pozornosti so bili deležni Slovenci na Hrvaškem.

SLOVENIAN ATTITUDE TOWARDS ITS MINORITIES IN NEIGHBORING COUNTRIES DURING THE LAST ONE HUNDRED YEARS

Summary

In the article, the authors discuss Yugoslav and Slovenian policies towards Slovenian national minorities in neighboring countries in the period from the collapse of the Habsburg monarchy and the formation of new political borders to the present day. The analysis is made on the basis of a comparative analysis of already completed studies that deal with various aspects of the attitude of neighboring countries of Slovenia and Slovenia itself towards indigenous Slovenian national minorities. The assumption that European societies have abandoned the nationalistic paradigm due to increasing cultural heterogeneity due to migration is an illusion. The attitude towards minorities in the narrower context and ethnic politics in a wider context clearly demonstrates the importance of the attitude of the states towards national minorities i.e. national question. Minority policies have changed in Europe, but they remain assimilation oriented. Slovenia's minority policy sets the attitude towards Slovenes in neighboring countries at a declaratively high level, but in practice there is a lot of tactics and concessions, partly due to helplessness. The Slovene consciousness remained among the members of the Slovene minorities, and the identity acquired characteristic minority content as a result of diverse circumstances in the surrounding societies, into which it was mostly successfully integrated, but with a relatively high level of assimilation. Ethnic and minority policy is characteristic of European countries and remains an important factor in bilateral relations. The current Slovenian minority policy must take into account the heritage of the past centuries and the attitudes of the states of which Slovenian ethnic territory was part of.. Slovenia has declared the protection of minorities as one of its political priorities. This is present in the Constitution, several laws and other acts. It has developed the appropriate infrastructure to operationalize the declared will of the nation towards national minorities. In practice, Slovenian foreign policy faced the power and influence of neighboring countries, which clearly define Slovenian minorities as a certain problem; this is how it is possible to explain the persistent opposition to the enforcement of minority protection norms and the implementation of already concluded agreements in this area. In the position of the weaker side, the minority issue was more difficult to manage for Slovenia in bilateral relations, and was often even a burden in bilateral relations. On the other hand, the neighboring countries regularly and consistently, regardless of the political colors of the ruling parties, showed a more or less uniform concern for the fate of Italians, Germans (Austrians) or Hungarians. For Slovene minorities, things important in bilateral relations have often been sacrificed by Slovene

politics in favor of supposed “good neighborly relations”. At the same time, it is despised that all neighbors have a constant interest in minorizing minority issues. Slovenia also did not at the same level of strength expressed its demands to respect the bilateral agreements with its neighbors. While they were relatively demanding and consistent in demands for adoption of a global law for protection of the Slovene minority in Italy and later in its implementation (but they faced a very cunning Italian policy, which tried in various ways to hinder the adoption of favorable solutions for the minority), Slovenia was much more lenient in relation to Austria. Slovenes in Hungary were in the shadow of Slovenian state interest. Slovenians in Croatia received even more modest attention.

EIN JAHRHUNDERT DER SLOWENISCHEN MINDERHEITENPOLITIK

Zusammenfassung

In diesem Artikel befassen sich die Autoren mit der jugoslawischen und slowenischen Politik gegenüber den slowenischen nationalen Minderheiten in den Nachbarländern in der Zeit von der Auflösung der Habsburger Monarchie und der Festlegung neuer politischer Grenzen bis zum heutigen Tag. Die Analyse stützt sich auf eine komparative Auswertung vorhandener Studien, die sich mit verschiedenen Aspekten der Haltung der Nachbarländer und Sloweniens gegenüber den autochthonen slowenischen nationalen Minderheiten befassen. Die Annahme, dass die europäischen Gesellschaften angesichts der zunehmenden kulturellen Heterogenität infolge der Migration das nationale Paradigma aufgegeben haben, ist eine Illusion. Die Haltung gegenüber Minderheiten in einem engeren Kontext und die ethnische Politik in einem breiteren Kontext zeigen deutlich, wie wichtig die nationale Frage ist. Auch wenn sich die Minderheitenpolitik in Europa verändert hat, so bleibt sie doch weiterhin assimilatatorisch. Die slowenische Minderheitenpolitik legt die Messlatte gegenüber den Slowenen in den Nachbarländern deklarativ hoch, aber in der Praxis wird viel taktiert und besänftigt, zum Teil auch aufgrund von Ohnmacht. Das slowenische Bewusstsein ist bei den Vertretern der slowenischen Minderheiten erhalten geblieben; die Identität hat aufgrund der unterschiedlichen Gegebenheiten der sie umgebenden Gesellschaften, in die sie größtenteils erfolgreich integriert wurde, aber mit einem relativ hohen Grad an Assimilation, einen ausgeprägten Minderheitencharakter angenommen. Die ethnische und Minderheitenpolitik ist ein Merkmal der europäischen Länder und bleibt ein wichtiger Faktor in den bilateralen Beziehungen. Die aktuelle Minderheitenpolitik Sloweniens muss das Erbe früherer Staaten im angrenzenden slowenischen ethnischen Gebiet berücksichtigen. Slowenien hat den Schutz von Minderheiten erklärtermaßen zu einer seiner politischen Prioritäten gemacht. Dies ist in der Verfassung, mehreren sektoralen Gesetzen und anderen Rechtsakten festgehalten. In der Praxis ist die slowenische Außenpolitik mit der Macht und dem Einfluss der Nachbarländer konfrontiert, die die slowenischen Minderheiten eindeutig als ein besonderes Problem ansehen. Dies erklärt den anhaltenden Widerstand gegen die Umsetzung von Minderheitenschutznormen und die Umsetzung bereits geschlossener Abkommen in diesem Zusammenhang. In der Position der Schwächeren war die Minderheitenfrage in den bilateralen Beziehungen schwieriger zu handhaben; oft stellte sie sogar eine Belastung in den bilateralen Beziehungen dar. Auf der anderen Seite haben die Nachbarländer unabhängig von der politischen Couleur der regierenden Parteien regelmäßig und konsequent ein mehr oder weniger gemeinsames Bestreben und eine Sorge um die Italiener, die Deutschen (Österreicher) oder die Ungarn zum Ausdruck gebracht. In den bilateralen Beziehungen wurden Angelegenheiten, die für die slowenischen Minderheiten von Bedeutung sind, von der slowenischen Politik oft zugunsten von angeblichen „gutnachbarlichen Beziehungen“ geopfert. Dabei wird überse-

hen, dass alle Nachbarn ein permanentes Interesse an der Minorisierung von Minderheitenfragen haben. Auch bei der Forderung nach der Einhaltung der bilateralen Abkommen mit seinen Nachbarn war sich Slowenien nicht einig. Während sie bei der Verabschiedung des Globalgesetzes für die slowenische Minderheit in Italien und seiner anschließenden Umsetzung relativ anspruchsvoll und konsequent waren (aber mit einer sehr gerissenen italienischen Politik konfrontiert wurden, die auf verschiedene Weise versuchte, die Verabschiedung von für die Minderheit günstigen Lösungen zu behindern), war Slowenien in seiner Haltung gegenüber Österreich viel nachsichtiger. Die Slowenen in Ungarn standen dabei im Schatten der slowenischen Staatsinteressen. Den Slowenen in Kroatien wurde noch weniger Aufmerksamkeit geschenkt.

Janko Žel, Maistrov borec, narodnjak in prosvetni delavec

Marjan Toš*

Potrijeno – Accepted: 23. 6. 2023 | Objavljeno – Published: 16. 8. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Žel J.

Marjan Toš: Janko Žel, Maistrov borec, narodnjak in prosvetni delavec. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 1, str. 92–112

Po odmevnih dogodkih v Mariboru v noči iz 22. na 23. november 1918 se je del mariborskega polka prostovoljcev odpravil braniti ozemlje ob Muri. 6. stotnija pod poveljstvom nadporočnika Bena (Benedikta) Zeilhoferja¹ je zasedla železniško progo Špilje – Radgona in 1. 12. 1918 na dan ustanovitve jugoslovanske države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS)² skupaj z enoto nadporočnika Janka Žela izvedla pohod na Cmurek in Radgono. Nadporočnik Janko Žel je osebno od generala Maistra dobil ukaz, da s svojo enoto zasede Cmurek. Zato se je 1. 12. 1918 odpravil iz Maribora z vlakom ter potoval preko Špilja skupaj s 6. stotnijo nadporočnika Bena Zeilhoferja, ki je dobil ukaz zasesti Radgono. Janko Žel se v svojem pismu Benediktu Zeilhferju z dne 29. 10. 1968

* Marjan Toš, magister in doktor zgodovinskih znanosti, profesor zgodovine in geografije, upokojeni muzejski svetovalec; SI 2230 Lenart v Slovenskih gricah; marjan.tos@gmail.com.

¹ Nadporočnik Benedikt Zeilhofer, junaški poveljnik 6. stotnije Mariborskega pešpolka, zmagovalac Radgonske bitke, 4. 2. 1919. Med prvo svetovno vojno je bil odlikovan z več odlikovanji za hrabrost, tudi z nemškim železnim križcem. Prejel je še srbsko odlikovanje – red belega orla z meči 5. stopnje. Po vojni ga je srbska soldateska sovražila in ga v 22 letih vojaškega službovanja povišala za eno samo stopnjo, v stotnika. Leta 1941 se je povezal s prvimi partizani. Leta 1942 je bil aretiran in izgnan na Tirolsko, kjer je ostal do leta 1945.

² Država SHS – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (okrajšano SHS) je bila država, ki je nastala 1. decembra 1918 z združitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbije. 3. oktobra 1929 je bila država preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo.

spominja, kako so v večernih urah prispeli v Cmurek, kjer bi Žel moral opraviti svojo nalogo. Toda premislil si je in skupaj z enoto Zeilhoferja nadaljeval pot proti Radgoni, kjer je bila močnejša nemška posadka. Sicer pa je bil Janko Žel vse življenje učitelj in je za predano delo v učiteljski službi prejel več priznanj. Za sodelovanje v bojih za severno mejo je 25. marca 1975 prejel plaketo *Zveze prostovoljcev – borcev za severno mejo 1918–1919* v Ljubljani. Po upokojitvi leta 1946 je živel v Ljubljani, kjer je 24. novembra 1985 tudi umrl. Pokopan je na ljubljanskem pokopališču Žale.

Gljučne besede: Rudolf Maister, Benedikt Zeilhofer, Janko Žel, Radgona, Cmurek, Apače, Braslovče, slovenski učitelji.

1.01 Original Scientific Article

UDC 929Žel J.

Marjan Toš: Janko Žel, Maister's fighter, patriot and educational worker. Review for *History and Ethnography*, Maribor 94=59(2023), 1, pp. 92–112

Following the resounding events in Maribor on the night of 22–23 November 1918, a part of the Maribor Volunteer Regiment set out to defend the territory along the Mura River. The 6th corps of the Maister's fighters under the command of Lieutenant Ben (Benedikt) Zeilhofer³ occupied the railway line Špilje – Radgona and on 1 December 1918, the day of the foundation of the Yugoslav State of Serbs, Croats and Slovenes (SHS)⁴, together with the unit of Lieutenant Commander Janko Žel, carried out a march on Cmurek and Radgona. Commander Janko Žel was personally ordered by General Maister to take Cmurek with his unit. Therefore, on 1 December 1918, he set out from Maribor by train and travelled via Špilje together with the 6th corps of the Maister's fighters of Lieutenant Ben Zeilhofer, who had been ordered to seize Radgona. In his letter to Benedikt Zeilhofer of 29 October 1968, Janko Žel recalls how they arrived in the evening at Cmurek, where Žel was to carry out his mission. But he changed his mind and, together with Zeilhofer's unit, continued on his way to Radgona, where there was a stronger German garrison. Janko Žel was a teacher all his life and received several awards for his dedicated work as a teacher. On 25 March 1975, he received a plaque from the Association of Volunteers – Fighters for the Northern Border 1918–1919 in Ljubljana for his participation in the fighting for the Northern Border. After his retirement in 1946, he lived in Ljubljana, where he died on 24 November 1985. He is buried in Ljubljana's Žale Cemetery.

Keywords: Rudolf Maister, Benedikt Zeilhofer, Janko Žel, Cmurek, Apače, Braslovče, Slovenian teachers.

³ Lieutenant Benedikt Zeilhofer, heroic commander of the 6th Maribor Infantry Regiment, victor of the Battle of Radgona, 4 February 1919. During World War I he was awarded several decorations for bravery, including the German Iron Cross. He also received the Serbian decoration of the Order of the White Eagle with Swords, 5th Class. After the war, the Serbian rowdy hated him and promoted him to a single rank, that of Captain, during his 22 years of military service. In 1941 he joined the first partisans. In 1942 he was arrested and deported to Tyrol, where he remained until 1945.

⁴ The State of the SHS – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (abbreviated SHS) was a state formed on 1 December 1918 by the unification of the State of Slovenes, Croats and Serbs and the Kingdom of Serbia. On 3 October 1929, the country was renamed the Kingdom of Yugoslavia.

RUDOLF MAISTER – OB PRAVEM ČASU NA PRAVEM MESTU

Ker Rudolf Maister ni dobil od nikoder zaprošene pomoči in ker so Nemci pripravljali preobrat, nemški železničarji pa so stavkali, je 9. novembra 1918 izvedel mobilizacijo in zbral toliko vojaštva, da je v zgodnjih urah 23. novembra 1918 razorožil Schutzwehr (zeleno gardo) in tako Nemcem dokončno iztrgal iz rok Maribor⁵. V Maistrovih enotah je bilo veliko borcev-prostovoljcev iz vseh delov Slovenije, še posebej veliko pa iz mariborskega območja, iz Slovenskih goric in iz Prlekije⁶. Med njimi je bilo tudi nekaj odličnih častnikov, ki so razumeli zgodovinsko priložnost in zvesto sledili generalovim vojaškim ukazom. Po razorožitvi Zelene garde 23. novembra 1918 je general Maister nadaljeval z vojaškimi aktivnostmi⁷. Najprej je 25. 11. 1918 oddelek mari-

⁵ Kljub nasprotovanju ljubljanske vlade se je Maister odločil za vojaški ukrep in 9. novembra 1918 razglasil mobilizacijo. Sprva je bil odziv nanjo dokaj slab, nato pa se je iz Ljutomera skozi Ormož in Ptuj v Maribor pripeljal vlak poln slovenskih nabornikov, pravzaprav prostovoljcev, saj neodziv na Maistrovo mobilizacijo ni bil sankcioniran. Fantje in moške so vlak okrasili s slovenskimi zastavami in v Mariboru so bili navdušeno sprejeti. General Maister je ukazal, da jih opremijo, in nato so v vojaškem redu marširali po mariborskih ulicah. 20. novembra 1918 so ustanovili mariborski pešpolk. S tem je Maister ustvaril prvo redno slovensko vojsko s slovenskimi častniki in slovenskim poveljevanjem, ki je štela okrog 4000 vojakov in 200 častnikov. Mariborski pešpolk (Mp) so sestavljali trije bataljoni s po 4 čete, torej 12 čet. Prvi komandant Mp je postal podpolkovnik Avgust Skabar, ki je prišel 15. novembra iz Ljubljane. Bil je po rodu Istran iz zavedne slovenske družine. Vojaki so ga hitro sprejeli za svojega in ga poimenovali 'naš očka'. Njegova adjutanta sta postala stotnik Mirko Rajh in nadporočnik Julij Guštin, navaja Lojze Ude. Ljubljanska Narodna vlada tega njegovega početja še vedno ni odobrvala, temveč mu je še naprej nasprotovala. Toda general Maister se je odločil, da je ne bo upošteval in bo ravnal v skladu z lastnim prepričanjem. Nemci v Mariboru so kljub temu, da je general Maister odslovil tujerodno vojsko iz mesta, še vedno imeli prevlado. Mestni svet, ki so ga sestavljali predstavniki meščanskih strank, je 12. novembra skupaj s predstavniki delavcev proslavil ustanovitev Nemške Avstrije in razglasil ponovno Maribor za njen sestavni del. Napetosti med slovensko vojsko in Zeleno gardo so se nato samo še stopnjevale. Prihajalo je do številnih incidentov, preteпов in celo obstreljevanj. Tako je bil ubit slovenski vojak Franc Vauhnik. 21. novembra 1918 pa je imel general Maister na voljo dovolj vojakov, da je lahko ustanovil že omenjeni Mariborski pešpolk.

⁶ Nadporočnik Beno (Benedikt) Zeilhofer, ki je vodil Maistrove borce na radgonskem območju, je o borcih prostovoljcih zapisal: »Ti moji fantje so bili vojaki, da je bilo kaj. Sami prostovoljci so bili, skoraj vsi viničarski fantje iz Slovenskih goric« (prim. Tone Rovšnik, pomen Radgone in njene okolice v bojih za severno mejo (1918 – 1919), Vestnik, 29. decembra 1988, 9).

⁷ 23. 11. 1918 je general Maister ob štirih ponoči v odlično pripravljene in vodene akciji v Mariboru razorožil nemško Zeleno gardo (Shutzwehr) in razpustil nemški mestni svet. To je storil le dan pred tem, kot so Nemci nameravali razorožiti slovenske Maistrove čete. V spomin na razorožitev Schutzwehra je 45. pešpolk (naslednik Maistrovega Mariborskega pešpolka) v Mariboru 23. novembra slavil svojo »polkovno slavo«. Po dogodkih 1. novembra, je bila Maistrova akcija 23. novembra istega leta odločilna, da so Slovenci spet

borskega pešpolka osvobodil Špilje. Nemce je napredovanje slovenske vojske na Štajerskem vznemirilo in prestrašilo. Zato je graško vojaško poveljstvo poslalo v Maribor polkovnika Rudolfa Passyja, da bi se pogajal z generalom Maistrom. General se je tokrat izkazal ne le kot častnik in vojak, temveč tudi kot politik in diplomat. S polkovnikom Passyjem, ki je imel vsa pooblastila svoje vlade, je dne 27. 11. 1918 sklenil pogodbo, po kateri je slovenska vojska lahko vkorakala na celotno ozemlje do narodne meje na Štajerskem! In ne le to! Slovenska vojska je lahko vkorakala tudi na celotno ozemlje do narodne meje na Koroškem! Maistrovi borci so nato istega dne osvobodili Radgono, Cmurek, Lučane, Radlje (Marenberg) in Muto. Malgajeva⁸ skupina iz Celja je zasedla Mežiško dolino, nato pa Pliberk in Velikovec. Enota iz Ljubljane je zasedla Dravograd, Labot in Šentpavel. Vojaška akcija je potekala skladno s pogodbo Passy-Maister. Ta je določala, da lahko slovenske čete zasedejo kraje ob narodnostni meji, od Radgone do Šmohorja pri Beljaku. Zapleti na Koroškem, predvsem okrog določitve demarkacijske črte, so bili veliki, za Štajersko pa je general Maister dosegel od predstavnika štajerskega poveljstva (temu je bila podrejena tudi Koroška) polkovnika Passyja 27. novembra 1918 priznanje demarkacijske črte na Muri, Slovenskih goricah in na Kozjaku⁹. 1. decembra je iz Maribora preko Špilja v Radgono odpeljal poseben vlak s 6. četo mariborskega polka (Mp), ki je štel 155 mož in 2 težki strojnici, pod poveljstvom nadporočnika Benedikta Zeilhoferja. Radgona je bila zasedena in za njo 3. decembra 1918 tudi Cmurek, in sicer s strani nadporočnika Janka Žela z 20 možmi, ki jih je kmalu nato nadomestila 7. četa Mp¹⁰. Po Maistrovi zasedbi Radgone 1. decembra 1918 se je 4. februarja 1919 začel vnovični boj za Radgono. Avstrijske enote, ki jih je sestavljalo okrog 2.000 domačinov, prostovoljcev – Slovencev, Avstrijcev in Madžarov, so 4. februarja 1919 zgodaj zjutraj okrog 2. ure pod poveljstvom nadporočnika Ivana Mikla po skrbno pripravljenem načrtu in z močnejšimi silami v petih kolonah napadle slovensko posadko 210 prostovoljcev 6. čete Mariborskega polka, oboroženih s puškami, ročnimi bombami in štirimi strojnicami pod poveljstvom nadporočnika Benedikta Zeilhoferja. Ker so slovenski vojaki pravočasno opazili premik avstrijske

obvladovali situacijo v Mariboru, v naslednjih dneh pa še na celotnem Štajerskem in v delu Koroške (prim. www.hervardi.com/rudolf_maister.php.html z dne 25. 5. 2023).

⁸ Franjo Malgaj, slovenski častnik, pesnik in borec za severno mejo, roj. 20. november 1894, Hruševac pri Šentjurju, padel 6. maja 1919, Tolsti Vrh. Malgaj je bil izredno narodno zaveden Slovenec. Zanimal se je za slovensko zgodovino in narodopisje. Bil je med najtesnejšimi sodelavci generala Maistra ter njegov vojaški poveljnik na Koroškem.

⁹ Bogo Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919, v: Zbornik *Koroški plebiscit*, 1970 in Tone Rovšnik, 70 let slovenske odločitve za Jugoslavijo, Pomen Radgone in njene okolice v bojih za severno mejo 1918 – 1919, Vestnik, 19. 1. 1989, 14 (odslej Rovšnik).

¹⁰ Lojze Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje l. 1918/19, v: Zgodovinski časopis, XV., Ljubljana 1961, 128.

enote, je že na začetku odpadel element presenečenja, na kar so Avstrijci računali. Glavno vlogo sta nato vseeno odigrala pogumni nadporočnik Zeilhofer in narednik Ošlak. Kljub desetkratni premoči je Radgona ostala v slovenskih rokah! Padlo je 18 vojakov, okrog 30 pa je bilo ranjenih¹¹. Obramba Radgone in celotne pokrajine ob Muri je dobila pomembno in častno mesto v bojih za severno mejo 1918/1919 ter sprožila posebno strategijo diplomatskih odnosov in prizadevanj pri določanju meje na Muri.

Slika 1: Janko Žel kot častnik avstro-ogrške vojske med prvo svetovno vojno

¹¹ Maister je o spopadu obvestil francosko misijo v Zagrebu, oblastem v avstrijskem Gradcu pa je predlagal določitev demarkacijske črte, ki bi veljala do odločitve na mirovni konferenci. Ob navzočnosti francoske misije so pogajalci 13. februarja 1919 v Mariboru podpisali mariborsko pogodbo.

JANKO ŽEL JE BIL NA PRVI STRAŽI SLOVENSTVA V RADGONSKEM KOTU

Številna junaštva so bila v tistem času izkazana v bojih za ta del slovenskega ozemlja, vendar so za mnoge ostala anonimna. Med njimi je preveč pozabljena tudi vloga nadporočnika Janka Žela¹², ki je sodeloval v teh bojih in budril svoje borce – prostovoljce, da so brez oklevanja sledili ukazom poveljstev enot. Žal so mnogi za vedno ostali na prvi straži slovenstva. Padli so kot borci – prostovoljci, ki so se zaobljubili svojemu poveljniku generalu Maistru, da se bodo borili za slovenske narodne interese¹³.

Dva dni po osvoboditvi Radgone je nadporočnik Janko Žel odšel s svojo enoto ob desnem bregu reke Mure skozi Apaško dolino proti Cmureku. Slovenski vojaki so pri Cmureku zavarovali železniško postajo in most. Za prihod slovenskih vojakov so v Cmureku izvedeli že pred tem; domnevamo, da so jim to sporočili iz Apaške doline, po kateri so šli slovenski vojaki. V Cmureku se je na hitro sestal občinski svet na čelu z županom dr. Schormmanom, ki je proti slovenski zasedbi trga odločno protestiral. Kasneje se je izvedelo, da se je sicer maloštevilna nemška posadka pod poveljstvom poročnika Heinerja umaknila malo pred prihodom slovenskih vojakov čez železniško progo v nekaj km oddaljeno naselje, ki pa ni več spadalo v zasedbeno območje. Tako Janko Žel kot Benedikt Zeilhofer sta bila za uspešno osvojitvev Radgone in Cmureka pohvaljena v dnevnem povelju generala Maistra z dne 11. 12. 1918¹⁴. Okolico Radgone, predvsem pa obrobje Slovenskih goric v smeri proti Apačam in Sp. Ščavnici, je do prihoda slovenskih vojakov – borcev prostovoljcev skrbno varoval in pred nemškimi napadi branil zavedni Slovenec Alojz Senekovič z Narodno stražo, ki jo je ustanovil takoj po razpadu Avstro-Ogrske. Sestavljali so jo sami zavedni slovenski domoljubi. Zanimivo je, da za njeno ustanovitev Alojz Senekovič ni prejel nikakršnega ukaza, temveč je zavedne slovenske domačine sam organiziral za obrambo pred morebitnim nemškim vdorom¹⁵. Ko so Maistrovi vojaki prišli v Radgono, se jim je tam pridružil

¹² Janko Žel se je kot poročnik avstro-ogrske vojske boril na soški fronti in bil tam tudi odlikovan. Ko so Italijani aprila 1941 okupirali Ljubljano, je njegova soproga to odlikovanje vrgla v peč. Žel je bil očitno dober poveljnik, saj je dobil za svoje vojaško udejstvovanje v času bojev za severno mejo leta 1975 tudi posebno priznanje z rok Lojzeta Udeta. Spominja se ga tudi Makso Šnuderl v njegovih »*Osvobojenih mejah*« (pismo Aleša Bergerja iz Solkana z dne 5. 2. in 6. 2. 2023). Aleš Berger, ki hrani večji del njegove zapuščine, ima v njej tudi ohranjeno dnevno povelje generala Maistra, s katerim je general pohvalil Žela v bojih za Cmurek.

¹³ Rovšnik, 29. 12. 1988, 6.

¹⁴ Rovšnik, 29. 12. 1988, 8.

¹⁵ Alojz Senekovič je bil doma v Spodnji Ščavnici. Rodil se je 23. junija 1857 in je narodno-politično aktivno deloval že pred prvo svetovno vojno. Med drugim je bil ustanovitelj Posojilnice in hranilnice in leta 1913 tudi Ciril-Methodovega društva.

tudi dr. Franc Steinfelser, velik slovenski domoljub, ki je takrat kot zdravnik služboval v radgonski bolnišnici, kjer je opravljajl sekundarij. To bolnišnico, ki je slovela kot ena najboljših na štajerskem podeželju, je dr. Franc Steinfelser takoj po osvoboditvi Radgone tudi prevzel kot njen vodja. Po teh dogodkih se politične napetosti na tem območju niso umirile, saj je nemška propaganda še naprej aktivno delovala. Še posebej v Apaški dolini, kjer je živelo večinsko nemško prebivalstvo. Nemci so si na vse načine prizadevali, da bi ta del priključili k nemški Avstriji. Tudi slovenska stran je delovala propagandno in na enem od shodov 6. decembra 1918 je nastopil tudi general Maister osebno.

APAŠKA DOLINA V NOVI DRŽAVI SHS DOŽIVI VELIKE SPREMEMBE

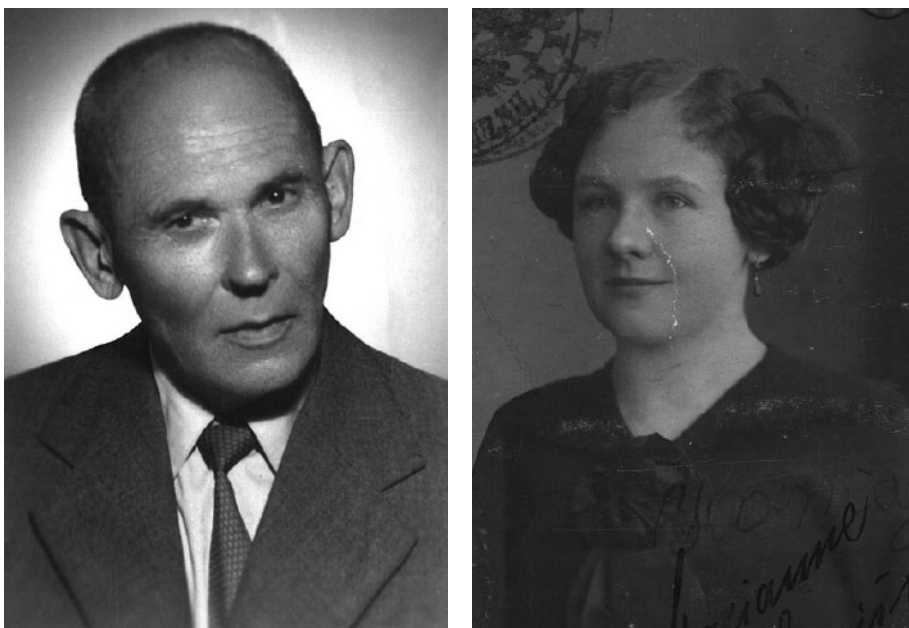
Na apaškem območju je zaradi spremenjenih družbenih in političnih razmer po prvi svetovni vojni prišlo do velikih družbenih in političnih sprememb. Izredno odmevne so bile zlasti spremembe na področju šolstva. Prebivalstvo tega območja je bilo kljub na novo določeni meji v veliki večini nemško govoreče. Po ustanovitvi kraljevine SHS in dodelitvi apaškega območja le-tej se je pričela slovenizacija tega območja. Oblast je veliko vlogo namenila šolskemu sistemu in s tem učiteljem. Učitelji so imeli nalogo otroke vzgajali v slovenskem narodnem duhu. Pomembno vlogo na področju šolstva v tedanjem času je imel dolgoletni šolski upravitelj Janko Žel, ki je bil prostovoljni Maistrov borec. Njegova naloga je bila krepiti slovenski jezik ter vzbuditi slovensko narodno zavest pri učencih¹⁶.

Janko Žel (17. 12. 1891 – 24. 11. 1985) se je rodil v Dobrenju pri Šentilju v Slovenskih goricah, okraj Maribor – okolica. Končal je pet razredov osnovne (ljudske) šole in nato nadaljeval šolanje na učiteljsču ter ga uspešno zaključil. Poročil se je z Marijo Stepišnik iz Ljubljane, Orlova ulica 21. V zakonu sta se jima rodila hčerka Vanja in sin Tone¹⁷. Med leti 1915–1918 je služil v avstro-ogrski vojski, po razpadu monarhije pa se je v Mariboru priključil

¹⁶ Dušan Ščap, Deška šola v Apačah, rokopis, 1. Za pomoč in podatke se mag. Dušanu Ščapu se lepo zahvaljujem. Prav tako se za podatke in pomoč lepo zahvaljujem ravnateljici OŠ Apače Violeti Kardinar.

¹⁷ Sin Tone (Anton) Žel je bil zelo poznan v medicinskih krogih kot vrhunski okulist. Rojen je bil 22. januarja 1923 pri Sv. Ani v Slovenskih goricah učitelju Janku Želu in Marjani Žel, roj. Stepišnik, umrl pa 15. januarja 1986 v Ljubljani. V Ljubljani je obiskoval klasično gimnazijo (1934–1942) in bil v italijanskih taboriščih (Gonars, Arezzo). Leta 1944 je odšel v Avstrijo, kjer je bil aretiran in do konca vojne zaprt. Od maja 1945 je bil v jugoslovanski armadi. Od jeseni 1945 je študiral medicino v Ljubljani in bil 1950 promoviran. Nato je odšel v Bosno, opustošeno v vojni, in tu deloval kot zdravnik do 1953. Vrnil se je v Ljubljano, bil zaposlen na očesni kliniki in se v letih 1953–1956 specializiral iz oftalmologije. Od 1968 je bil primarij, od 1974 pa namestnik predstojnika te klinike v Ljubljani.

Maistrovim borcem za severno mejo. Kot Maistrov borec je deloval med leti 1918–1919, in to kot častnik s činom nadporočnika. Med 29. 10. 1918 in 31. 1. 1919 je bil rezervni oficir v 45. pešadijskem polku vojske SHS, po ustanovitvi Kraljevine Jugoslavije pa je postal rezervni oficir jugoslovanske vojske vse do leta 1941, ko se je kot pešadijski kapetan še udeležil vojaških vaj in bil nato 30. marca 1941 vpoklican v kraljevo jugoslovansko vojsko kot rezervni pešadijski kapetan. V jugoslovanski vojski je služil do 8. aprila 1941 in nato doživel kapitulacijo Kraljevine Jugoslavije¹⁸. Po prevratu in ustanovitvi nove države, Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) 1. decembra 1918 je Žel kmalu začel delati kot učitelj. Z odločbo višjega šolskega sveta v Ljubljani z dne 28. 3. 1919 je bil začasno premeščen za učitelja na deško petrazrednico na Studencih. Že 3. avgusta 1919 ga je višji šolski svet na njegovo prošnjo namestil za učitelja trirazrednice pri Sv. Ani v Slovenskih goricah. Novembra istega leta ga je Okrajni šolski svet pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah imenoval za začasnega šolskega vodjo na štirirazrednici pri Mariji Snežni namesto dotokratnega vodje Štefana Kosa.¹⁹

Slika 2: Portreta učitelja Janka Žela in soproge Mariane

¹⁸ Vojaška knjižica Janka Žela, arhiv Aleša Bergerja. V evidencah poveljstva mariborskega vojaškega okrožja je bil voden pod št. 334 na 83. strani spiska rezervnih oficirjev. Za služenje v avstro-ogrski vojski je po upokojitvi leta 1965 dobil povečanje pokojnine kot udeleženec prve svetovno vojne.

¹⁹ Današnja Velka v Slovenskih goricah.

Isti šolski svet je Žela 18. oktobra 1920 razrešil službovanja na štirirazrednici pri Mariji Snežni in ga namestil za učitelja v petrazrednici na Sv. Ani v Slovenskih goricah²⁰. Višji šolski svet v Ljubljani je z odločbo št. 15388 z dne 23. 11. 1921 imenoval Janka Žela za stalnega učitelja pri Sv. Ani. Z odločbo višjega šolskega sveta v Ljubljani št. 2042 z dne 2. 5. 1922 pa je bil Žel s 5. 4. 1923 stalno nameščen za nadučitelja na štirirazredni deški šoli v Apačah. Službo je nastopil 1. septembra 1923 leta²¹. Žela so nove jugoslovanske šolske oblasti nastavile za šolskega upravitelja v skladu z razpisnim pogoji, saj so v razpisu med drugim zapisali, da so »za Apaško dolino nujno potrebne narodno zanesljive in jezikovno popolnoma zanesljive učne moči.«²² In Žel je bil kot Maistrov borec in narodno zavedni Slovenec za Apače dobra kadrovska izbira. Na tej šoli je bil uradni jezik praktično vse do šolskega leta 1921/22 samo nemški. V letu 1925 je bila deška šola organizirana kot trirazredna državna šola z dvema nemškima vzporednicama. Ker je bilo v stavbi deške šole premalo prostora, so v neposredni bližini sezidali dodatno stavbo²³. V njej je bila ena učilnica (t. i. peti razred) in tri sobe za učitelje. Po prvi svetovni vojni je bila na podlagi St.-Germainске pogodbe²⁴ Apaška dolina dodeljena kraljevini SHS. Na območju Apač je v takratnem času živelo pretežno nemško prebivalstvo, t. i. apaški Nemci. Navedene spremembe so pustile svoje posledice tudi na področju šolstva. Nova oblast (SHS) je hotela to območje čim prej posloveniti. Eden izmed načinov za doseg tega cilja je bil tudi nastavitev zavednih slovenskih učiteljev. Janko Žel je bil za nadučitelja v Apačah imenovan julija 1923. Kot zavedni Slovenec je od vsega začetka zavzeto uvajal slovenski jezik in slovensko kulturo v prostor, kjer je bilo večinsko prebivalstvo nemško. Zato je pustil v Apačah trajne in globoke sledi. Poleg utrjevanja slovenstva se je razdal tudi na drugih področjih.

²⁰ Podatki iz Želovega osebnega arhiva, ki ga hrani vnuk Aleš Berger. Za Sv. Ano so takrat navajali krajevno ime Sv. Ana na Krembergu.

²¹ Ibid. V Apačah se je Žel dobro počutil in se vključil takratno društveno življenje, da bi krepil slovensko zavest tudi med odraslim prebivalstvom. Med drugim se je vključil tudi v takratno slovensko lovsko organizacijo. Imel je lovsko orožje, in sicer dvocevno lovsko puško 16/16 in zanjo veljavni orožni list, ki mu ga je izdal okraj Ljutomer 17. oktobra 1922. Očitno je lovsko pot nadaljeval tudi v Braslovčah, saj je bila zadnja taksa za orožni list vplačana za leto 1940. Ob nemški okupaciji aprila 1941 je moral Žel lovsko puško predati nemškim oblastem v Braslovčah.

²² Oblasti so novo zaposlenim učiteljem v Apačah preskrbele tudi stanovanja.

²³ Spoznavamo korenine in širimo krila: Zbornik ob 210-letnici šolstva v Apačah (urednica Violeta Kardinar), Apače, Osnovna šola in vrtec, 2014, stran 9 in 10.

²⁴ Podpisana je bila 10. 9. 1919; v veljavo je stopila 16. 7. 1920. Določena je bila meja z Republiko Avstrijo, in to po sredini reke Mure.

Slika 3: Janko Žel na Deški šoli v Apačah leta 1926

Slika 4: Janko Žel z lovskim psom

V času volitev je bil kot slovenski nadučitelj predsednik volilne komisije za območje Apač in tudi načelnik Zadrुžne elektrarne v Apačah leta 1927. Ker tukajšnji starši niso hoteli kupovati učencem slovenskih knjig, je Ciril-Metodova družba pripomogla s svojim darilom, da so se otroci tako lahko učili slovenščine. To je zelo podpiral tudi nadučitelj Janko Źel in se Ciril-Metodovi družbi za »*velikodušni dar slovenski knjig*« pristrčno zahvalil v imenu celotne šole Apače. Nadučitelj Źel je med učiteljstvom širšega območja užival ugled in spoštovanje. 3. maja 1924 je v Apačah vodil shod učiteljstva iz ljutomerskega okraja (sreza). Podobni shod oz. zborovanje učiteljev iz tega okraja je bilo v Apačah še 21. maja 1933. Tudi takrat ga je vodil nadučitelj Janko Źel. Razmere na jezikovnem in narodno-političnem področju so se počasi spreminjale in zato se je tudi slovenščina temu primerno uveljavljala med prebivalstvom, ki je imelo močne nemške korenine. K uveljavljanju slovenskega jezika, bralne kulture in prosvete nasploh je iz leta v leto pomembno prispeval prav nadučitelj Janko Źel. Kronisti pripominjajo, da je med obema svetovnima vojnama tudi slovensko časopisje pogosto izpostavljalo narodno zavest in skrb za slovenski jezik na tem območju. Tudi k temu je veliko pripomogel nadučitelj Janko Źel. Šolske oblasti so nadučitelja Źela iz Apač 21. oktobra 1939 premestile v Braslovče²⁵; novi šolski upravitelj v Apačah pa je postal Hinko Šnuderl, ki je bil pred premestitvijo v Apače šolski upravitelj v Cezanjevcih in je v preteklosti že poučeval na deški šoli v Apačah²⁶.

JANKO ŹEL ŠOLSKI UPRAVITELJ V BRASLOVČAH

Janko Źel se je kot šolski upravitelj v Braslovčah vključil v narodno-politično delo in aktivno sodeloval v kulturno-prosvetnem delu²⁷. Po množičnih

²⁵ Pisni viri navajajo začetek šolstva v Braslovčah leta 1806. Šolske razmere so se tako izboljšale, da je število učencev naraslo na 100. V letih 1894/1895 je obiskovalo pouk v treh razredih že 305 učencev. 17. 4. 1904 so položili temeljni kamen za šolo v trgu. Oktobra istega leta je bila slovesna otvoritev novih šolskih prostorov. Prva svetovna vojna je močno vplivala na šolsko delo. 10. 4. 1941 so prišli v Braslovče prvi nemški vojaki. Zaprli so vse učitelje iz Braslovč in okoliških šol. Požgali so vse slovenske knjige, učila in šolsko kroniko. Ob partizanskem napadu leta 1944 je bila šolska stavba močno poškodovana. Maja 1945 je ponovno postala osnovna šola.

²⁶ O premestitvi Janka Źela iz Apač v Braslovče je poročal tudi Slovenski gospodar in med drugim zapisal, da je »*Źel 15 let preživel v Apačah in se mnogo udejstvoval na narodnostnem polju*« (prim. Slovenski gospodar, 11. 1. 1939, 10). V šolskem letu 1939/40, ko je Źel že bil v Braslovčah, je bilo na šoli v Apačah v šestih oddelkih 274 učencev, ki jih je poučevalo 7 učiteljev. Na šoli so organizirali tudi občasne strokovne tečaje in kmetijsko-gospodinski tečaj za kmečko prebivalstvo Apaške doline.

²⁷ Janko Źel je v odgovorih na vprašalnik v skladu z odlokom Ministrstva prosvete z dne 9. 6. 1945 zapisal, da je bil na osnovno šolo Braslovče premeščen zato, ker se leta 1938 ni

Slika 5: Plaketa za sodelovanje v bojih za severno mejo

demonstracijah v Beogradu in drugih jugoslovanskih mestih po podpisu pristopa Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941 so bile velike demonstracije tudi v Braslovčah. Udeležila se jih je večina zavednega slovenskega prebivalstva; govorniki na demonstracijah so bili šolski upravitelj Janko Žel, Avgust Švajger in dijak Ivan Rojnik²⁸. Janko Žel je bil 31. marca mobiliziran v vojsko Kraljevine Jugoslavije, saj je bil rezervni oficir jugoslovanske vojske. V Braslovče se je po zlomu in kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije vrnil 18. aprila 1941 in bil takoj aretiran. Odpeljali so ga v celjske zapore Stari pisker, kjer je bil zaprt do začetka septembra 1941. Po izpustitvi iz zapore je bil izseljen v Ljubljano, kamor je že takoj po njegovi aretaciji pobegnila družina. Do začetka marca 1942 je bil brezposeln, nato pa je bil učitelj na šoli v Zalogu. Poučeval je samo do meseca maja 1942, ko je šolo v Zalogu zasedlo italijansko vojaštvo. V Zalogu je navezal prve stike z OF²⁹, in to preko Vinka Möderndorferja. Od sedmih učiteljev so bili 4 organizirani v OF. Od avgusta 1942 do februarja 1943 je bil brezposeln, nato pa je dobil mesto »poverjenega« učitelja v Mirni na Dolenjskem. Tam je aktivno sodeloval z OF³⁰. V času njegovega službovanja v Zalogu in v Mirni je družina živela v Ljubljani na Orlovi ulici 12, kjer so Želovi živeli tudi po končani vojni. Po kapitulaciji Italije je ostal brez službe in se je preživljal s priložnostnimi deli. Družina je lahko

udeležil občinskih volitev v Apačah. Gradivo in dokumenti, osebni arhiv Aleša Bergerja, Bratinova 14, Ljubljana. Ta vprašalnik je zanimiv tudi zato, ker je v njem opisano narodnopolitično delovanje Janka Žela pred okupacijo. Že v Apačah je bil član Sokola, CMD in polnih 15 let vodja električne zadruge Apače. Organiziral je kmetijske in sadjarske tečaje. Politično je bil zelo blizu Jugoslovanski demokratski stranki in bil do leta 1929 njen aktivni član. Nato se v strankarsko politiko ni več vključeval, ne v Apačah in tudi ne kasneje v Braslovčah.

²⁸ Šolska kronika OŠ Braslovče 1941–1945, spisana 27. 1. 1947. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani. Za prevratom je stala angleška obveščevalna služba, v demonstracije pa so se izjemo aktivno vključili tudi komunisti.

²⁹ OF – Osvobodilna fronta slovenskega naroda je bila slovenska politična organizacija, ki je nastala kot posledica okupacije slovenskega ozemlja v drugi svetovni vojni. Pod tem imenom je delovala med letoma 1941 in 1953. V noči s 26. na 27. april 1941 so se v stanovanju književnika Josipa Vidmarja v Rožni dolini sestale skupine, ki so že pred okupacijo sodelovale v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. KPS so predstavljali Boris Kidrič, Aleš Bebler in Boris Zihel, krščanske socialiste Tone Fajfar, sokole Josip Rus, kulturne delavce pa Josip Vidmar, Franc Šturm in Ferdo Kozak. Prvotno ime ob ustanovitvi je bilo »Proti-imperialistična fronta«. Le-ta se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 preimenovala v Osvobodilno fronto (OF) in pozvala k oboroženemu uporu. Vsaj 20 let po vojni je veljalo, da je bil ustanovni sestanek v ljubljanski vili Vidmarjevih 27. aprila, kasneje pa so zgodovinski viri pokazali, da je bil 26. aprila 1941.

³⁰ Za sodelovanje ga je pridobil dr. Pavel Lunaček. Dr. Pavel Lunaček, slovenski ginekolog in porodničar, roj. 31. januarja 1900, Šentrupert, umrl 2. aprila 1955, Ljubljana. Lunaček velja za pionirja sodobnega porodništva in ginekologije in je bil med drugo svetovno vojno aktivni udeleženec NOB, partizanski zdravnik in organizator sanitetne službe. Imel je ilegalno ime Igor.

Slika 6: Sprejem na OŠ Apače leta 1975

Slika 7: Vojaška knjižica Janka Žela

preživela samo z zaslužkom hčerke Vande, ki je bila zaposlena v papirnici Vevče. Sin Tone je bil od junija 1942 do konca julija 1943 interniran po raznih italijanskih taboriščih. Avgusta 1943 je Janko Žel začel aktivno delovati v ljubljanski organizaciji OF, in to v skupini štajerskih izgnancev, v katero sta ga pritegnila Hinko Šnuderl in Milica Pušenjak. Vse do konca okupacije Žel ni bil nikoli v Braslovčah in tudi ni poznal dogajanja med nemško okupacijo 1941–1945. Po nemški okupaciji aprila 1941 je bil v Braslovčah prvi aretirani učitelj Ivan Rutar in takoj za njim dijak Ivan Rojnik. Oba so Nemci aretirali zaradi njune aktivne vloge pri izvedbi demonstracij proti pristopu Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu. Še istega dne so aretirali tudi živinozdravnika dr. Valentina Sočavca. Samo v tednu dni po okupaciji so Nemci zaprli vse učitelje iz Braslovč in iz okoliških šol. Med zaprtimi so bili poleg učiteljev tudi mnogi zavedni slovenski domačini. Pri izdelavi seznamov za aretacije je bila pomembna vloga nemškega Kulturbunda³¹ in njegovega voditelja Škoberneta. Kronist je zabeležil, da je pri sestavljanju seznamov za aretacije šlo tudi za osebna maščevanja. Učitelje so najprej zaprli na občini, nato pa so jih namestili v šolski zgradbi. Od tam so jih 27. aprila 1941 s tovornjakom odpeljali proti Celju³². Tega dne se je v Braslovčah javno predstavil nemški župan Herbert Bien, ki pa ga je kmalu zamenjal hrvaški nemškutar Rozmanitz Herman. Ta je postal strah in trepet v kraju in je nadvse aktivno sodeloval z Gestapom³³. Med okupacijo je bila šola v Braslovčah nemška in je delovala kot sestavni del nacistične raznarodovane politike na okupiranem slovenskem Štajerskem. Konec aprila sta prišla v Braslovče nemška učitelja Joseph Klement in Hana Karner, ki pa je imela zgolj enomesečni nemški učiteljski tečaj. Joseph Klement je v vlogi šolskega upravitelja dal šolo prenoviti in odstraniti vse slovenske napise. Pobral je šolski arhiv, slovenske učbenike in druge knjige; odstranil je šolski tloris na hodniku, pobral dragoceno šolsko kroniko ter učiteljsko in šolsko knjižnico. Pobrane dokumente in gradivo je dal deloma sežgati, deloma pa odpeljati na uničenje v papirnico. Slovenske knjige, dokumente in občinski arhiv so sežigali za občinsko zgradbo v Braslovčah. V vseh razredih so namestili slike nacističnega voditelja Adolfa Hitlerja in otroke vzgajali v nemškem

³¹ Kulturbund je bil v kraljevini Jugoslaviji ustanovljen kot krovna organizacija nemške manjšine. Kulturno delovanja je bilo pretežno krinka za nacistično in obveščevalno delo v korist nemškega rajha. Kulturbund je do leta 1941 Gestapu pripravil tudi popolne spiske vseh zavednih Slovencev, na katerih so na najvišja mesta postavili ljudi, ki so se posebej izpostavljali narodnostnemu delovanju. Ti so bili tudi po zaslugi Kulturbunda kasneje prvi na udaru za aretacije in izselitev.

³² Ibid. Kronist ne piše posebej o usodi nadučitelja Janka Žela.

³³ Gestapo je bila uradna tajna policijska organizacija v nacistični Nemčiji. Kot del Schutzstaffela je bil podrejen Reichssicherheitshauptamt in je bil del ter pododdelek Sicherheitspolizei. Gestapo je bil ustanovljen 26. aprila 1933 v Prusiji iz že obstoječe organizacije »Pruska tajna policija«.

Slika 8: Janko Žel z nekdanjimi sošolci

duhu³⁴. Razmere so bile takšne kot povsod na okupiranem slovenskem Štajerskem za katero je veljala do potankosti izdelana raznarodovalna politika, v okviru katere so imeli nemški vrtci in šole posebno vlogo. Nemško učiteljstvo jo je poskušalo dosledno uresničevati, a se je soočalo z velikim problemom, to je z neznanjem nemškega jezika slovenskih otrok.

Žel teh razmer in dogodkov v Braslovčah ni mogel poznati, saj je bil med okupacijo po izpustu iz zapora septembra 1941 v Ljubljani. Kmalu po osvoboditvi leta 1945 se je na šolo v Braslovčah vrnilo slovensko učiteljstvo, vendar kronist ni zabeležil imen vrnjenih učiteljev in tudi ne predvojnega šolskega upravitelja Janka Žela, ki se je v Braslovče vrnil 8. junija 1945 in takoj nastopil učiteljsko službo. Kot šolski upravitelj se je lotil obnove šolskega posloplja, ki je bilo po okupatorju močno poškodovano. Kljub pomanjkanju šip in najnujnejše opreme so imeli meseca junija in julija vsi oddelki redni pouk. Med šolskimi počitnicami 1945 so posloplje obnovili in nabavili tudi inventar, da se je lahko z novim šolskim letom 1945/1946 začel redni pouk. Ministrstvo za prosveto Narodne vlade Slovenije je Janka Žela z odločbo št. 5928/29 z dne 19. 9. 1945 v skladu z dekretom o državni službi učiteljev namestilo

³⁴ Šolska kronika OŠ Braslovče 1941–1945, spisana 27. 1. 1947. Slovenski šolski muzej Ljubljana. Kronist je zabeležil, da so sežiganje slovenskih knjig in dokumentov v Braslovčah poimenovali »kres«.

nazaj na osnovno šolo v Braslovčah. Odločbo je podpisal pomočnik ministra Jože Jurančič³⁵. Takoj po vrnitvi v Braslovče je bil Žel imenovan tudi za predsednika okrajne volilne komisije okraja Vrnsko. Udeleževal se je vseh volilnih sestankov po sedežih Krajevnih ljudskih odborov (KLO)³⁶. Volilna udeležba na volitvah leta 1945 je bila v Braslovčah velika, saj je znašala 90 %. V kraju je Žel organiziral Rdeči križ, ki je štel 220 članov in članic, in ga je kot predsednik tudi vodil. Obenem je bil predsednik Prosvetnega društva in tajnik Turističnega društva Braslovče. Aktivno je delal v organizaciji OF in bil vsestransko angažirani šolski upravitelj³⁷. Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije je z odločbo št. 12, 118/1 z dne 31. 7. 1946 Janka Žela s 3. 8. 1946 upokojilo. Hkrati s to odločbo je bila izdana tudi odločba Okrajnega ljudskega odbora Celje – okoliš št. 73/6 z dne 12. 8. 1946 o prenehanju službovanja Janka Žela na OŠ Braslovče zaradi upokojitve. Ob upokojitvi je prejel še potrdilo KLO Braslovče, da je bil do upokojitve šolski upravitelj v Braslovčah in po osvoboditvi ni bil obsojen na izgubo narodne časti. Imel je aktivno in pasivno volilno pravico in med okupacijo ni sodeloval z okupatorjem³⁸. Za predano delo v učiteljski službi je prejel več priznanj. Za sodelovanje v bojih za severno mejo je Žel 25. marca 1975 prejel plaketo Zveze prostovoljcev – borcev za severno mejo 1918–1919 v Ljubljani. Plaketo je podpisal Lojze Ude³⁹. Po upokojitvi je Janko Žel živel v Ljubljani, kjer je 24. novembra 1985 tudi umrl. Pokopan je na ljubljanskem pokopališču Žale⁴⁰.

VIRI IN LITERATURA

Valerija Bernik, General Rudolf Maister v vojaških dogodkih na območju Maribora in slovenskega Štajerskega v letih 1918 in 1919, v: *Vojaška zgodovina* št. 2/2029 (23), letnik 15, Maribor 2019.

³⁵ Arhiv Aleš Berger.

³⁶ V prvem povojnem obdobju do leta 1952 je bila Slovenija razdeljena na 27 okrajev in na 1100 do 1500 krajev (Krajevnih ljudskih odborov – KLO). Medtem ko se je število okrajev polagoma zmanjševalo vse do leta 1966, ko so bili ukinjeni, pa so bili kraji (KLO) že leta 1952 ukinjeni oziroma so jih združili v nekaj manj kot 400 občin. Tudi število občin se je zmanjšalo in je leta 1967 znašalo 60. V istem času so se začele pojavljati tudi krajevne skupnosti. Njihovo število se je ustavilo na okrog 1000, kar presenetljivo sovпада s številom KLO tik pred združevanjem v male občine.

³⁷ Arhiv Aleš Berger.

³⁸ Potrdilo KLO Braslovče z dne 2. 9. 1946, arhiv Aleš Berger.

³⁹ Arhiv Aleš Berger.

⁴⁰ Arhiv Aleš Berger. Iz bogatega slikovnega gradiva je mogoče razbrati, da se je kot upokojenec zelo rad družil s svojimi vrstniki iz učiteljišča in z nekdanjimi soborci za severno mejo.

Boj za Maribor 1918 – 1919: Spominki zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1988.

Enciklopedija Slovenije, geslo Rudolf Maister.

Mihael Glavan, Dedova, očetova in materina družina. V: *Rudolf Maister, sto let severne meje, Življenje in delo Rudolfa Maistra Vojanova 1874–1934*, Ljubljana, 2018.

Bogo Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919, v: *Zbornik Koroški plebiscit*, 1970

Mihael Glavan, Notranjska Maistrove mladosti. V: *Rudolf Maister, sto let severne meje, Življenje in delo Rudolfa Maistra Vojanova 1874–1934*, Ljubljana 2018.

Bruno Hartman, Rudolf Maister, general in pesnik, Ljubljana 1998

Rudolf Maister – Sto let severne meje, Ljubljana 2018

Gregor Jenuš, »Es gibt einen Meister über alle irdische Maister«. Avstrijski odzivi na Maistrov prevzem oblasti v Mariboru in na Spodnjem Štajerskem v letih 1918–1919. V: *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, letnik 36, 2013, številka 2, str. 221–236.

Gregor Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski: iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi*. Zbirka Studia historica Slovenica. Znanstveno raziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Maribor 2011.

Alenka Juvan, Andrej Misson, Vlasta Stavbar: *Moč besede in duha*. Muzej mesta Kamnik, Kamnik 2015.

Lojze Penič, *Boj za Maribor in severno mejo 1918–1919 na območju štajerskega obmejnega poveljstva*. Muzej narodne osvoboditve Maribor, Maribor 1978.

Lojze Penič, *Boj za slovensko severno mejo 1918–1920*. Kratak oris bojev za slovensko severno mejo po razpadu Avstro-Ogrske. Muzej narodne osvoboditve Maribor, Maribor 1988.

Tone Rovšnik, 70 let slovenske odločitve za Jugoslavijo, Pomen Radgone in njene okolice v bojih za severno mejo (1918 – 1919), *Vestnik* 1988 – 1989

Spoznavamo korenine in širimo krila, Zbornik ob 210-letnici šolstva v Apačah (urednica Violeta Kardinar), Osnovna šola in vrtec, Apače 2014.

Slovenski gospodar, 11. 1. 1939, 10.

Šolska kronika OŠ Braslovče 1941 – 1945, spisana 27. 1. 1947. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

Dušan Ščap, Deška šola v Apačah, rokopis, 1, Apače 2014.

Lojze Ude, *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor 1977.

Internetni viri

<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi340526/#slovenski-biografski-leksikon> (24. maj 2023). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 5. zv. Maas – Mrkun*. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1933.

<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/maister-vojanov-rudolf/>

https://sl.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Maister

<http://ezb.ijs.si/fedora/get/sbl:1526/VIEW/>

http://www.hervardi.com/rudolf_maister.php.html

JANKO ŽEL, MAISTROV BOREC, NARODNJAK IN PROSVETNI DELAVEC

Povzetek

Pričujoči prispevek dokazuje in potrjuje ocene, da v samostojni Sloveniji po letu 1991 ne gre za nobeno »novo odkritje« Rudolfa Maistra in njegove zgodovinske vloge po koncu prve svetovne vojne v Mariboru in na slovenskem Štajerskem, pač pa za popolno zgodovinopisno »rehabilitacijo« in korektno ovrednotenje njegove vloge v prevratnih letih 1918/1919. Takšno rehabilitacijo so na nek način doživeli tudi mnogi njegovi najožji sodelavci v Narodnem svetu za Štajersko, vojaški poveljniki njegovih enot in ne nazadnje borci-prostovoljci za severno mejo.

Kljub temu so nekateri med njimi še vedno preveč pozabljeni in eden takšnih je tudi Janko Žel. Slovenstvu predani učitelj, ki se je izkazal v bojih za severno mejo kot nadporočnik, ki je uspešno vodil Maistrovo enoto pri osvoboditvi Cmureka. O njem vemo zelo malo. Žel je bil eden tistih Maistrovih častnikov, ki so izredno cenili svojega poveljnika kot pokončnega, odločnega in pogumnega moža z vizijo. Kot učitelj je Žel znal svoje vojake dobro motivirati in se jim tudi zahvaliti za opravljene naloge. Čeprav je bil slovenski častnik, je v srcu vedno ostajal predvsem predani učitelj. Kot prosvetni delavec se je izjemno razdajal zlasti na šolah v Apačah in v Braslovčah. V Apačah je po določitvi meja Kraljevine SHS, ki je dobila Apaško dolino, v kateri je bilo prevladujoče nemško prebivalstvo, krepil slovensko narodno zavest tako med mladimi kot tudi odraslimi. Bil je več kot zgolj šolski upravitelj, saj je deloval v mnogih društvih in v takratni lokalni politiki. Zelo zavzeto si je prizadeval za gospodarski napredek teh krajev in za sobivanje med Slovenci in Nemci, ki so kljub spremembi meje ostali v Apaški dolini. Kot nadučitelj v Braslovčah je sodeloval v kulturno-prosvetnem življenju v kraju. Po nemški okupaciji 1941 je bil nekaj časa zaprt in nato izseljen v Ljubljano. Tam je začel sodelovati z OF. Kot začasni učitelj je med italijansko okupacijo Ljubljanske pokrajine poučeval v Zalogo in v Mirni na Dolenjskem, kjer je prav tako sodeloval z OF.

Janko Žel je bil skromen mož, ki svoje vloge v bojih za severno mejo nikoli ni obešal na veliki zvon. Bil je ponosen na opravljeno delo in je spoštoval Maistrovo javno priznanje, da je bil v prevratnih letih 1918/1919 cilj dosežen s skupnimi močmi.

JANKO ŽEL, MAISTER'S FIGHTER, PATRIOT AND EDUCATIONAL WORKER

Summary

The following article proves and confirms the assessments that in post-1991 independent Slovenia there is no "rediscovery" of Rudolf Maister and his historical role after the end of the First World War in Maribor and in Slovenian Styria, but rather a complete historiographical "rehabilitation" and a correct evaluation of his role in the subversive years 1918/1919. In a sense, many of his closest colleagues in the National Council for Styria,

the military commanders of his units and, last but not least, the volunteer fighters for the northern border, also experienced such a rehabilitation.

However, some of them are still largely forgotten, and one of them is Janko Žel. A teacher devoted to Slovenia, who proved his worth in the battles for the northern border as a lieutenant who successfully led Maister's unit in the liberation of Cmurek. Very little is known about him. Žel was one of those Maister's officers who highly valued their commander as an upright, determined and courageous man with vision. As a teacher, Žel knew how to motivate his soldiers well and how to thank them for the tasks they performed. Although he was a Slovenian officer, he always remained, above all, a dedicated teacher. As an education worker, he gave his best, especially at the schools in Apače and Braslovče. In Apače, after the borders of the Kingdom of SHS had been defined, which was given the Apače valley with a predominantly German population, he strengthened the Slovenian national consciousness among both young people and adults. He was more than just a school administrator, as he was active in many associations and in local politics at the time. He was very committed to the economic progress of the area and to the coexistence between the Slovenes and the Germans, who remained in the Apače Valley despite the change of the border. As a teacher in Braslovče, he participated in the cultural and educational life of the town. After the German occupation in 1941, he was imprisoned for a while and then emigrated to Ljubljana. There he began to work with the Liberation Front of the Slovene Nation (OF). As a temporary teacher during the Italian occupation of the Ljubljana region, he taught in Zalogo and in Mirna na Dolenjskem (Mirna, Dolenjska region), where he also collaborated with the Liberation Front of the Slovene Nation.

Janko Žel was a modest man who never put his role in the struggle for the northern border in the spotlight. He was proud of the work he had done and respected Maister's public acknowledgement that in the subversive years of 1918/1919, the goal was achieved through joint efforts.

JANKO ŽEL, RUDOLF-MAISTER-KÄMPFER, PATRIOT UND BILDUNGSARBEITER

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel belegt und bestätigt die Einschätzungen, dass es im unabhängigen Slowenien nach 1991 nicht um eine „Wiederentdeckung“ von Rudolf Maister und seiner historischen Rolle nach dem Ende des Ersten Weltkriegs in Maribor und in der slowenischen Steiermark geht, sondern vielmehr um eine umfassende historiographische „Rehabilitierung“ und eine korrekte Bewertung seiner Rolle in den subversiven Jahren 1918/1919. Eine solche Rehabilitierung erfuhren in gewisser Weise auch viele seiner engsten Mitarbeiter im Nationalrat für Steiermark, die militärischen Befehlshaber seiner Einheiten und nicht zuletzt die freiwilligen Kämpfer an der Nordgrenze.

Einige von ihnen sind jedoch immer noch zu sehr in Vergessenheit geraten, und einer von ihnen ist Janko Žel. Der Slowenien zugewandte Lehrer bewährte sich in den Kämpfen um die Nordgrenze als Leutnant, der die Einheit von Maister bei der Befreiung von Cmurek erfolgreich anführte. Über ihn ist nur sehr wenig bekannt. Žel gehörte zu den Rudolf-Maister-Offizieren, die ihren Befehlshaber als aufrechten, entschlossenen und mutigen Mann mit Vision hoch schätzten. Als Lehrer verstand es Žel, seine Soldaten gut zu motivieren und ihnen für die geleistete Arbeit zu danken. Obwohl er ein slowenischer Offizier war, blieb er stets in erster Linie ein engagierter Lehrer. Als Pädagoge gab er sein Bestes, vor allem an den Schulen in Apače und Braslovče. In Apače, dass nach der Festlegung der

Grenzen des Königreichs SHS das Apače-Tal mit einer überwiegend deutschen Bevölkerung erhielt, stärkte er das slowenische Nationalbewusstsein sowohl bei Jugendlichen als auch bei Erwachsenen. Er war mehr als nur ein Schulverwalter, denn er war damals in vielen Vereinen und in der Lokalpolitik aktiv. Er engagierte sich sehr für den wirtschaftlichen Fortschritt der Region und für das Zusammenleben zwischen Slowenen und Deutschen, die trotz der Grenzänderung im Apače-Tal geblieben sind. Als Lehrer in Braslovče nahm er am kulturellen und pädagogischen Leben der Stadt teil. Nach der deutschen Besetzung im Jahr 1941 war er eine Zeit lang inhaftiert und emigrierte dann nach Ljubljana. Dort begann er, mit der Befreiungsfront der slowenischen Nation (OF) zusammenzuarbeiten. Als Aushilfslehrer während der italienischen Besetzung der Region Ljubljana unterrichtete er in Zalogo und in Mirna na Dolenjskem, wo er ebenfalls mit der Befreiungsfront der slowenischen Nation (OF) zusammenarbeitete.

Janko Žel war ein bescheidener Mann, der seine Rolle im Kampf um die Nordgrenze nie an die große Glocke hängte. Er war stolz auf die von ihm geleistete Arbeit und respektierte Maisters öffentliches Bekenntnis, dass das Ziel in den subversiven Jahren 1918/1919 durch gemeinsame Anstrengungen erreicht worden war.

Slovenska kulinarična dediščina kot izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji

Ines Voršič*

Potrjeno – Accepted: 18. 7. 2023 | Objavljeno – Published: 16. 8. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'37:[39:641.56]

Ines Voršič: Slovenska kulinarična dediščina kot izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 1, str. 113–138

Preučevanje značilnih jedi je domena predvsem etnologije, pričujoči prispevek pa temeljna spoznanja etnoloških študij o prehranski dediščini Slovencev povezuje z jezikovnodidaktičnim vidikom razvijanja poimenovalne zmožnosti na razredni stopnji in pokaže, kako je mogoče širiti besedišče in krepiti sporazumevalno zmožnost, hkrati pa spoznavati kulinarično dediščino kot del slovenske tradicije in narodne identitete ter razvijati pozitiven odnos do nje.

Ključne besede: slovenščina, poimenovalna zmožnost, besedišče, kulinarična dediščina.

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'37:[39:641.56]

Ines Voršič: Slovenian culinary heritage as a starting point for developing naming skills at classroom level. Review for History and Ethnography, Maribor 94=59(2023), 1, pp. 113–138

The study of typical dishes is primarily the domain of ethnology, whereas the present article connects the basic findings of ethnological studies on the food heritage of Slove-

* Doc. dr. Ines Voršič, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, ines.vorsic@um.si

nians with the linguistic-didactic aspect of developing naming skills at the classroom level and shows how it is possible to expand vocabulary and strengthen communicative skills, while at the same time learning about culinary heritage as part of the Slovenian tradition and national identity, and developing positive attitudes towards it.

Keywords: Slovenian, naming skills, vocabulary, culinary heritage

UVOD

Hrana je ena od temeljnih dobrin, tistih, ki slehernemu človeku zagotavljajo preživetje, prehranjevanje pa posledično ena od temeljnih dejavnosti človekovega vsakdanjika – zadovoljevanja bioloških oz. fizioloških potreb. Besedišče, pomensko vezano na (pre)hrano, tako sodi v nujni korpus besed, s katerim se človek seznanja v svojem (in tudi katerem koli drugem) jeziku. Vendar pa hrana še zdaleč ni samo snov, ki bi jo človek potreboval za obstoj. Ni namreč nepomembno, kaj in kako jemo, kdaj in s kom. Tudi v slovenskem prostoru so se skozi zgodovino oblikovale značilne prehranske navade. Te pa se tesno povezujejo z vprašanjem identitete (Godina Golija 2008: 125) – vse bolj se hrana prepozna kot identitetni simbol (Tivadar 2004), vse bolj se v prehranjevalnem diskurzu opozarja na pomen hrane pri potrjevanju nacionalne identitete (Jugović 2016).

Čeprav hrana pomeni človeku eksistencialno determinanto, se ne umešča samo na področje materialnih dobrin, marveč se identificira tudi v področju kulture. Kot kulturna dobrina se je začela dojemati z razcvetom etnoloških, antropoloških in zgodovinskih raziskav te tematike v drugi polovici 20. stoletja, ko je bila prepoznana kot eden temeljnih segmentov človeške kulture (Godina Golija 1996: 212). Po opredelitvi nemškega etnologa Güntherja Wiegelmanna (1986, povz. po Godina Golija 1996: 212) je hrana »dnevno realiziran in kontinuirajoč kulturni element«, med kulturne elemente, ki so dnevno realizirani, pa je po njegovem mnenju mogoče uvrstiti le še dva elementa – obleko in govor. V sodobnejših raziskavah se pogosto izpostavlja vpliv zunanjih dejavnikov na prehrano določenih skupin prebivalstva, zlasti naravnega okolja, gospodarstva, cerkve, države, in prepletenost prehrane z drugimi etnološko zanimivimi področji, npr. šegami, navadami, verovanjem in jezikom (Godina Golija 1996: 220).

Jezik in kultura sta neločljivi komponenti narodnosti. Resničnost te trditve se naslanja na zapis etnologa Slavka Kremenška (1978, povz. po Bokal 1996: 298), da je jezik s svojimi izraznimi oblikami neprecenljiv tolmač vsakokratnega kulturnega ustroja. Tudi Jerca Vogel (2014: 11) poudarja, da je »jezik neločljivo povezan z (nacionalno) kulturo, da ga ta okvirja in bistveno določa. Pogoj za ustrezno jezikovno delovanje je zato poleg praktičnega obvladovanja

sporazumevanja v tipičnih govornih položajih poznavanje svoje kulture, razumevanje, kaj v njej pomenijo posamezni pojmi, osebe, dogodki, dogajanja ..., pa tudi pozitivno stališče do nje.« Visoka raven jezikovnosporazumevalne kompetence v prvem (in tudi drugem/tujem) jeziku je pomemben dejavnik nacionalne ozaveščenosti, ki poleg odnosa do lastne kulture in jezika obsega tudi odnos do sobivajočih kultur in jezikov (Gomez Mikolič 2000: 103).

Tesna povezava etnologije in jezikoslovja oz. njegove leksikalne ravni je bila v teoretičnem razčlenjevanju slovenske etnološke misli že večkrat prepoznana (Bokal 1996) tudi na tematskem polju prehrane, še posebej z vidika zvrstnosti in časovne zaznamovanosti in v okviru paremioloških oz. frazeoloških raziskav.

V pričujočem prispevku bomo osvetlili jezikovnodidaktični pogled na kulinarično dediščino kot izhodišče za razvijanje in krepitev poimenovalne zmožnosti otrok na razredni stopnji izobraževanja. Na eni strani učeči se širijo besedišče in krepijo jezikovno sporazumevalno zmožnost, na drugi pa prepoznajo kulinarično dediščino kot stalnost, ki ni le del zgodovine, ampak tudi del sodobnega življenja, in to z izrazito povezovalno vlogo. Prehrana je namreč zmeraj tudi »socialna dejavnost in akt komunikacije med udeleženci prehranjevanja« (Godina Golija 1996: 212–213).¹ Dediščina vsekakor nudi bogato izhodišče, da učeče se z večdisciplinarnim pristopom seznanjamo s specifičnimi oblikami in elementi življenja in kulture, po kateri se Slovenci razlikujemo od drugih narodov, za obstoj dediščine pa je bistvenega pomena prav posredovanje in poustvarjanje, s čimer mlajši pridobivajo in razvijajo občutek identitete, spoštovanja kulturne raznovrstnosti in ustvarjalnosti (Bednjički Rošar 2017: 55).

Ker je »prehrambna kultura odličen pokazatelj družbenih razsežnosti, dediščina kulinarične kulture pa pomembna sooblikovalka naše narodne istovetnosti« (Bogataj 1992: 178–203) in ker predstavlja tematsko izrazito široko leksikalno polje, se zdi primerno izhodišče za razvijanje poimenovalne zmožnosti kot zmožnosti poznavanja, razumevanja in uporabljanja besed in besednih zvez na razredni stopnji osnovne šole, tj. pri učencih 1. in 2. vzgojno-izobraževalnega obdobja.

¹ Ima torej vlogo socialnega zблиževanja ljudi, hkrati pa je znana tudi njena vloga socialne segregacije, izražena npr. v prepovedi in omejitvi uživanja določene hrane, pijače določeni osebi oz. socialni skupini (prav tam).

METODOLOŠKI PRISTOP

Metodološki pristop narekujejo študije, proučujoče slovensko kulinarčno dediščino, v povezavi s splošnimi in operativnimi cilji, ki se v posodobljenem *Učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli* (v nadaljevanju *UN Slovenščina* 2018) nanašajo na razvoj poimenovalne zmožnosti v okviru razvijanja jezikovno-slogovne zmožnosti otrok na razredni stopnji, tj. pri učencih od 1. do 5. razreda osnovne šole. Nadalje v stiku umetnostnih besedil, pesmi, ki izvirajo iz ljudskega slovstva in omenjajo tipično slovensko jed, in neumetnostnih besedil, kuharskih receptov, ki predstavljajo sestavine in postopek priprave take jedi, ugotavljamo, kako lahko s pomočjo leksike, vezane na kulinarčno dediščino, razvijamo besedišče in uresničujemo omenjene cilje jezikovnega pouka.

O RAZVIJANJU BESEDIŠČA

Razvoj besedišča je proces pridobivanja novih besed, začne pa se razvijati zelo zgodaj – že novorojenčki imajo sposobnost razlikovanja glasov v vseh jezikih, približno do 6. meseca pa se pozornost usmeri na specifične glasove materne jezika, poudarjata Ljubica Marjanovič Umek in Urška Fekonja (2019: 2). Otrok torej veliko besed prepozna in razume, še preden spregovori prvo besedo, s prvo besedo pa se začne govor hitro razvijati in besedišče hitro širiti. V tem obdobju ima prominentno vlogo spodbudno družinsko okolje, saj so starši otrokov primarni zgled tudi z vidika razvijanja in širjenja besednega zaklada. Ob kakovostnem družinskem okolju je varovalni dejavnik za otrokov razvoj govora tudi vrtec, tako na ravni strukturne kot procesne kakovosti (Marjanovič Umek in Fekonja 2019: 4). Ko otrok prestopi šolski prag, pa pomemben zgled postane tudi učitelj.

Številne raziskave (npr. Muter, Hulme, Snowling in Stevenson 2004; Share in Leikin 2004, v Količ-Vehovec, Pečjak, Ajdišek in Rončević 2008: 93) obseg otrokovega besedišča potrjujejo kot najmočnejšo prediktorsko spremenljivko bralnega razumevanja otrok in relevanten napovedovalec poznejše pismenosti v vseh pogledih. Na razvoj bralnega razumevanja poleg uporabe različnih strategij, ki izboljšujejo bralno razumevanje, pomembno vpliva prav razvoj besedišča (Marjanovič Umek, Fekonja Peklaj, Pečjak 2012: 66). Besedišče je namreč vezni element vseh štirih sporazumevalnih dejavnosti, ki se tudi razvijajo v medsebojni odvisnosti – poslušanja, govorenja, branja, pisanja.

Človekovo besedišče predstavlja zbirka besed, ki jih pozna in uporablja. Otrok je v prvi vrsti s poslušanjem in nato tudi z lastnim branjem izpostavljen veliki količini besed, vendar pa sam vseh besed, ki jih sliši, prebere in

tudi razume, ne uporablja. Tako je mogoče razlikovati med receptivnim in ekspresivnim besediščem. Receptivni besednjak sestoji iz besed, ki jih otrok razume, ko jih sliši ali bere, ekspresivni besednjak pa predstavljajo besede, ki jih otrok sam uporablja (Lorraine 2008) pri govoru in pisanju kot aktivnima komunikacijskima dejavnostma.

Zaradi vsega zapisanega je treba temelje za razvoj otrokovega besedišča vzpostaviti že zelo zgodaj, jih intenzivno širiti v predšolskem obdobju in nato krepiti ter poglobljati na vseh izobraževalnih stopnjah in pri vseh predmetnih področjih. Sledi podrobnejša predstavitev razvijanja in usvajanja besedišča kot komponente sporazumevalne zmožnosti na razredni stopnji izobraževanja v osnovni šoli.

O SPORAZUMEVALNI ZMOŽNOSTI

Najaktualnejše pojmovanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem prostoru prinaša *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje* (SEJO 2011), ki predstavlja osnovo za poučevanje jezikov v Evropi. Sporazumevalna zmožnost se opredeljuje kot sporazumevalna jezikovna zmožnost, ki se v ožjem pomenu deli na jezikovne, sociolingvistične in pragmatične zmožnosti. Za sporazumevalno zmožnost je v prvi vrsti nujna jezikovna zmožnost, ki obsega leksikalno, slovnično, semantično, fonološko, pravopisno in pravorečno zmožnost. Vse (pod)zmožnosti jezikovne kompetence so tesno prepletene, na poznavanje besedišča in sposobnost njegove uporabe pa se prvenstveno nanaša leksikalna zmožnost kot zmožnost, ki je sestavljena iz leksikalnih in slovničnih pravil. Med leksikalne prvine (SEJO 2011: 134–135) se štejejo: (1) stalne besedne zveze, ki so strukturirane iz več besed, a se učijo in uporabljajo kot celota (npr. pregovori, idiomatski izrazi, frazni glagoli); (2) enobesedne oblike, ki so polnopomenske besede (samostalnik, glagol, pridevnik, prislov). Kot slovnične prvine (prav tam: 135) se upoštevajo nepolnopomenske besede (pomožni glagoli, zaimki, predlogi, členki, vezniki). Sociolingvistična zmožnost se nanaša na družbene in kulturne okoliščine rabe jezika, pragmatična zmožnost pa se navezuje na funkcionalno rabo razpoložljivih jezikovnih virov (tvorjenja jezikovnih funkcij, govornih dejanj) z naslanjanjem na scenarije interakcijskih izmenjav.

Kakor izhaja iz (posodobljenega) učnega načrta za slovenščino v osnovni šoli (*UN Slovenščina* 2018), je razvijanje sporazumevalne zmožnosti učencev eden od ključnih ciljev sodobnega pouka pri predmetu slovenščina v osnovni šoli, in sicer v vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih. Marja Bešter Turk (2011: 121) sporazumevalno zmožnost pojasnjuje kot kompleksno zmožnost, ki jo konstituira več gradnikov: a) motiviranost za sprejemanje in sporočanje,

b) stvarno/enciklopedično znanje prejemnika in sporočevalca, c) jezikovna zmožnost prejemnika in sporočevalca, č) pragmatična/slogovna/empatična zmožnost prejemnika in sporočevalca, d) zmožnost nebesednega sporazumevanja prejemnika in sporočevalca, e) metajezikovna zmožnost prejemnika in sporočevalca. Razvijanje sporazumevalne zmožnosti neposredno oz. eksplicitno vključuje razvijanje jezikovne, tj. poimenovalne, upovedovalne, pravorečne, pravopisne, pragmatične in metajezikovne zmožnosti ter zmožnosti nebesednega sporazumevanja, posredno oz. implicitno pa tudi motiviranosti in stvarnega znanja (prav tam: 126). V nadaljevanju se osredotočamo na jezikovno zmožnost, kot jo predstavlja *UN Slovenščina 2018* in se uresničuje v pedagoški praksi.

Poimenovalna zmožnost kot komponenta sporazumevalne zmožnosti

Za celostno obvladovanje jezika nikakor ne zadostuje zgolj poznavanje pomena besede oz. pomenov besed, ampak je nujno tudi poznavanje pravil za povezovanje besed v razširjene enote, tj. stavke oz. povedi in besedila, ter pravil za njihovo slušno oz. vidno oblikovanje (Voršič in Ropič Kop 2020: 149). V procesu razvijanja jezikovne zmožnosti ima dominantno vlogo poimenovalna/besedna/slovarska zmožnost, vendar pa je v neločljivi povezavi z upovedovalno/skladenjsko/slovnično ter pravorečno in pravopisno zmožnostjo, kot jezikovne zmožnosti eksplicira Marja Bešter Turk (2011: 122). Sporazumevalna jezikovna zmožnost se tako razvija v medsebojni prepletenosti različnih jezikovnih ravni. Ker se prispevek omejuje na besedišče, se bomo v naslednjih vrsticah osredinili na poimenovalno zmožnost kot tisto, ki je za usvajanje in razvijanje leksikalnih kompetenc temeljna.

Poimenovalno (tudi besedno ali slovarsko) zmožnost Marja Bešter Turk (2011: 122) opredeljuje kot zmožnost, ki »odraža sporočevalčevo zmožnost poimenovanja prvin predmetnosti (bitij, stvari), njihovih lastnosti, njihove vrste, njihove količine, njihovega dejanja/stanja, sporočevalčevih miselnih procesov (vrednotenja, hotenja, prepričanja, doživljanja ...) itd. z besedami in stalnimi besednimi zvezami. Za prejemnika pa pomeni zmožnost razumevanja besed in stalnih besednih zvez, tj. da besede in stalne besedne zveze v njem vzbudijo pravilno predstavo določene prvine predmetnosti«.

Kot poudarja Lara Godec Soršak (2019), dobro razvita poimenovalna zmožnost z bogatim besediščem ni pomembna zgolj za uspešno sporazumevanje, temveč ima velik vpliv tudi na splošno znanje učencev, na njihovo motiviranost pri učenju in uspešnost v šoli.

UN Slovenščina (2018: 11) v okviru razvijanja jezikovne in slogovne zmožnosti že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju predvideva, da učenci

in učenke (1) poimenujejo bitja, predmete, dejanja ipd. v svoji okolici ali na sliki s knjižnimi besedami in besednimi zvezami; (2) razlagajo dane besede oz. besedne zveze iz besedila in jih smiselno uporabljajo v svojem besedilu; (3) navajajo knjižne besede, ki so del istega tematskega polja, z nasprotnim, enakim, ožjim ali širšim pomenom; (4) tvorijo manjšalnice in ljubkovalnice, ženski par moškemu in obratno, samostalniške izpeljanke iz glagolov (za živega in neživega vršilca dejanja, za dejanje in prostor dejanja) ter pridevniške izpeljanke iz samostalnikov (za svojino in snovnost) ipd. Učenci in učenke v tem obdobju tudi že zaznavajo rabo ekspresivnih besed, (ob koncu vzgojno-izobraževalnega obdobja) ločujejo pomensko podobne besede in razlagajo pomene manj običajnih oz. neobičajnih besed. V okviru razvijanja recepcijske zmožnosti s tvorjenjem/(po)ustvarjanjem (zlasti ob umetnostnih besedilih) pa med drugim razvijajo občutek za zvočnost jezika, in sicer tako, da iščejo rimane besede, »izmišljajo si nove besede (tudi nesmiselnice), besede daljšajo in krajšajo; tvorijo nove besede po vzorcu iz besedila, /.../ sestavijo besedilo, v katerega smiselno vključijo nove tvorjenke« (UN Slovenščina 2018: 17).

V 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju učenci in učenke poimenovalno zmožnost po UN Slovenščina (2018: 21) razvijajo tako, da: (1) razlagajo dane besede oz. besedne zveze iz besedila in jih smiselno uporabljajo v svojem besedilu; (2) navajajo knjižne besede z nasprotnim, enakim, ožjim in širšim pomenom in besede iz iste besedne družine; (3) ob danem korenu navajajo knjižne besede iz iste besedne družine; (4) tvorijo pridevniške izpeljanke iz samostalnikov (za izvor in namembnost) ter samostalniške izpeljanke iz pridevnikov (za nosilca lastnosti, napravo in abstraktno lastnost) (5. in 6. razred); (5) razlagajo dane večpomenske besede in njihove pomene ponazarjajo v povedih; (6) v besedilu prepoznajo besede oz. besedne zveze s prenesenim pomenom in jih razložijo ipd.

Besedotvorje kot del poimenovalne zmožnosti

Čeprav je besedotvorno poglavje pri jezikovnem pouku nekoliko zahtevnejše (Stramljič Breznik 2020: 113) in ima opaznejše mesto v 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju, je iz zgoraj navedenih ciljev jasno razvidno, da so že v zgodnjem osnovnošolskem izobraževanju vključene tudi besedotvorne vsebine. To je vsekakor smiselno, saj je prav besedotvorje tisto, ki nas uči delati besede, s katerimi širimo besedišče. Otroci skupaj z besedami hitro, že v predšolskem obdobju, usvojijo tudi vzorce tvorbe, vendar pogosto po analogiji z drugimi besedami, ki jih slišijo v vsakdanjem sporazumevanju (Kranjc 1995/96: 325). S pomočjo interpretacije tvorjenih besed se vidi rast otrokovega besedišča, opazovati pa je mogoče tudi proces uzaveščanja pomena besede (prav tam: 316). Praktična vrednost besedotvorja se odrazi prav v uzaveščanju ponotranjenih

tvorbenih vzorcev, ki jih materni govorce jezika premoremo (Stramljič Breznik 2020: 120). A uspešno doseganje ciljev je mogoče le z ustrezno prilagoditvijo obravnave stopnji, zmožnostim in predznanju učencev. Namen pouka na razredni stopnji ni (in ne sme biti) v tem, da učeči se spoznajo in popolnoma usvojijo besedotvorje na analitični ravni, da tvorjenke morfemizirajo in ustrezno besedotvorno klasificirajo, pač pa da se postopoma vpeljejo v vzorce ubeseditve na sintetični ravni in v tem smislu opazujejo in prepoznajo podobnosti med besedami, kombinatoriko posameznih besedotvornih elementov, s ponavljanjem in pogosto rabo pa se jih učijo pravilno družiti. Kakor ugotavlja Simona Kranjc (1995/96: 325), proces tvorjenja besed – tudi po analogiji – poteka nezavedno, toda odvisno od otrokovega spoznavnega razvoja, ko pa mora otrok iskati med vzorci tvorbenih pravil, pogosto uporabi napačni vzorec.

Doseganje ciljev poimenovalne zmožnosti

Da bi učenec lahko uspešno in celostno razvil svojo sporazumevalno zmožnost, mora imeti torej ustrezno razvito besedišče, poleg tega pa ga mora tudi obvladati. Obvladovanje besedišča izkazuje s poznavanjem, razumevanjem in uporabo besedišča različnih predmetnih področij. Jasno pa je, da tega cilja učenec ne more doseči povsem sam, izredno pomembna je vloga učitelja. Njegova naloga je, da med poukom učence načrtno spodbuja k usvajanju besedišča (Petek 2022: 104), to pa na način, da so učenci aktivni soudeleženci v učnem procesu in intenzivno sodelujejo v dejavnostih, s pomočjo katerih usvajajo nove besede in poglobljajo razumevanje besed. Za uspešno usvajanje besedišča Paul Nation (2001) razpoznava sledeče strategije: ugibanje pomena s pomočjo konteksta, ugotavljanje pomena besede iz sestavnih delov besede, ugotavljanje glede na besedno družino, uporaba slovarja, učenje z učnimi kartami, jezikovni koščki in kolokacije. Tudi po navedbah Sonje Pečjak (2012) se pomen besed načeloma določa s pomočjo sobesedila, z analizo sestave besede, z rabo slovarja in učiteljevo razlago pomena. Pri strategiji uporabe sobesedila skušajo učenci iz drugih besed, stavkov oz. povedi v besedilu sklepati o pomenu besede, ki jim je neznana. Pri strukturni analizi učenci razčlenijo besedo na njene strukturne elemente, nato pa iz le-teh sklepajo o pomenu besede. Če učencem ob obeh omenjenih strategijah ne uspe razjasniti pomena besede, prideta v poštev raba slovarja in učiteljeva razlaga. Zlasti v nižjih razredih osnovne šole je nujno, da učenje sloni na igrivih in ustvarjalnih dejavnostih ter da se ob poslušanju, pogovarjanju, opazovanju, branju in pisanju besedišča širi tudi z igro. Med besedne oz. leksikalne igre spadajo npr. iskanje rim, sopomenk, protipomenk, iskanje besed, ki sodijo v

isto besedno družino, dopolnjevanje besed, zamenjava črk v besedi, dodajanje predpon, premetanke, iskanje vsiljive besede, vstavljanje manjkajočih besed v poved/besedilo itn. (Pečjak 2012), tudi npr. igre s pomanjševalnicami in povečevalnicami ali izmišljanje nenavadnih besed (Lipnik in Matič 1993). Učitelji si morajo prizadevati, da na igriv način spodbudijo tudi besedotvorno ustvarjalnost učencev. V predšolskem obdobju je ta namreč zelo živa, ker pa je v šoli pogosto ne spodbujamo v dovoljšnji meri, začne postopoma usihati (Kunst Gnamuš 1984: 129).

Razvijanje sporazumevalne zmožnosti pri pouku slovenščine izhaja iz obravnave neumetnostnih in umetnostnih besedil (*UN Slovenščina* 2018: 63). Učenci in učenke že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju ob sprejemanju, razumevanju, doživljanju in vrednotenju neumetnostnih besedil razvijajo tudi svojo metajezikovno zmožnost – pridobivajo znanje o vlogah jezika ter o značilnostih slovenskega knjižnega jezika (prav tam 2018: 8), ob razvijanju zmožnosti doživljanja, razumevanja in vrednotenja umetnostnih besedil pa pridobivajo tudi literarnovedno znanje, in sicer (med drugim) z obravnavo slovenskih ljudskih pesmi (prav tam: 19) v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju, v 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju pa v vsakem razredu spoznajo vsaj eno besedilo iz ljudskega slovstva (prav tam: 32). Čeprav je v učnem načrtu za slovenščino delež ljudskega slovstva v primerjavi z avtorsko književnostjo nizek,² menimo, da so ljudska besedila pomemben vir za spoznavanje materialne kulture, navad in običajev, življenja in mišljenja naših prednikov.

Strinjamo pa se s poudarki Mire Krajnc Ivič (2020: 208), da je pri razvijanju razumevanja besedil nujno treba preseči opazne delitve med jezikom in književnostjo, kajti vse strategije razumevanja umetnostnega besedila so potrebne za razumevanje neumetnostnega besedila in obratno – tako postanejo priložnost za razvijanje razumevanja besedil (s temelji v razumevanju besedišča) vse jezikovnokomunikacijske interakcije, v katerih učeči se sodeluje.

Razvijanje poimenovalne zmožnosti v luči medpredmetnih povezav

Prek sporazumevalnih (in drugih) dejavnosti učencev in učenk ter prek tem in vsebin obravnavanih besedil se slovenščina kot ključni splošnoizobraževalni predmet povezuje s prav vsemi drugimi predmetnimi področji, na kar ima pomemben vpliv dejstvo, da ni le učni predmet, ampak tudi učni jezik (*UN Slovenščina* 2018: 73). V vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih se predmet s cilji, z vsebinami in dejavnostmi učencev torej tesno povezuje z drugimi predmeti in pri njih kot učni jezik poleg pridobivanja stvarnega

² Razmerje med ljudskim slovstvom in avtorsko književnostjo je 1 : 99 % (Blažič 2019).

znanja pomembno prispeva k razvijanju sporazumevalne zmožnosti učencev. Za učinkovito učenje besedišča je izredno pomembno, da se ga nenehno rabi v različnih situacijah in pri vseh učnih predmetih (Rot Vrhovec 2022).

Uresničevanje splošnih (in operativnih ciljev) je opredeljeno za celotno vzgojno-izobraževalno obdobje, kar učiteljem omogoča, da avtonomno izbirajo hitrost obravnave ciljev in vsebin, njihovo zaporedje ter metode in oblike dela glede na potrebe, zmožnosti in pričakovanja učencev. Cilji in vsebine se nadgrajujejo in prepletajo (*UN Slovenščina* 2018: 63). Jezikovni pouk je s cilji, vsebinami in tudi dejavnostmi zasnovan tako, da omogoča povezovanje z jezikovnimi, naravoslovnimi in družboslovnimi predmeti, učenci na ta način uzaveščajo transkurikularno vlogo slovenščine kot učnega jezika. Zaželeno je, da učitelj aktualizira pouk ter pri učencih z različnimi jezikovnimi zanimivostmi iz aktualnega življenja utrjuje zavest o smiselnosti oz. življenjskosti učenja slovenščine (prav tam: 63–64).

SLOVENSKA KULINARIČNA DEDIŠČINA KOT IZHODIŠČE ZA RAZVIJANJE POIMENOVALNE ZMOŽNOSTI

Kakor je raznolika slovenska pokrajina, je raznolika tudi slovenska kuhinjska kulinarika, ki je na stičišču vplivov kuhinj Sredozemlja, Panonske nižine, alpskega sveta in Balkana izoblikovala okoli 170 značilnih jedi (Jugović 2016: 134). Nujno pa je treba izpostaviti, da zgodovinski razvoj in geografske danosti determinirajo kulinarične značilnosti posamezne regije, zato ne moremo govoriti o enotni kulinarični identiteti (Makarovič 1988/90, povz. po Stramljič Breznik 2014: 192). Dejstvo je, da je vsaka jed časovno, geografsko in družbeno pogojena, zato Maja Godina Golija (2006: 103–104) poudarja, da slovenska kulinarična dediščina ni enovita in za celoten slovenski prostor ne poznamo tipičnih slovenskih jedi – ustrezneje je govoriti o značilnih regionalnih jedeh, ki so vsakdanje, postne ali praznične, zaradi česar se med seboj tudi razlikujejo. Ker so bile v preteklosti nekatere jedi značilne samo za določene starostne ali družbene skupine, tudi ne moremo govoriti o splošno razširjenih in priljubljenih slovenskih jedeh (prav tam). Meje geografskih regij z naravnimi danostmi in socialni položaj so torej tisto, kar je po spoznanjih raziskovalcev v preteklosti najizraziteje vplivalo na oblikovanje prehranskih navad Slovencev. To potrjuje tudi frazeološko naravnana raziskava Irene Stramljič Breznik (2014: 191–207), ki ugotavlja, da so v slovenskih frazemih pogosto ohranjene zgolj tiste jedi, ki so bile zaznamovane bodisi z geografsko razširjenostjo bodisi s socialno noto.

Pregled kuharske literature in pokrajinsko zasnovanih etnoloških študij kaže, da so bili med slovenskimi vsakdanjimi jedmi najpogosteje močniki,

juhe, žganci, kaše, kruh in mleko ter zelje, repa in fižol. Med mesnimi jedmi je v ospredju svinjina v obliki klobas in suhomesnatih izdelkov, med močnatimi pa so najprepoznavnejši štruklji, potice in zlivanke (Novak in Lenarčič 2009: 682). Med izrazito prepoznavnimi jedmi so še idrijski žlikrofi, jota, prekmurski bograč, prekmurska gibanica, pražen krompir, ričet, matevž, bujta repa (Jugović 2016: 134).

Pričujoči prispevek spoznanja etnoloških študij prenaša v šolski prostor in v središče obravnave postavlja razvijanje poimenovalne kompetence pri pouku slovenščine na razredni stopnji, zato se osredotočamo na kulinarčno dediščino, kot jo izpričujejo ljudska umetnostna in kuharska neumetnostna besedila, prilagojena otrokom. Področje (narodne) kuhinje namreč omogoča posrečene povezave jezikovne in literarnovedne ravni, saj ljudsko slovstvo pogosto omenja različne jedi in prehranske sestavine. Da gre za privlačno in učinkovito povezavo, potrjuje več kakovostnih del, ki ljudsko besedno umetnost vežejo s kuharskimi recepti.³

Kot izhodišče smo izbrali zbirko ljudskih pesmi *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022). Zbirka prinaša izbor dvanajstih ljudskih pesmi iz slovenske dediščine in z njimi povezanih kuharskih receptov ter tako ponazarja povezavo umetnostnih in neumetnostnih besedil. V umetnostnih besedilih, ljudskih pesmih, se jed (ali sestavina jedi) pojavi že v naslovu ali kot motiv, neumetnostno besedilo pa je kuharski recept, ki opisuje postopek priprave jedi, ki je v pesmi omenjena, ali kakšne podobne jedi – izbira in zasnova kuharskega recepta ob pesmih sledi načelu enostavnosti, saj so ciljni bralci otroci. Pesmi *Po Koroškem, po Kranjskem* npr. sledi kuharski recept za ajdov kruh, pesmi *Igraj v kolo, jabolko* je pripisan kuharski recept za pripravo jabolčnega zavitka.

Z vidika ustreznosti izbire besedil je treba izpostaviti dvojje. Kadar se pri obravnavi umetnostnega besedila v središče postavlja načrtno opazovanje in usvajanje besedišča oz. širjenje leksikalnih zmožnosti, je pomembno, da je besedilo krajše in enostavnejše ter učencem že znano, saj v tem primeru lažje usmerijo pozornost na obliko. Ljudske pesmi temu kriteriju zadostijo. Kuharski recept se kot opis postopka z besediloslovnega vidika obravnava šele v 8. razredu osnovne šole, a ker se kot tipične značilnosti opisa postopka na ravni vsebine navajata aktualnost in zanimivost, na ravni oblike kratkost ter jedrnatost oz. zgoščenost, na jezikovni ravni pa jasnost, razumljivost, natančnost

³ Npr. *Pravljica, pogrni se: za mizo s pravljичnimi junaki* (2021) Klarise M. Jovanović, ki je uporabila v zgodbah prepoznavne motive, npr. o puljenju repe; dodani so kuharski recepti. Leta 2022 so izšle *Slovenske pripovedke* (priredba pripovedk in spremna besedila Dragica Haramija, recepti Anka Peljhan, ilustracije Igor Šinkovec), zbirka slovenskih ljudskih pravljic in pripovedk, ki omenjajo hrano ali sestavine neke jedi, sledijo recepti tradicionalnih slovenskih jedi, nato pa so zapisane različne zanimivosti, povezane s hrano, zelišči, prazniki, običaji, pregovori ipd.

in nazornost pri predstavitvi izvedbe postopka (Filo 2021: 80), se zdi primer- no besedilo za mlajše bralce in je kot izhodiščno besedilo lahko uporabljeno tudi v nižjih razredih osnovne šole. Gre za besedila, ki so oblikovno ustaljena in pregledna, pogosto avtentična, zagotovo pa tudi aktualna in razširjena – opazen je namreč trend naraščanja izdaj slikanic in ilustriranih kuharskih knjig za otroke,⁴ kar smo že omenili. Prehranske navade se oblikujejo že v otroštvu, kuhanje in peka pa sta dejavnosti, s katerima se otroci vsaj posredno srečujejo v svojem vsakdanjem življenju. Zato je smiselno, da že zgodaj spoznajo temeljne pojme s področja prehrane, se seznanijo z osnovnimi živili in hranilnimi snovmi, spoznajo, zakaj te snovi potrebujemo, se naučijo, kaj pomenijo različne kratice in merske enote (Jaklitsch Jakše in Haramija 2021: 379). In čeprav gre pri kuhanju in peki za opravilo, ki zahteva pozornost, doslednost in pazljivost, je lahko hkrati ustvarjalno in razvedrilno opravilo.

Slovenska dediščina je izredno bogata tako s kulinaričnega kot slovstvenega vidika, ki ju v tem prispevku povezujemo, zaradi omejitve na primeren obseg pa predstavljamo zgolj nekatere jedi, ki se prepoznavajo kot kulinarični element slovenstva – potico kot simbol slovenske kulinarične dediščine (Godina Golija 2014: 56) in žgance ter repo in fižol, ki so (bile) v slovenski kulinarki ene temeljnih vsakdanjih jedi.

Potica

Med dobrine, ki pomembno sooblikujejo narodno identiteto Slovencev z vidika prehranske kulture, gotovo sodi potica, »slovenska praznična narodna jed, pecivo iz kvašenega razvaljanega, z različnimi nadevi namazanega testa, zvitega in položenega na namaščen pekač ali v rebrast model in spečenega v pečici« (Novak in Lenarčič 2009: 862). Skoraj zagotovo je jed, ki jo tudi otroci že poznajo.

Za izhodišče, ki služi ciljem razvijanja poimenovalne zmožnosti, je mogoče uporabiti pesem *Mat' potico pečejo* – čeprav je ob pesmi v zbirki *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022: 20) dodan recept za preste, ki so v pesmi prav tako omenjene. V pesmi lahko učenci dokaj hitro zaznajo, da so nekatere besede, samostalniki *mati* in zaimek *meni*, zapisane z opustitvijo končnega *i*, »*Mat potico pečejo, men pa nič ne rečejo*«, in v skladu z učnim načrtom neknjižno zapisane besede nadomestijo s knjižnim zapisom.

⁴ Pregled kuharskih knjig, ki so primerne za otroke, prinaša prispevek *Razvijanje družinske pismenosti in medkulturnih odnosov ob kuharskih knjigah za (predšolske) otroke* (Jaklitsch Jakše in Haramija 2021).

Leksem *potica* se pojavi že v naslovu in prvi kitici pesmi, v drugi so omejnjeni *piškoti*, v tretji *preste* in v četrti *torta*. To omogoča učencem prepoznavanje besed istega tematskega polja, ob tem lahko poiščejo nadpomenko, npr. za *potico*, *piškot* in *torto* – *sladico* ali *slasčico*. Obenem je mogoče vsem štirim leksemom poiskati tudi manjšalnico: *potica* → *potička*, *potičica*; *piškot* → *piškotek*, *presta* → *prestica*, *torta* → *tortica*.

Za slovenski prostor je najznačilnejša pehtranova potica, za najbolj priljubljeno pa velja orehova potica. Kot ugotavlja Maja Godina Golija (2014), poznamo več kot dvajset vrst potic, po podatku v opisu enote nesnovne kulturne dediščine pa celo več kot sto⁵. Potice razlikujemo glede na moko, iz katere je pripravljeno testo, in glede na nadev. Navajanje nadevov hitro izkaže uporabnost za izpeljavo izsamostalniških pridevnikov s pomenom snovnosti: po vzoru *orehova potica* lahko učeči se izpeljujejo snovne pridevnike z različnimi obrazili, npr. *potica z nadevom iz rozin je rozinova potica*; *drobnjak* → *drobnjakova potica*, *ajda* → *ajdova*, *mak* → *makova*, *lešnik* → *lešnikova*, *žemlje* → *žemljeva*, *med* → *medena*, *čokolada* → *čokoladna*, *skuta* → *skutna*. V Sloveniji je najstarejša potica z nadevom iz pehtrana – ponekod ji rečejo kar *pehtranka*, drugod, ker je *pehtranova*, jo imenujejo *pehtranovka*; besedi sta v sopomenskem odnosu oz. sopomenki, kar zmorejo prepoznati tudi učenci. Po danem vzoru je v učnem procesu mogoča tvorba tudi višjestopenjskih samostalniških izpeljank iz pridevnikov, npr. *mlinci* → *mlinčeva potica* → *mlinčevka*, *ocvirki* → *ocvirkova potica* → *ocvirkovka*. *Ocvirkovka* ima prav tako sopomenski izraz *špehovka*. To v primerjavi z naštetimi primeri npr. omogoči prepoznavanje strukturnih sestavin tvorjenke oz. obratni pristop: *špehovka* ← *špehova potica* ← *špeh*. Sicer pa je *špeh* pogovorni izraz za *slanino*, kar znova napelje na iskanje knjižnih sopomenk.

Medtem ko se doslej naštete potice razločujejo glede na ključno sestavino nadeva (ali tudi testa), poznamo še potice, imenovane glede na pokrajino, iz katere izhajajo, npr. *belokranjska potica*. Tak primer kot zgled omogoči izpeljavo pridevnikov vrstne svojine ob zapisanih samostalniških jedrih, npr. Prekmurje – *prekmurska* gibanica, Pohorje – *pohorska* omleta, *Idrija* – *idrijski* žlikrofi, tako pa učenci spoznajo še nekatere druge značilne jedi, medtem ko njihova poimenovanja poudarjajo tudi geografsko pestrost kulinarike.

Izhodišče za iskanje protipomenk je mogoče najti v nekaterih pridevnikih ali prislovihih, ki jih najdemo v zapisanem kuharskem receptu za *preste*, npr. *trd* – *mehek*, *dolg* – *kratek*, *tanek* – *debel*; *hitro* – *počasi*.

⁵ Opis enote nesnovne kulturne dediščine: *Peka potic*, 14. 12. 2021. Pridobljeno 27. 3. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NESNOVNA/RNSD_SI/Rzd-02_00098.pdf.

Kot narečni zanimivosti je ob potici mogoče izpostaviti narečni sopomenki *gubanica* (na Primorskem) in *povitica*⁶ (v Beli krajini in Prekmurju). Učencem je lahko prepuščeno ustvarjalno razmišljanje, od kod izhajata izraza. V nasprotju s prej imenovanimi poticami, ki se v glavnem poimenujejo po sestavini, poimenovanji *gubanica* in *povitica* izvirata iz pridevnikov, izhajajočih iz glagolov, ki določajo način priprave jedi, torej *gubanica* je zato, ker jo *gubamo* in je *gubana*, *povitica* zato, ker jo *povijemo* in je *povita*. Po tem zgledu lahko učenci iščejo podobne rešitve, npr. za *zloženko* (← *zložen* ← *zložiti*), ki je enobesedni sopomenski izraz za še eno slovensko kulinarčno posebnost – *potratno potico*. Najbrž bi vprašanje, zakaj se potica imenuje *potratna*, zahtevalo od učencev nekaj več premisleka, ob učiteljevi pomoči pa bi ugotovili, da je *potratna* zato, ker je, s sopomenko, *razkošna* – vsebuje namreč različne nadeve. Z vidika besnodružinskega obsega ima leksem *potica* skromno besedno družino,⁷ pobuda za razmislek pa je lahko npr. vprašanje, kaj je *potičnica*. Gre seveda za posodo (navadno ločeno), v kateri se peče potica. Ker je posoda namenjena za peko *potice*, se imenuje *potična posoda*, uporabniki pa so zvezo poenobesedili v *potičnico*.

Že iz naslova pesmi gre razbrati, da potico *pečemo*, mnoge gospodinje jo *pečejo* v posebnem *pekaču* – učenci lahko najdejo celo vrsto besed, ki izhajajo iz istega korena, npr. *peči*, *speči*, *popечи*, *zapeči*, *pek*, *pekov*, *pekovka*, *peka*, *peč*, *pečica*, *pekač*, *pečen*, *pečenje*, *pečenka*, *pečenica*, *pečenjak*. Na ta način širijo besedno družino, znotraj te pa po vzorcih, ki jih (s)poznajo, iščejo vzporednice, npr. za tvorbo manjšalnic (npr. *pečka*, *pečica*), tvorbo samostalniških izpeljank iz glagolov za vršilca dejanja (npr. *pek*) in dejanje (npr. *pečenje*), tvorbo ženskega para moškemu (npr. *pekovka*), pridevniških izpeljank iz samostalnikov za svojino (npr. *pekov*, *pekovkin*). Po zgledu leksema *pekarna*, ki označuje prostor, lahko učeči se iščejo podobne izpeljanke oz. izpeljanke z istim priponskim obrazilom, npr. *kavarna*, *keksarna*, *mlekarna*, *oljarna*, *sirarna*, *slasčičarna*, *sladoleđarna*. Kot izhodišče lahko služi kuharski recept za preste, ki sledi pesmi, saj lahko iz navodila za pripravo učenci izpišejo besede istega korena, npr. *pekač*, *peči*, *pečica*, *pečen*, starejše učence pa je mogoče opozoriti še na zveze tipa *peki papir*.

Med smiselnimi nalogami za širjenje besedišča s pomočjo besednih družin je snovanje (po)ustvarjalnih pesmic ali zgodbic, v katerih učenci uporabijo

⁶ *Etimološki slovar* (Snoj 2016) pojasnjuje, da je izraz *potica* nastal v nar. razvoju iz star. *povitica* (16. stol.), kar je izpeljano iz trnega deležnika **pōvītъ* 'povīt' glagola **povīti* in prvotno pomeni 'povito, zavito pecivo, zavitek' (Be III, 96). Nekateri pa menijo, da izraz prihaja iz latinske besede *potissimus*, ki pomeni 'nekaj najboljšega, najvišjega' (Godina Golija 2014: 56).

⁷ Po SSKJ 2 ob *potička*, *potičica*, *potičnica* le še nar. *potičevje* 'nadev za potico'.

čim več besed, izhajajočih iz istega korena. Istokorenske tvorjenke so ključni primer tako pomenske kot oblikovne povezanosti in nudijo smernice, kako po določenem vzoru tvoriti novo besedje – ustvarjalno in domiselno, kar je konec koncev tudi ključno vodilo usvajanja znanja pri otrocih. Primer za zapolnjevanje besednih družin z izvirnimi novotvorjenkami, ki služijo besedni igri in ustvarjalnosti, je sledeč: če je *pek tisti, ki peče*, in npr. *picopek tisti, ki peče pice*, kako se imenuje *tisti, ki peče potice*? To je lahko npr. *poticopek*. Nadalje to predstavlja izhodišče za podobne tvorjenke, ki jih učenci navajajo, iz njih pa skušajo tvoriti tudi ženske pare k moškospolskim tvorjenkam, npr. *poticopekovka, tortopekovka* ipd.

Nenazadnje pa se z besedo *potica* lahko učenci poigrajo tudi tako, da v njej poiščejo druge besede, ki poimenujejo jed – zlahka najdemo v besedi *potica* podomačeno besedo *pica*, ki je italijanska jed, znana po vsem svetu, pri otrocih pa bržkone še posebej priljubljena. In to je lahko odlična napeljava k medkulturnim povezavam. Zanimivo – *pica* je v bistvu vrsta *pite* (Novak in Lenarčič 2009: 820), prav besedo *pita* pa bi z nekaj truda učenci v besedi *potica* tudi našli. Ravno tako lahko najdejo še besede z drugih tematskih polj, npr. *pot, top, ptica, opica, copat ...* Pri tem je učence treba opozoriti na to, da besede, ki imajo v delu enako črkovno oz. glasovno zaporedje, ne pripadajo nujno isti besedni družini.

Žganci

Žganci so omenjeni že v naslovu izbrane pesniške zbirke, recept za koruzne žgance pa sledi ljudski *Na planincih lušno biti* (Pušenjak 2022: 12). V pesmi učenci lahko poiščejo neknjižne besede in jih nadomestijo s knjižnimi sopomenkami, npr. *lušno* – pog. prijetno, zabavno, *špas* – niž. pog. potegavščina, šala, hkrati pa umetnostno besedilo omogoča iskanje manjšalnic, npr. *planince* ← *planine*, *dolince* ← *doline*, *kravca* ← *krava* z obrazilom *-ca* kot reducirano različico pogostejšega obrazila *-ica*, kar omogoča izpostavitvev jezikovnih različic *planinca* – *planinica*, *dolinca* – *dolinica*, *kravca* – *kravica*. Podobno lahko izpostavimo *pastirc* – *pastir* kot reducirano različico obrazila v leksemu *pastirec*. Sopomensko različico manjšalnice bi lahko poiskali tudi v leksemu *pastirček*. Na variantnost obrazil naletimo tudi ob manjšalnicah ženskega para, tj. *pastir* → *pastirica* → *pastiričica*, *pastirička*. V pesmi najdemo besede, ki niso zapisane manjšalno, manjšalnice pa lahko izpeljejo učenci, npr. *mleko* → *mlekec*, *lonec* → *lonček*, *žganci* → *žgančki*; *megla* → *meglica*, *muha* → *mušica*; *sonce* → *sonček*, *soncece*.

V verz *Na planincih lušno biti, tam je dosti mleka piti* je omenjeno tudi *mleko*, ki nudi možnosti za dopolnjevanje besedne družine, npr. *mlekar*,

mlekarjev, mlekarica, mlekarka, mlekaričin, mlekec, mlečen, mlečnat, mlekarna, mlekarkstvo.

S pomočjo kuharskega recepta se učenci seznanijo s sestavinami in postopkom priprave, ob tem pa z nekaterimi osnovnimi prehranskimi leksemi. Med sestavinami so *koruzna moka, slan krop*, pri čemer lahko učenci sami sklepajo na sestavini, ki ju še potrebujemo, tj. *sol* in *vodo, mast* in *ocvirki*. Žganci so narodna jed⁸ v obliki večjih ali manjših grudic iz moke ali zdroba, kuhanega v vodi (Novak in Lenarčič 2009: 1269–1270). Poleg koruznih žgancev poznamo še npr. žgance iz ajde oz. ajdove moke – *ajdove žgance* in žgance iz krompirja – *krompirjeve žgance*, kar je lahko enostavno izhodišče za prepoznavanje tvorbenih postopkov za izsamostalniško izpeljavo pridevnikov, ki imajo pomen snovnosti. Ob koruznih žgancih lahko učenci spoznajo še eno slovensko ljudsko jed, in sicer t. i. oženjene žgance – v slanem kropu skuhanemu krompirju dodajo ajdovo moko, napravijo na sredo luknjo in vrejo še nekaj časa, nato odlijejo vodo in pomešajo, med mešanjem prilivajo vročo mast, na koncu pa s kuhalnico oblikujejo žgance in jih potresejo z ocvirki. Ustvarjalni pogovor z učenci lahko spodbudi vprašanje, od kod oz. zakaj ime *oženjeni žganci*.

Tako potica kot žganci sodijo med močnate jedi, ki so za slovenski prostor, kot izkazujejo narodoslovne raziskave, tipične. Z učenci je mogoče govoriti o tem, da so *močnate* jedi tiste, ki vsebujejo moko. Del tradicionalne slovenske kulinarike je *močnik*, tj. močnata jed iz v vodi ali mleku zakuhane pšenične, koruzne ali ajdove moke (tudi zdroba). Po načinu priprave je zelo znan *usukani močnik* – iz moke, jajc in vode se med dlanmi napravijo oz. *usukajo* svaljki – *usukanci*, ki jih pozneje zakuhajo.

Repa in fižol

Besedilno izhodišče obravnave predstavlja ljudska pesem *Joj, joj, joj, repa in fižol* (Pušenjak 2022: 18), v kateri se kot živež omenjajo še *ribe, polenta* in *fige*. Kuharski recept, ki sledi, v naslovu ob *repi* in *fižolu* omeni še *krompir*. Za pripravo repe s krompirjem in fižolom, kot zahteva kuharski recept ob navedbi sestavin, potrebujemo *kislo repo, krompir, ščep soli, rjavi fižol, lovorjeve liste* in *mleto papriko*, v opisu postopka pa beremo, da je treba dodati še *ocvirke z mastjo* in *moko*. Ob besednih zvezah *kisla repa, rjavi fižol, lovorjev list* ipd. je opazno, da se poleg enobesednih leksemov spoznavajo tudi večbesedni,

⁸ Ob iztočnici narodna jed avtorja *Kuharske enciklopedije* (Novak in Lenarčič 2009) razlagata, da gre za izbrane kmečke jedi, ki jih delno izboljšajo, priredijo in ponudijo kot značilnost posameznega naroda – jedem, ki so med narodom že dolgo prisotne, rečemo tudi ljudske jedi.

ki jih učenci v zavest usvajajo kot stalne besedne zveze. Obenem so samostalniškojdrne besedne zveze z vrstnoprivedniškim prilastkom lahko zgled, ob katerem učenci širijo besedišče na način, da poiščejo vrstni pridevnik za jedrno besedo *krompir*, npr. *sladki krompir*, *mladi krompir*, ali še druge vrste za fižol, npr. *beli*, *rdeči*, *stročji*. Ob besedni zvezi *lovorjev list* gre opozoriti tudi na dvojnico *lovorov list*. Primeri za spoznavanje sopomenskih razmerij na osnovi izhodiščnega besedila so lahko npr. *živež – hrana*, *fige – smokve*, za protipomenska razmerja pa npr. *kisla repa – sladka repa*, *večji (lonec) – manjši*, *hladna (voda) – topla*, *kuhan (krompir) – surov*, *vroča (zmes) – mrzla*, *dobro – slabo*, *dati – vzeti* ... V receptu omenjena živila omogočajo določanje nadpomenk, npr. za *repo*, *krompir*, *fižol*, *papriko*; za *lonec*, *ponev*, *kuhalnico*, *žlico*, podpomenke pa lahko poiščemo npr. za *ribe – postrv*, *krap*, *ščuka* idr.

Učni cilj, ki se nanaša na tvorbo manjšalnic, je mogoče razvijati ob primerih iz besedila, kot so npr. *repa* → *repica*, *voda* → *vodica*, *moka* → *mokica*, *krompir* → *krompirček*, *fižol* → *fižolček*, *ocvirki* → *ocvirčki*; *kuhalnica* → *kuhalničica*, *ponev* → *ponvica*, *lonec* → *lonček*, *žlica* → *žlička*, *pločevinka* → *pločevinkica*, *ura* → *urica*, *temperatura* → *temperaturica*, *minuta* → *minutka*, *minutica*.

Opis postopka za pripravo repe, krompirja in fižola je lahko izhodišče tudi za prepoznavanje besed iste besedne družine, npr. iskanje besed s korenomo *-kuh-*, saj v zapisanem besedilu najdemo *kuhaš*, *skuhaš*, *kuhan*, *kuhalnica*, obširna besedna družina korena pa omogoča nadaljnje dopolnjevanje tudi najmlajšim, npr. *kuhar*, *kuharček*, *kuharica*, *kuhinja*, *kuhinjica*, *kuhinjski*, *kuhanje*, *kuharija* ... Za izhodišče lahko izberemo leksem *krompir*, učenci pa tudi s pomočjo slovarja dopolnjujejo besedno družino, npr. *krompirjev*, *krompirček*, *krompirjast*, in spoznavajo njim morebiti še manj znano besedje, npr. *krompirišče* 'njiva, na kateri je rasel krompir', *krompirjavec* 'kdor rad je krompir', *krompirjevka* 1. 'cima krompirja', 2. 'voda, v kateri se je kupal krompir'. Besedišče lahko učenci širijo tudi tako, da navajajo, kaj vse je lahko krompirjevo, npr. *krompirjeva juha*, *solata*, *krompirjev pire*, *golaž*, *krompirjevi cmoki*, *žganci* ipd., ali kakšen vse je lahko krompir, npr. *pražen*, *pečen*, *kuhan*, *ocvrt*, *pretlačen* ...

Med vrsticami pesmi je omenjena tudi *polenta*, jed, ki je podobna žganecem. Z nalogo dopolnjevanja lahko učenci iz zapisanega samostalnika izpeljujejo pridevnike, npr. *Polento navadno skuhamo iz koruznega* (← *koruza*) *ali drugega žitnega* (← *žito*) *zdroba ali moke, soli in vode*. *Znana je bela polenta, zakuhana iz pšeničnega* (← *pšenica*) *zdroba, poznamo pa tudi krompirjevo* (← *krompir*) *polento*.

Razpravo z učenci omogoča opazovanje glagolov z različnimi predponami, npr. *pre-liti*, *od-liti*, *za-liti*, *do-liti*; *s-kuhati*, *po-kuhati*, *pre-kuhati*, *v-kuhati*, *za-kuhati* ...

Na osnovi izbranih besedil, ki povezujejo ljudsko pesemsko in kulinarčno dedičino, ugotavljamo, da učenci ob njih lahko uresničujejo in dosegajo v učnem načrtu zabeležene cilje za razvijanje poimenovalne zmožnosti. Poimenujejo različna bitja, predmete, dejanja s knjižnimi besedami in besednimi zvezami, razlagajo besede in besedne zveze iz besedila. Ob obravnavanih besedilih se seznanjajo s pogostimi in splošnimi besedami s tematskega polja slovenske (nacionalne) kuhinje, npr. *fižol*, *krompir*, *kumina*, *mleko*, *moka*, *olje*, *repa*, *sol*, te besede pa so lahko iztočnice za višjestopenjske tvorjenke, npr. *moka* → *močnat* → *močnik*; *ocvirki* → *ocvirkova* → *ocvirkovka*. Obenem se seznanjajo s posebnim, avtohtonim besedjem, ki poimenuje značilne slovenske ljudske jedi, npr. *potica*, *pehtranovka*, *mlinčevka*, *žganci*. Besede in besedne zveze iz besedila lahko smiselno uporabljajo v svojem besedilu, npr. s poustvarjanjem pesmi, vezanih na druge narodne jedi, ki jih poznajo, ali na svojo najljubšo jed. Na ta način v skladu z učnim načrtom razvijajo tudi recepcijsko zmožnost; tvorijo sopomenske nize (nevtralna in zaznamovana raba); izmišljajo si nove besede (tudi nesmiselnice), besede daljšajo in krajšajo; tvorijo nove besede po vzorcu iz besedila. Zlahka uresničljiv je tudi cilj navajanja knjižnih besed z istega tematskega polja, učenci obenem iščejo in določajo različna razmerja med besedami. Že po sestavinah lahko npr. jedi skupinimo na *rastlinske*, *močnate*, *mlečne*, glede na priložnost pa npr. med *vsakdanje* in *praznične*. Učenčevo besedišče na nižji razredni stopnji se širi v veliki meri s prepoznavanjem pomenskih razmerij, v prvi vrsti nad- in podpomenskih razmerij, pozneje so- in tudi protipomenskih, npr. *repa*, *krompir* in *fižol* so vrsta zelenjave; *fige* so sadež; *figa* je sopomenka za *smokvo*. Protipomenske pare je mogoče iskati predvsem na osnovi pridevnikov, prislovov in glagolov, npr. *kisla* (*repa*) – *sladka* (*repa*), *zgornja* (*plast*) – *spodnja* (*plast*), *dosti* – *malo*, *spodaj* – *zgoraj*, *naliti* – *odliti*, *pokriti* – *odkriti*.

V 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju tvorijo učenci manjšalnice in ljubkovalnice, kar v veliki meri omogočajo sestavine in jedi, npr. *presta* → *prestica*, *riba* → *ribica*, *figa* → *figica*, *potica* → *potička*, *fižol* → *fižolček*, *piškot* → *piškotek*, pa tudi kuhinjski pribor, npr. *kuhalnica* → *kuhalničica*, *vilice* → *viličke*, *žlica* → *žlička*, ženski par moškemu in obratno, npr. *pastir* → *pastirica*, samostalniške izpeljanke iz glagolov za živega in neživega vršilca dejanja, npr. *kuhar*, *pek*; *tlačilka*, *pršilka*, prostor dejanja, npr. *pečica*. Glagoli v kuharskih receptih pogosto izpolnjujejo cilj tvorbe samostalniških izpeljank iz glagolov za pomen dejanja, npr. *brbotati* → *brbot*, *brbotanje*; *kuhati* → *kuha*, *kuhanje*; *mešati* → *mešanje*; *pečti* → *pečenje*, *peka*; *prilivati* → *prilivanje*; *rezati* → *rezanje*; *vreti* → *vrenje*, *vretje*; *vzhajati* → *vzhajanje*. Veliko možnosti ponujajo zlasti pridevniške izpeljanke iz samostalnikov za snovnost: npr. *riba* → *ribji*, *krava* → *kravji*, *fižol* → *fižolov*, *paprika* → *paprikov*, *ocvirki* → *ocvirkov*, *moka* → *močnat*, *mleko* → *mlečen*, *repa* → *repen*, pa tudi za svojino, npr. *mati* → *materin*, *pastir*

→ *pastirjev*, *pastirc* → *pastirčev*, *pastirica* → *pastiričin*. Na tematskem polju prehrane niso produktivne samostalniške izpeljanke iz pridevnikov za nosilca lastnosti, so pa zato produktivnejše tvorjenke s pomenom nosilnika lastnosti, npr. *fižolova* → *fižolovka*, *krompirjeva* → *krompirjevka*, *ocvirkova* → *ocvirkovka*, po tovrstnih zgledih pa lahko ob učiteljevih predlogih še npr. *bel* → *beljak*, *rumen* → *rumenjak*, *meden* → *medenjak*, *sladek* → *sladica*.

V 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju učenci v skladu z učnim načrtom ob danem korenu navajajo knjižne besede iz iste besedne družine, npr. *fižol*, *fižolček*, *fižolast*, *fižolov*, *fižolovec*, *fižolovka*, pri čemer si lahko pomagajo s slovarjem in ugotavljajo, da je npr. etn. *fižolčkati* 'igrati s fižolom', *fižolovina* 'fižolova slama', *fižolovica* nar. vzh. 'fižolova juha'. Učenci lahko ob besedilih tvorijo tudi pridevniške izpeljanke s pomenom uporabnosti ali namenjenosti, npr. *hladiti* → *hladilen*, *kuhati* → *kuhalen*, *mešati* → *mešalen*, in še samostalniške izpeljanke iz pridevnikov, ki poimenujejo napravo, npr. *hladilen* → *hladilnik*, *kuhalen* → *kuhalnik*, *mešalen* → *mešalnik*, ter lastnost, npr. *topel* → *toplota*, *kisel* → *kislota*, *slan* → *slanost*. Učenci lahko ob tovrstnih besedilih spoznavajo tudi večpomenske besede, npr. *figa* 1. 'nizko južno drevo z dlanastokrpimi listi ali njegov sočni, sladki sad', 2. 'zvitke v kroglasto obliko spetih las', 3. pog., pri zavrnitvi, zanikanju 'pest s palcem, položenim med kazalec in sredinec', 4. nav. mn. 'okrogel iztrebek, zlasti konjski', 5. pog., ekspr. 'kar je malo vredno, nepomembno' ... Ob besedilih, ki smo jih predstavili, pa je mogoče z učenci spregovoriti tudi o besedah in besednih zvezah s prenesenim pomenom, učenci lahko spoznavajo frazeme in pregovore ter ugotavljajo, kaj so npr. *leteči žganci*,⁹ zakaj je *spanec boljši kot žganec* ('spanje je koristnejše kot jed')¹⁰ in kako je *govoriti, kot bi imel žgance v ustih* ('nerazločno, nerazumljivo').

S pomočjo kuharskih receptov se učeči seznanijo tudi z drugim besediščem, ki sodi na tematsko polje kuhinje, tj. s kuhinjskim priborom, npr. *čopič*, *kuhalnica*, *lonc*, *pekač*, *pokrovka*, *ponev*, *pršilka*, *skleda*, *tlačilka*, *vilice*, *žlica*. S pomenskega vidika pa lahko razglabljamo npr. o razliki med *pokrovom* in *pokrovko*, *loncem* in *lončkom*, *kuhalnikom* in *kuhalnico*, *vilicah* in *vilah*. Na ta način učenci spoznajo, da so prav obrazila tisti strukturni del besede, ki lahko bistveno vpliva na pomen.

Na leksikalni ravni so za kuharske recepte značilni tudi števniki, predvsem glavni, ter različni količinski izrazi oz. izrazi za merske enote, npr. *200 g (kvasa)*, *1 žlica (mlete paprike)*, *ščepl (soli)*, *malo (masti)*. Ob prebiranju kuharskih

⁹ Frazem izhaja iz izvirnega poimenovanja znane, priljubljene jedi. Sestavina *leteči* ponazarja poreklo ocvrtih piščancev, ki živi lahko letijo, medtem ko so *žganci* kot pogosta in tipično slovenska jed tu prisposodba za priljubljeno jed sploh (Keber 2011).

¹⁰ Po reku *spanec je boljši kot žganec* je nastal frazem *vedeti, kdaj je čas za spanec in žganec*, ki pomeni, da vemo, kdaj se kaj spodobi početi (Keber 2011).

receptov se učenci tako seznanjajo tudi z naravnimi števili in številom 0 ter merskimi enotami, ki so del temeljnih učnih sklopov pri matematiki že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju (*UN Matematika* 2011). Že v 1. vzgojno-izobraževalnem obdobju lahko usvajanje in razvijanje poimenovalne zmožnosti na osnovi besedil, ki odstirajo kulinarčno dediščino, smiselno povežemo tudi z vsebinami pri predmetu spoznavanje okolja, pri katerem učenci po učnem načrtu (*UN Spoznavanje okolja* 2011) spoznajo vidike življenja ljudi v preteklosti in danes tudi na področju prehrane ter spoznavajo pomen dediščine, v 4. in 5. razredu pa s predmetom družba, pri katerem učenci spoznavajo slovensko kulturno dediščino ter razvijajo pozitiven odnos do nje, razvijajo zavest o narodni identiteti in državni pripadnosti ipd. (*UN Družba* 2011).

ZAKLJUČEK

Čeprav je hrana nujni vsakodnevni segment človekovega življenja, ni zgolj eksistencialno potrebna dobrina. Prehranske navade so odraz socialnih in kulturnih dimenzij v preteklosti in danes, prehranska dediščina pa je tudi v sodobnem času ena bistvenih sestavnic, ki kreirajo narodno identiteto. Prispevek kulturno zavest, izvirajočo iz poznavanja kulinarčne dediščine, vpleta v razvijanje poimenovalne zmožnosti kot zmožnosti razumevanja besed in (stalnih) besednih zvez za prejemnika ter zmožnosti poimenovanja bitij, stvari, njihovih lastnosti, dejanj ipd. za sporočevalca (Križaj in Bešter Turk 2018: 11), in sicer na osnovi umetnostnih (ljudske pesmi) in neumetnostnih (kuharski recepti) besedil, ki odstirajo kulinarčno dediščino, upoštevajoč otroškega naslovnika. Pokaže se, da se ljudsko slovstvo in kulinarčna dediščina kot entiteti kulturne dediščine smiselno združujeta v procesu razvijanja poimenovalne jezikovne zmožnosti. Tematsko polje slovenske narodne kuhinje je izrazito široko in ponuja številne možnosti za navajanje knjižnih besed istega tematskega polja, prehranska leksika pa je preprosto izhodišče za tvorbo besed, kot jih narekujejo zlasti cilji, povezani z besedotvorjem. Navezava ljudskih pesemskih besedil in kuharskih receptov narodnih jedi je v učnem procesu funkcionalna posebej za spoznavanje tvorjenk izsamostalniške privedniške izpeljave s pomenom snovnosti (npr. *ajda* → *ajdov*, *krompir* → *krompirjev*, *mleko* → *mlečen*, *riba* → *ribji*), modifikacijske samostalniške izpeljave s pomenom manjšalnosti (npr. *potica* → *potička*, *presta* → *prestica*, *piškot* → *piškotek*, *žganec* → *žganček*), spoznavanje in tvorbo privedniških izpeljank iz samostalnikov za svojino (npr. *kuhar* → *kuharjev*, *kuharica* → *kuharičin*, *pek* → *pekov*, *pekovka* → *pekovkin*), samostalniških izpeljank iz glagolov za pomen dejanja (npr. *brbotati* → *brbot*, *brbotanje*; *kuhati* → *kuha*, *kuhanje*), opazovanje in usvajanje odnosov med besedami (npr. *žito*: *ajda*, *koruza*, *pšenica*; *figa*

– *smokva; hladen – topel, kuhan – surov*), dopolnjevanje besednih družin (npr. *krompir, krompirjev, krompirjevka, krompirjevec, krompirišče*). Učenci že ob prebiranju sestavin spoznavajo splošno besedišče s področja prehrane (npr. *moka, mleko, olje, repa, sol*), obenem pa prihajajo v stik s t. i. etnološkim besedjem (npr. *potica, močnik, usukanci*). Ob enobesednih leksemih se poučijo tudi o večbesednih leksemih (npr. *kisla repa, lovorov list*) in spoznajo besede oz. besedne zveze s prenesenim pomenom (npr. *leteči žganci*).

Raziskovanje značilnih jedi sodi na široko področje etnologije kot vede o materialni, družbeni in duhovni kulturi posameznih ljudstev oz. narodov. Prispevek pa nekatera temeljna spoznanja narodopisnih študij o prehranski dediščini Slovencev prenaša v jezikovni pouk slovenščine na razredni stopnji osnovne šole in v okviru ciljev razvijanja poimenovalne zmožnosti kot ene izmed ključnih podvrst jezikovne sporazumevalne zmožnosti pokaže, kako lahko učeči se dosegajo leksikalno kompetenco in hkrati spoznavajo dediščino kot del slovenske tradicije in narodne identitete, ob tem pa razvijajo tudi spoštljiv vrednostni odnos do nje. Z vključevanjem kulturne dediščine v pouk doprinašamo k njenemu ohranjanju in posredovanju naslednjemu rodu – le tako namreč obstoji. Učenci z razvijanjem pozitivnega odnosa do jezika in kulture svojega naroda razvijajo tudi pozitiven odnos do drugih kultur in jezikov drugih narodov ter narodnih skupin.

VIRI IN LITERATURA

Barbara Bednjički Rošer, Na poteh srečanj z dediščino v vrtcu. *Didakta*, 2017, 26 [i. e. 27], 194, str. 55–58. Pridobljeno 19. 4. 2023, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-10VN9U4L>.

Marja Bešter Turk, Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56, 2011, 3–4, str. 111–130.

Blažič Milena Mileva, Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli (2011) v luči sodobnih pogledov na pouk mladinske književnosti, *Jezik in slovstvo* 2019, 64, 1, str. 11–19. Pridobljeno 9. 4. 2023, <https://dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-4FBNW2RO/8c08f55d-30c2-4379-88e6-2f9f9458933f/PDF>.

Janez Bogataj, *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana 1992.

Ljudmila Bokal, Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed. *Traditiones*, 1996, 25, str. 297–307. Pridobljeno 12. 4. 2023, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-8JTQMOUH>.

Tadeja Filo, *Vabilo, novica, poljudnoznanstveni prispevek in opis postopka v učbeniškem gradivu ter v projektu Slovenščina na dlani*. Magistrsko delo. Maribor 2021.

Lara Godec Soršak, *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju* (doktorska disertacija). Ljubljana 2019.

Maja Godina Golija, Teoretična izhodišča etnološkega proučevanja prehrane. *Traditiones*, 1996, 25, str. 211–221. Pridobljeno 12. 4. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-SECE86EP/484bd32b-05ff-4208-8d51-a1e5c23e14b6/PDF>

Maja Godina Golija, Materialne sledi kulture: prazniki in praznična miza Slovencev v 20. in 21. stoletju. V: Ingrid Slavec Gradišnik (ur.), *Etnološki pogledi in podobe*. Ljubljana 2008, str. 111–128.

Maja Godina Golija, Potica in njene zgodbe: Slovenci v Srbiji in simbolni pomen hrane. V: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu = Two homelands: migration studies*, 2014, 39, str. 55–66. Pridobljeno 27. 3. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-BIUMLU72a77c0c-180d-4eed-8302-250a1f090038/PDF>.

Vesna Gomezel Mikolič, Narodna in jezikovna zavest kot konstitutivni sestavini etnične identitete in narodne ozaveženosti. V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana 2000, str. 99–107.

Katarina Jaklitsch Jakše, Dragica Haramija, Razvijanje družinske pismenosti in medkulturnih odnosov ob kuharskih knjigah za (predšolske) otroke. V: Dragica Haramija, Simona Pulko (ur.), *Pogledi na slovenščino kot neprvi jezik v zgodnjem izobraževanju*. Maribor 2021, str. 377–405. Pridobljeno 9. 4. 2023, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/583>.

Tina Jugović, Pri sosedih za mizo: brežekvivalentna leksika in njene leksikografske rešitve v slovensko-hrvaškem in slovensko-srbskem slovarju. V: *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 5. Lublin 2015, str. 132–140. Pridobljeno 4. 2. 2023, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_zcm_2016_5_132.

Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana 2011. Pridobljeno 10. 4. 2023, www.fran.si.

Svjetlana Kolić-Vehovec, Sonja Pečjak, Neža Ajdišek in Barbara Rončević, Razlike med spoloma v (meta)kognitivnih in motivacijsko emocionalnih dejavnikih bralnega razumevanja. *Psihološka obzorja* 17, 2018, 4, str. 89–116.

Susie Loraine, *Vocabulary development*. Super duper handouts number 149. Greenville 2008.

Mira Krajnc Ivič, Razumevanje besedil. 7. gradnik. V: Dragica Haramija (ur.), *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor, Ljubljana 2020, str. 189–210. Pridobljeno 22. 12. 2022, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/515>.

Simona Kranjc, Slovnicična zmožnost otrok na besedotvorni ravni. *Jezik in slovnstvo* 1995/96, 41, 6, str. 309–326. Pridobljeno 6. 5. 2023, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PKX53MCI>.

Martina Križaj, Marja Bešter Turk, 2018. *Jezikovni pouk: čemu, kaj in kako?* Ljubljana: Rokus Klett.

Olga Kunst Gnamuš, *Govorno dejanje – družbeno dejanje: komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana 1984.

Jože Lipnik, Radomir Matić, *Metodika govorne vzgoje: priročnik za delo vzgojiteljic in staršev*. Maribor 1993.

Ljubica Marjanovič Umek, Urška Fekonja Peklaj in Sonja Pečjak, *Govor in branje otrok: ocenjevanje in spodbujanje*. Ljubljana 2012.

Ljubica Marjanovič Umek, Urška Fekonja, Zgodnji govorni razvoj: Varovalni in dejavniki tveganja v družinskem okolju. *Javno zdravje* 2, 2019, str. 1–13. Pridobljeno 26. 4. 2023, https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/marjanovic_umek_et_al._jz_2019_02.pdf

Paul Nation, *Learning vocabulary in another language*. Cambridge 2001.

Bogdan Novak, Simon Lenarčič, *Kuharska enciklopedija: svet gastronomije od A do Ž*. Ljubljana 2009.

Sonja Pečjak, *Psihološki vidiki bralne pismenosti. Od teorije k praksi*. Ljubljana 2012.

Tomaž Petek, Vpogled v razumevanje besedišča učencev 8. razreda. V: Tomaž Petek (ur.), *Bralno razumevanje na preizkušnji*. Ljubljana 2022, str. 97–128. Pridobljeno 26. 4. 2023, <https://zalozba.pef.uni-lj.si/index.php/zalozba/catalog/view/199/460/485-1>.

Program osnovna šola. Družba. Učni načrt. Ljubljana 2011. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_druzba_OS.pdf

Program osnovna šola. Matematika. Učni načrt. Ljubljana 2011. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_matematika.pdf

Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja). Ljubljana 2018. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf.

Program osnovna šola. Spoznavanje okolja. Učni načrt. Ljubljana 2011. Pridobljeno 22. 4. 2023, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_spoznavanje_okolja_pop.pdf

Metka Pušenjak (ur.), *Pastirica žgance kuha*. Ljubljana 2022.

Alenka Rot Vrhovec, Besedišče učencev 5. razreda. V: Tomaž Petek (ur.), *Bralno razumevanje na preizkušnji*. Ljubljana 2022, str. 69–96. Pridobljeno 26. 4. 2023, <https://zalozba.pef.uni-lj.si/index.php/zalozba/catalog/view/199/460/485-1>.

SEJO = *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*. Ljubljana 2011. Pridobljeno 12. 12. 2023, <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>.

Marko Snoj (ur.), *Slovenski etimološki slovar*, 3. izd. Ljubljana 2016.

SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Pridobljeno 8. 5. 2023, <http://www.fran.si/>.

Zala Stanonik (ur.), *Slovenske pripovedke*. Maribor 2022.

Irena Stramljič Breznik, Umetnostno besedilo kot izhodišče za obravnavo besedotvorja osnovnišoli. *Jezik in slovstvo* 39, 1993/94, 7–8, str. 341–345. Pridobljeno 6. 5. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-5S6MXJ79/3ab54c6c-2f84-481b-85a2-ee35d1127ae8/PDF>.

Irena Stramljič Breznik, Kaša in nekatere močnate jedi v slovenskih frazemih. V: Marko Jesenšek (ur.), *Jeziki, literature in kulture v stiku: ob 200-letnici M. J. Lermontova, 110-letnici Srečka Kosovela in 100-letnici Vitomila Zupana*. Maribor 2014, str. 191–207.

Irena Stramljič Breznik, *Besedotvorje: teoretično, praktično in didaktično*. Maribor 2020.

Blanka Tivadar, Prisiljeni v okus: družbeno strukturiranje prehranjevalnih navad, *Emzin: revija za kulturo*, XIV, 3–4, str. 113–115.

Jerca Vogel, Jezikovna kulturna zavest pri pouku maternega/prvega jezika, *Jezik in slovstvo* 59, 4, str. 3–14. Pridobljeno, 12. 4. 2023, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-EVZMWPWF>.

Ines Voršič, Marija Ropič Kop, Besedišče: 5. gradnik. V: Dragica Haramija (ur.). *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor, Ljubljana 2020, str. 139–157. Pridobljeno 22. 12. 2022, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/515>.

SLOVENSKA KULINARIČNA DEDIŠČINA KOT IZHODIŠČE ZA RAZVIJANJE POIMENOVALNE ZMOŽNOSTI NA RAZREDNI STOPNJI

Povzetek

Prispevek bistvena spoznanja etnoloških študij o prehranski dediščini Slovencev povezuje z jezikovnodidaktičnim vidikom razvijanja poimenovalne zmožnosti in pokaže, kako je pri načrtnem razvijanju leksikalnih spretnosti na razredni stopnji mogoče učinkovito povezati književni in jezikovni pouk – na osnovi ljudskih pesmi in kuharskih receptov, ki odslikavajo kulinarčno dediščino, upoštevajoč otroškega naslovnika. Kot primerno izhodišče je bila izbrana zbirka *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022), ki prinaša izbor dvanajstih ljudskih pesmi, ki omenjajo določeno jed ali živilo, in kuharskih receptov, ki predstavijo postopek priprave omenjene ali podobne jedi. Tematsko polje slovenske narodne kuhinje je zelo široko in nudi številne možnosti za navajanje knjižnih besed istega tematskega polja, prehranska leksika pa je preprosto izhodišče za tvorbo besed, kot jih narekujejo zlasti cilji, povezani z besedotvorjem. Navezava ljudskih pesemskih besedil in kuharskih receptov narodnih jedi je funkcionalna posebej za spoznavanje tvorjenk izsamostalniške pridevniške izpeljave s pomenom snovnosti (npr. *ajda* → *ajdov*, *krompir* → *krompirjev*, *mleko* → *mlečen*, *riba* → *ribji*), modifikacijske samostalniške izpeljave s pomenom manjšalnosti (npr. *potica* → *potička*, *presta* → *prestica*, *piškot* → *piškotek*, *žganec* → *žganček*), spoznavanje pridevniških izpeljank iz samostalnikov za svojino (npr. *kuhar* → *kuharjev*, *kuharica* → *kuharičin*, *pek* → *pekov*, *pekovka* → *pekovkin*), samostalniških izpeljank iz glagolov za pomen dejanja (npr. *brbotati* → *brbot*, *brbotanje*; *kuhati* → *kuha*, *kuhanje*), opazovanje in usvajanje odnosov med besedami (npr. *žito*: *ajda*, *koruza*, *pšenica*; *figa* – *smokva*; *hladen* – *topel*, *kuhan* – *surov*), dopolnjevanje besednih družin (npr. *krompir*, *krompirjev*, *krompirjevka*, *krompirjevec*, *krompirišče*). Učenci že ob prebiranju sestavin spoznavajo splošno besedišče s področja prehrane (npr. *moka*, *mleko*, *olje*, *repa*), obenem pa prihajajo v stik s t. i. etnološkim besedjem (npr. *potica*, *močnik*, *usukanci*). Ob enobesednih se poučijo tudi o večbesednih (npr. *kisla repa*, *lovorov list*) leksemih in spoznajo besede oz. besedne zveze s prenesenim pomenom (npr. *leteči žganci*). Prispevek pokaže, kako lahko učenci dosegajo leksikalno kompetenco in hkrati spoznavajo dediščino kot del tradicije ter narodne identitete, ob tem pa razvijajo tudi spoštljiv odnos do nje in jo dojemajo kot nujno spremljevalko sodobnega življenja. Vključevanje kulturne dediščine v pouk je doprinos k njenemu ohranjanju. Učenci z razvijanjem pozitivnega odnosa do jezika in kulture svojega naroda razvijajo tudi pozitiven odnos do drugih kultur in jezikov drugih narodov.

SLOVENIAN CULINARY HERITAGE AS A STARTING POINT FOR DEVELOPING NAMING SKILLS AT CLASSROOM LEVEL

Summary

This article connects the essential findings of ethnological studies on the food heritage of Slovenians with the linguistic-didactic aspect of developing naming skills and shows how literature and language teaching can be effectively combined in the planned development of lexical skills at the classroom level – on the basis of folk songs and cooking recipes that reflect the culinary heritage, taking into account the child's addressee. The article also shows how the lexical skills of the children can be developed in a planned way. The collection *Pastirica žganice kuha* (Pušenjak 2022) was chosen as a suitable starting point, as it contains a selection of twelve folk songs that mention a particular dish or foodstuff, and cooking recipes that present the process of preparing that dish or a similar one. The thematic field of Slovenian folk cuisine is very broad and offers many possibilities for citing book-length words from the same thematic field, and the food lexicon is simply a starting point for the formation of words, as dictated in particular by vocabulary-building objectives. The linking of folk song lyrics and cooking recipes of folk dishes is functional especially for the recognition of the formations of the adjectival derivative with the meaning of materiality (e.g. *buckwheat* → *buckwheat*, *potato* → *potato*, *milk* → *milky*, *fish* → *fishy*), modifiable noun derivations with the meaning of diminutive (e.g. *potica* (*cake*) → *potička* (*smaller cake*), *presta* (*pretzel*) → *prestica* (*smaller pretzel*), *biscuit* → *cookie*, *žganec* (*spoonbread*) → *žganček* (*smaller spoonbread*)), learning adjectival derivatives of nouns for possessive adjectives (e.g. *cook* → *cook's*, *baker* → *baker's*), noun derivatives of verbs for the meaning of an action (e.g. *to babble* → *blubber*, *babbling*; *to cook* → *cook*, *cooking*), observing and learning the relationships between words (e.g. *cereal*: *buckwheat*, *maize*, *wheat*; *fig* – *fig (tree)*; *cold* – *warm*, *cooked* – *raw*), completing word families (e.g. *potato*, *potato plant*, *potato field*).

While reading the ingredients, the pupils are already familiarising themselves with general food vocabulary (e.g. *flour*, *milk*, *oil*, *turnip*) and are also coming into contact with so-called ethnological vocabulary (e.g. *potica* (*cake*), *močnik* (*mush*), *usukanci* (*small rolls*)). Alongside the single-word lexemes, they are also learning about multi-word lexemes (e.g. *sour turnip*, *laurel leaf*) and are getting to know the words or words of the figurative meaning (e.g. *leteči žganci* (*flying spoonbread*)). The article shows how pupils can achieve lexical competence and at the same time learn about heritage as part of tradition and national identity, while also developing a respectful attitude towards it and seeing it as a necessary companion to modern life. Integrating cultural heritage into the classroom is a contribution to its preservation. By developing a positive attitude towards the language and culture of their own nation, pupils also develop a positive attitude towards other cultures and languages of other nations.

DAS KULINARISCHE ERBE SLOWENIENS ALS AUSGANGSPUNKT FÜR DIE ENTWICKLUNG VON BENENNUNGSKOMPETENZEN AUF KLASSENEBENE

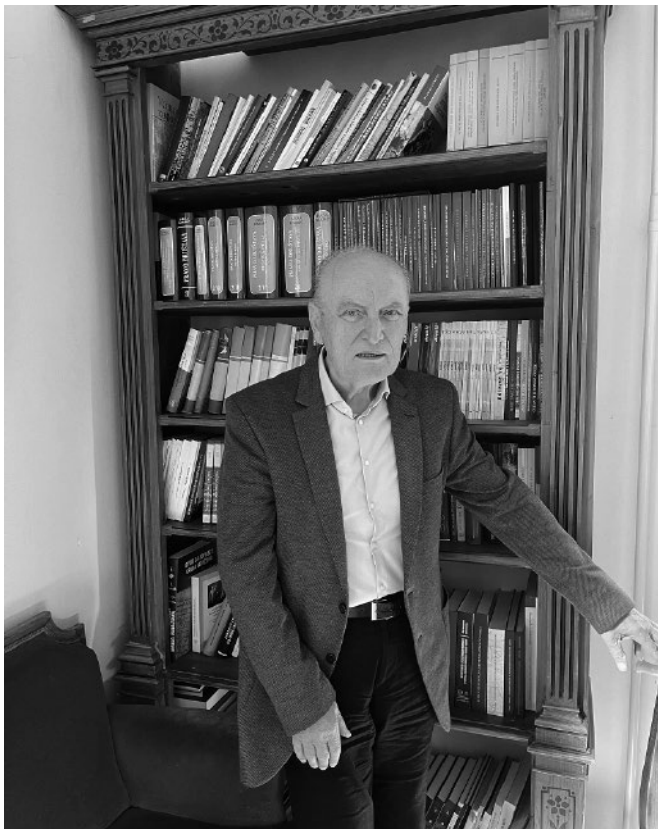
Zusammenfassung

Der Artikel verbindet die wesentlichen Erkenntnisse ethnologischer Studien über das kulinarische Erbe der Slowenen mit dem sprachdidaktischen Aspekt der Entwicklung von Benennungskompetenzen und zeigt auf, wie Literatur- und Sprachunterricht bei der geplanten Entwicklung lexikalischer Kompetenzen auf Klassenebene effektiv kombiniert werden können – auf der Grundlage von Volksliedern und Kochrezepten, die das kulinarische Erbe widerspiegeln, unter Berücksichtigung des kindlichen Adressaten. Als geeigneter Ausgangspunkt wurde die Sammlung *Pastirica žgance kuha* (Pušenjak 2022) gewählt, die eine Auswahl von zwölf Volksliedern enthält, in denen ein bestimmtes Gericht oder Lebensmittel erwähnt wird, sowie Kochrezepte, die den Prozess der Zubereitung dieses oder eines ähnlichen Gerichts darstellen. Das Themenfeld der slowenischen Volksküche ist sehr breit gefächert und bietet viele Möglichkeiten, Wörter aus demselben Themenfeld in Buchform zu zitieren, und das Lebensmittellexikon ist lediglich ein Ausgangspunkt für die Wortbildung, wie sie insbesondere durch die Ziele des Wortschatzaufbaus vorgegeben ist. Die Verknüpfung von Volksliedertexten und Kochrezepten von Volksgerichten ist vor allem für die Erkennung der Formationen der adjektivischen Ableitung mit der Bedeutung von Materialität funktional (z. B. *Buchweizen* → *Buchweizen*, *Kartoffel* → *Kartoffel*, *Milch* → *milchig*, *Fisch* → *fischig*), modifizierende Substantivableitungen mit der Bedeutung des Diminutivs (z.B. *Potitze* → *kleine Potitze*, *Brezel* → *kleine Brezel*, *Keks* → *Kekschen*, *Sterz* → *kleiner Sterz*), das Lernen von adjektivischen Ableitungen von Substantiven für Possessivpronomen (z. B. *Koch* → *vom Koch*, *Köchin* → *von der Köchin*, *Bäcker* → *vom Bäcker*, *Bäckerin* → *von der Bäckerin*), Lernen von Substantivableitungen von Verben für die Bedeutung einer Handlung (z. B. *babbeln* → *Brummeln*, *babbeln*; *kochen* → *Kochen* → *kochen*), Lernen der Beziehungen zwischen Wörtern (z. B. *kochen* → *Kochen* → *kochen*), Beobachten und Erlernen der Beziehungen zwischen den Wörtern (z. B. *Getreide*: *Buchweizen*, *Mais*, *Weizen*; *Feige* – *Feigenbaum*; *kalt* – *warm*, *gekocht* – *roh*), Vervollständigung von Wortfamilien (z. B. *Kartoffel*, *Kartoffelpflanze*, *Kartoffelstaude*, *Kartoffelbeet*).

Bereits beim Lesen der Zutaten machen sich die Schüler mit dem allgemeinen Lebensmittelwortschatz vertraut (z.B. *Mehl*, *Milch*, *Öl*, *Rübe*) und kommen auch mit dem so genannten ethnologischen Wortschatz in Berührung (z.B. *potica* (*Potitze*), *močnik* (*Mehlbrei*), *usukanci* (*Nockerln*)). Neben den Einwortlexemen lernen sie auch Mehrwortlexeme kennen (z.B. saure Rübe, Lorbeerblatt) und lernen die Wörter bzw. Begriffe mit figurative Bedeutung kennen (z. B. *fliegender Sterz*). Der Artikel zeigt, wie Schülerinnen und Schüler lexikalische Kompetenz erlangen und gleichzeitig etwas über das kulturelle Erbe als Teil der Tradition und der nationalen Identität lernen können, während sie gleichzeitig eine respektvolle Haltung ihm gegenüber entwickeln und es als notwendigen Begleiter des modernen Lebens betrachten. Die Einbeziehung des kulturellen Erbes in den Unterricht ist ein Beitrag zu seiner Erhaltung. Indem die Schüler eine positive Einstellung zur Sprache und Kultur ihrer eigenen Nation entwickeln, entwickeln sie auch eine positive Einstellung zu anderen Kulturen und Sprachen anderer Nationen.

I N M E M O R I A M

Dragutin Feletar (1941.-2023.),
geograf širokih pogleda i prosvjetitelj¹

Dragutin Feletar rođen je 10. srpnja 1941. godine u Velikom Otoku u današnjoj općini Legrad, a umro u Koprivnici 21. lipnja 2023. Njegovi roditelji

¹ Prof. dr. Dragutin Feletar je bio član uredniškog odbora *Časopisa za zgodovino in narodopisje* v obdobju 2006–2022.

su se u Veliki Otok doselili iz Donje Dubrave, kamo su se i vratili odmah nakon Drugog svjetskog rata. Tako je osnovnu školu polazio u Donjoj Dubravi (1948.-1952.) i Kotoribi (1952.-1956.), a gimnaziju u Varaždinu (1956.-1960.). Zemljopis je zavolio još u osnovnoj školi, pa je od 1960. do 1965. studirao na Geografskom odjelu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (diplomirao je kod akademika Josipa Roglića na temi »Industrija Međimurja«). Na geografskom odjelu PMF od 1971. do 1973. polazi poslijediplomski studij, a kao magistarski rad priznata mu je tada objavljena obimna geografsko-povijesna monografija »Podravina«. Doktorsku disertaciju na temu »Industrija u ekonomsko-geografskoj strukturi Podravine« obranio je 1982. pod mentorstvom profesora Velimira Rogića.

Od 1965. do početka 1983., Dragutin Feletar proveo je prvo kratko u prosvjeti, a nakon toga uglavnom u novinarstvu i kulturi. Već kao gimnazijalac aktivno surađuje u lokalnim novinama, osobito u čakovečkom tjedniku »Međimurje«, kasnije i u »Vjesniku« i Radio-Zagrebu. Kratko radi kao nastavnik u Osnovnoj školi u Donjoj Dubravi, gdje vodi i učeničke grupe mladih novinara, geografa i meteorologa, te izdaje šapirografirane novine »Dubravčan«. U to vrijeme počinje i njegovo bavljenje etnografskim temama.

Godine 1966. zapošljava se u tjedniku »Međimurje« u Čakovcu, gdje radi do početka 1970. godine. Tu je objavio nekoliko tisuća članaka, od kojih su osobito zapažene bile reportaže o ekonomskim temama, ali i feljtoni iz povijesti i o geografskim značajkama Međimurja. Čakovečki ogranak Matice hrvatske izdao mu je knjigu povijesnih feljtona »Iz povijesti Međimurja« 1968. godine. Te je godine bio među osnivačima Radio Čakovca i njegov prvi urednik. Godine 1969. među osnivačima je i izdavanja »Međimurskog kalendara«, te 1970. i Kulturno-prosvjetnog društva »Zrinski« u Čakovcu. To društvo je nastavilo izdavati »Kajkavski kalendar« (1970., 1971., 1972.), te uz kulturnu djelatnost pokrenulo i bogatu biblioteku kajkavske poezije i knjiga geografsko-povijesnog sadržaja. U toj je biblioteci tiskano i prvo Feletarovo znanstveno djelo – monografija »Legrad« (1971.), te zbirka pjesama »Moje Međimurje« i vrlo popularno djelo »Stari gradovi i dvorci sjeverozapadne Hrvatske« (koautor Tomislav Đurić, doživjelo je 5 izdanja).

Tih godina Feletar, uz suradnju u raznim hrvatskim medijima, aktivno surađuje i u koprivničkom »Glasu Podravine«, gdje je bio i profesionalni urednik od kraja 1969. do sredine 1970. godine. Potom radi kao urednik tvorničkog lista GK Međimurje u Čakovcu (1970.), te prelazi za profesionalnog tajnika u KPD »Zrinski« (do početka 1972.). Uz aktivnu folklornu družinu, pjevački zbor i drugih sekcija, KPD »Zrinski« bio je vrlo aktivan i u ukupnoj kulturnoj politici u Čakovcu i Međimurju. Među ostalim bio je i organizator »Karavane putovima Zrinskih i Frankopana« 1971., te niza skupova i priredbi, uglavnom vezanih uz povijest Zrinskih. Poradi jedne pjesme koja je objavljena

u »Kajkavskom kalendaru« za 1972. godinu i ocijenjena kao nacionalistička, taj broj sudski je zabranjen i dio naklade spaljen. KPD »Zrinski« je zabranjeno, a Feletar prisiljen otići na radno mjesto voditelja Izdavačkog odjela TIZ »Zrinski« u Čakovcu, te u toj tiskari radi do 1. veljače 1973. godine.

Dragutin Feletar svoju radnu karijeru potom nastavlja u koprivničkoj »Podravki«, gdje radi do 1. veljače 1983. godine. Tu najprije radi kao novinar i urednik u tvorničkom listu »Podravka«, a potom kao direktor Centra za kulturne djelatnosti. Zahvaljujući djelovanju Dragutina Feletara Podravka u to vrijeme slovi kao važna kulturna točka u Hrvatskoj. Uz to nastavlja se razvijati u stručnom i znanstvenom pogledu, objavivši veći broj knjiga i radova u znanstvenim časopisima, a sudjeluje i na nekoliko (međunarodnih) znanstvenih skupova (Haag, Zagreb, Göttingen, Bognor Ridges, Ljubljana). Tada piše i nekoliko svojih najznačajnijih knjiga, poput monografije »Podravina« (1973.), »Glazbeni život Koprivnice« (1977.), »Podravka« (1980.), »Studije i radovi o Podravini« (1982.), »Stare građevine istočne Hrvatske« (1983.) itd. Osobito je aktivan u istraživanju gospodarske povijesti sjeverozapadne Hrvatske, te je, uz obimnu monografiju »Podravke«, u tom razdoblju objavio i knjige o čakovečkom tiskarstvu, tekstilnoj industriji Čakovca, drvnoj industriji Međimurja, tekstilnoj industriji Zaboka, koprivničkom tiskarstvu, sisačkoj »Segestici«, prehrambenoj industriji Hoča kod Maribora i Umaga, drvnoj i obučarskoj industriji Koprivnice, varaždinskom i koprivničkom bankarstvu, bravarstvu u Zagrebu, šumarstvu i drvnoj industriji u Podravini i Novskoj itd. Uz to, osnovao je i KUD Podravka, s jednim od najboljih pjevačkih zborova u Hrvatskoj, te likovnom, književnom i drugim sekcijama, kao i izdavačkom djelatnošću. Osmislio je i bio među osnivačima jednog od prvih industrijskih muzeja u Hrvatskoj – Muzeja prehrane Podravka u Koprivnici (1982.). U to doba Feletar je vrlo zaslužan i za razvoj kulturnog života Koprivnice i Podravine, baveći se prosvjetiteljskim aktivnostima (predstavljanja, stručno-znanstveni skupovi, predavanja, kulturne manifestacije i sl.). Godine 1975. pokrenuo je u okviru Gradskog muzeja u Koprivnici izdavanje godišnjaka »Podravski zbornik«, te bio dvadesetak godina urednik tog izdanja. Zbornik izlazi i danas i u potpunosti je preokrenuo dinamiku stručnih i znanstvenih istraživanja u Koprivnici i Podravini. Pokrenuo je i izdavanje publikacija u okviru biblioteke »Podravskog zbornika« (od 1977. do danas izašlo je tridesetak knjiga):

Početak 1983. primljen je kao nastavnik za Geografski odjel PMF-a. gdje je iste godine postao aistent i docent. Za izvanrednog profesora izabran je 1988., znanstvenog savjetnika 1991., redovitog profesora 1993., te za redovitog profesora u trajnom zvanju 1999. godine. Kao profesor razvio je nekoliko kolegija, među kojima je primarna bila Industrijska geografija. Predavao je i na nekoliko zagrebačkih fakulteta, a održao je i pozivna predavanja na

sveučilištima u Mariboru, Ljubljani, Puli, Beogradu, Skopju, Sarajevu, Prištini, Pečuhu, Budimpešti, Münchenu, Göttingenu, Zadru, Osijeku, Rijeci, Ostravi i Lodzu. Bio je mentor velikom broju diplomanata, magistranata i doktoranata. Na PMF-u je obnašao i brojne rukovodeće funkcije: bio je predstojnik Zavoda za geografiju i prostorno uređenje (1990.-1998.), predstojnik Zavoda za regionalnu geografiju i metodiku (1999.-2002.), pročelnik Geografskog odsjeka (1998.-1999.), voditelj Poslijediplomskog studija na Geografskom odjelu (1999.-2000.), prodekan za financije PMF (2002.-2004.) i dekan PMF (2004.-2006.). Uz to je bio i tajnik i predsjednik Saveza geografskih društava Hrvatske (1984.-1987.). Bio je i urednik znanstvenog časopisa Geografski glasnik (1986.-1989.), »Geografski horizont« (1986.-1989.), Geographica Iugoslavica (1989.-1990.), Geographical Papers (1986.-1988.) i drugih.

Bio je zaslužan i za razvoj geografije na Sveučilištu u Mariboru, te za osnivanje Geografskog odjela i Sveučilišta u Zadru. Razvoju geografije pridonio je i kao član uredništva desetak geografskih i ekoloških časopisa sa hrvatskih sveučilišta, te iz Slovenije i Bosne i Hercegovine. Godine 2005. uredio je i bio koautor monografije o zagrebačkom Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Vodio je i bio član timova u desetak znanstvenih projekata s područja geografije, demografije i prometa, te teritorijalnog ustroja Hrvatske.

Razvio je zavidnu djelatnost u znanstvenom istraživanju geografije i povijesti, ali i u popularizaciji znanosti. Bibliografija Dragutina Feletara je vrlo obimna: dosad je kao autor i koautor objavio 92 znanstvene i stručne knjige, 6 knjiga s područja književnosti, te 37 udžbenika iz geografije za osnovne i srednje škole. U domaćoj i inozemnoj znanstvenoj periodici objavio je 297 radova, te još oko 350 stručnih i značajnijih popularnih članaka. Razvio je plodnu suradnju sa znanstvenicima iz 20-tak zemalja, a dosad je održao izlaganja na 216 znanstvenih i stručnih skupova (u većem broju skupova bio je predsjednik i član organizacijsko-znanstvenih odbora). Uz to je napisao i 164 predgovora u knjigama ili katalozima, te bio recenzent velikom broju znanstvenih radova i knjiga. Godine 1993. u Koprivnici je osnovao (obiteljsku) izdavačku kuću – danas »Meridijani« sa sjedištem u Samoboru. Uglavnom u okviru »Meridijana« uredio je 203 knjige. Pod njegovim uredništvom izašlo je kontinuirano od 1994. godine preko 220 brojeva časopisa za popularizaciju geografije, povijesti i ekologije »Meridijani«, a pokrenuta su i dva znanstvena časopisa. Časopis (A1) »Podravina« izlazi od 2002. i izašla su 42 sveska, a časopis »Ekonomika i ekohistorija« od 2005. godine. Meridijani su objavili i 260 naslova knjiga te više od 80 naslova udžbenika geografije i povijesti. Većina tih časopisa, knjiga i udžbenika izašla je pod uredništvom akademika Feletara.

Za člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 2006., a za redovitog člana 2016. godine. Od 2019. voditelj je Odsjeka za

etnologiju (i urednik časopisa Zbornik za narodni život i običaje), od 2021. voditelj Zavoda za znanstvenoistraživački rad HAZU u Bjelovaru (i urednik tamošnjeg časopisa RAD), te od 2018. godine glavni urednik časopisa RAD Razreda za društvene znanosti. Također je i član Znanstvenog vijeća Zavoda za znanstvenoistraživački rad u Križevcima, te član Odbora za nagrade i Odbora za utvrđivanje postojanja djela koje nije u skladu s ugledom i dostojanstvom člana HAZU.

Za svoj znanstveni, stručni i društveni rad, akademik Feletar je dobio brojna priznanja. Spominjemo važnija: Odlikovanje predsjednika Hrvatske Red Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića (2002.), Nagrada za životno djelo Koprivničko-križevačke županije (2002.), Godišnja državna nagrada za popularizaciju znanosti (2004.), Nagrada za životno djelo Grada Koprivnice (2005.), Spomen-medalja Sveučilišta u Zagrebu (2006.), Nagrada za znanost Sveučilišta u Zadru (2006.), priznanje Europski vitez kulture u Budimpešti (2011.), Nagrada Vjekoslav Klaić za popularizaciju povijesti (2016.), Nagrada Zrinski Međimurske županije (2018.) itd., a proglašen je za počasnog građanina Općine Legrad (2018.), Općine Donja Dubrava (2018.), Grada Koprivnice (2020.) i Koprivničko-križevačke županije (2021.).

U jednom je razgovoru utvrdio da bi se možda njegovi prinosi razvoju hrvatske geografije mogli sažeti u nekoliko najvažnijih točaka. »1. Unapređenje industrijske geografije kao specijalnosti ekonomske (socijalne) geografije. Uvođenje dostignuća europske i svjetske industrijske geografije u hrvatsku geografiju. Razrada i proširenje metodologije industrijske geografije. Analiza industrije kao najvažnije privredne djelatnosti i razrada njezine strukture, odnosa među industrijskim granama i odnosa industrije prema drugim gospodarskim granama, te osobito analiza industrije kao važnog čimbenika transformacije geografskog prostora. Uvođenje kvantitativnih i grafičkih metoda u industrijsku geografiju. Gajenje geoekološkog pristupa proučavanju sekundarnog sektora.

2. Prinosi razvoju historijske geografije odnose se na afirmaciju proučavanja malih geografskih cjelina i naselja. Historijsko-geografskom znanstvenom obradom niza mjesta, općina i županija, osobito u sjevernoj Hrvatskoj, gdje je studija lokalnih područja bilo izrazito malo, unaprijeđena je hrvatska geografija, ali i historiografija i povijest umjetnosti i etnologija. Postavljena je specifična metodologija, koja je u historijskoj geografiji afirmirala geoekološki pristup, te doprinijela afirmaciji suvremene geohistorije. Polazi se od zemlje, dakle fizičko-geografskih značajki, te ljudi, odnosno demografskih strukturalnih i migracijskih osobina, do značajki naseljenosti (ruralnih i urbanih struktura) i društvenog, političkog i ekonomskog razvoja. U objašnjavanju funkcija i procesa u nekom povijesnom razdoblju primjenjuju se brojne geografske, pa i kvantitativne metode i mjerila.

3. Razvijanje i afirmacija geografsko-povijesnog istraživanja proizvodnje, proizvodnih jedinica i poduzetništva. Kroz knjige i studije brojnih poduzeća, pa i proizvodnih sistema, razrađena je specifična metodologija historijsko-geografskog i ekohistorijskog pristupa. Tek se djelomice primjenjuje kronološka metoda, a razvijena je ekološko-demografsko-ekonomska analiza s ugradbom svih komponenata koje su utjecale na razvoj i promjene. S modernim kvantitativnim i grafičkim metodama i mjerilima razrađuju se strukture, funkcije i procesi u nekom poduzeću od priprema i uvjeta osnivanja, početnog razvoja do današnjice. 4. Osobito značajan je prinos popularizaciji znanosti, prvenstveno geografije, povijesti, povijesti umjetnosti, etnologije, demografije i geopolitike. To je ostvareno objavljivanjem izuzetno velikog broja popularnih članaka u dnevnom tisku, periodici, zbornicima i dijelovima knjiga.«

Bio je poznat kao energičan, aktivan i učinkoviti znanstvenik te vješti organizator u raznim ustanovama i organizacijama, posebno onima koji su povezivale ljude i krajeve uz rijeke Muru i Dravu.

Hrvoje Petrić

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

**BRANKO ŽUNEC: ČUDEŽ
STOLETJA, RAZODETJE
TISOČLETJA**

**Sto spominjanj na tisočletno
Prekmurje**

Na kulturno-spominski prireditvi v čast kulture, literarne in glasbene ustvarjalnosti, angažiranega novinarstva ter v spomin na nepozabnega častnega člana Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija dr. Antona Vratuše-Vrana so predstavili novo zajetno publikacijo Branka Žunca na 430 straneh s pomenljivim naslovom *Čudež stoletja, razodetje tisočletja, Sto spominjanj na tisočletno Prekmurje*. Knjigo je založila in izdala Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; njen urednik je bil Nino Flisar, lektorica Patricija Pačnik, recenzenta in avtorja spremnih besed pa redni član SAZU prof. dr. Marko Jesenšek in Večerova urednica Melita Forstnerič Hajnšek. Za oblikovanje in prelom je poskrbel Tomaž Ebenšpanger, za naslovnico pa Črtomir Just: Nucleus. Izšla je v nakladi 300 izvodov.

V knjigi je avtor Branko Žunec zbral sto svojih spominov na Prekmurje in Prekmurce ter izpostavil odmevne zgodbe, ki jih je spremljal kot dolgoletni novinar Vestnika in kasneje Večera. Sam knjigo v prologu opiše kot »spominjanje priseljenca iz Haloz na polstoletno bivanje v Prekmurju, kjer so

o(b)stali Slovenci«. Povod za nastanek knjige je bila 100. obletnica združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom leta 2019, a se je njena izdaja zavlekla, zato pa zgodbe štiri leta kasneje niso nič manj aktualne in zanimive. Sploh, ker zna Žunec spretno vrteti pero in ker je pronicljivi opazovalec dogajanja okoli sebe in tudi neumorni raziskovalec lokalnih globin novejše zgodovine Prekmurja, ki ga je dokaj dobro spoznal še v času, ko je kot mladi miličnik služboval v Rogošovcih na Goričkem. Prvi del knjige je močno avtobiografsko obarvan, kar je za kasnejše razumevanje vsebine treba poudariti. Avtor sam sebe razgali do obisti in brez sramu ali zadržkov piše o svojem otroštvu v haloškem Zavrču, o obiskovanju osnovne šole v Zavrču in na Ptujju, o dijaških letih v mariborskem semenišču, o obiskovanju Prve gimnazije v mestu ob Dravi in kasneje kadetnice v Tacnu. Ti opisi so neverjetno berljivi, napisani zelo preprosto, razumljivo, odkrito, sproščeno in včasih tudi precej osebno sočno. Tudi v nadaljevanju gre za premišljeno avtobiografsko pripoved, v kateri avtor predstavlja pomembne dogodke iz prekmurske zgodovine v zadnjih sto letih, torej od priključitve Prekmurja k matici Sloveniji oz. novi jugoslovanski državi avgusta 1919¹. Poznavalci zgodovine tega dela Slovenije lahko skozi branje med

¹ 17. avgusta leta 1919 je na ljudskem zborovanju v Beltincih jugoslovanska vojska oblast predala civilnemu upravitelju. Na ta dan tako praznujemo priključitev Prekmurja matičnemu

vrsticami hitro ugotovijo/ugotovimo, da je ravno priključitev Prekmurja k Sloveniji izhodiščna točka za kasnejše zgodbe, s katerimi nas avtor pripelje vse do današnjih dni. Pri tem pa očitno sledi razpoložljivi literaturi, uporabi osebne zapiske in razgovore z mnogimi uglednimi poznavalci prekmurske zgodovine. Nasloni se tudi na spomine in spominjanje, za katero je Žunec dejal, da je *»kakor minsko polje, saj nikoli ne veš, kdaj boš stopil na mino«*. Ko pride mo skozi zadnjo zgodbo, se nam zdi, da se je avtor vseh nastavljenih min uspešno in (še) pravočasno izognil in prišel varno skozi minsko polje spominjanja. *»Izvir spominjanja priseljenca iz Haloz na skoraj polstoletno bivanje na nevarno izpostavljenem ozemlju Slovenije v Prekmurju, kjer so na mrtvi straži slovenstva o(b)stali Slovenci, je zažuborel z deško navezanostjo na prekmurskega župnika iz Bogojine Ivana Vaneka Pucka v obmejnem Zavrču na sončni strani Haloz. »Ravno če si majhen, moraš biti glasen, če imaš seveda kaj pametnega povedati,« sledim modrosti nestorja*

prekmurskih in slovenskih znanstvenikov ter znanstvenikov z najvišjim akademskim naslovom Antona Vratuše Vrana,« je o svojih spominjanjih na pokrajino ob Muri zapisal Branko Žunec. V prologu h knjigi je dodal, da je zamisel o knjigi dokončno dozorela spomladi 2017; povod zanjo je bila že omenjena bližajoča se stoletnica združitve Prekmurcev z matičnim narodom leta 2019. *»Zametki knjige spominjanj – če bi šlo za spomine v izvornem pomenu te besede, bi bilo delo dva- do trikrat zajetnejše – so začeli nastajati v 80. in 90. letih, ko se je pred mano počasi, po koščkih sestavljal navdihujoč, čudesen tisočletni mozaik prekmurstva in vanj vpletenih prekmurskih cerkvenih ter posvetnih intelektualcev (ki jih v zgodbah zelo korektno omenja in izpostavlja njihove vrednote). Mozaik o tistem delu slovenskega ozemlja, ki je od desetega stoletja spadal pod Ogrsko oz. Madžarsko in so zato zanj vse do leta 1919 veljale drugačne okoliščine kot za ostali del Slovenije,«* je pravilno ocenil avtor, ki ni zgodovinar, a se je kot novinar in

narodu. Kot je leta 2007 zapisal zgodovinar dr. Jurij Perovšek, je bilo eno od najbolj žgočih vprašanj slovenskega naroda po razpadu Avstro-Ogrske monarhije leta 1918, združitev vseh delov slovenskega etničnega ozemlja v novi jugoslovanski državni skupnosti. Za vključitev Prekmurja v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev so se izrekle vse tedanje slovenske politične stranke (katoliška Vseslovenska ljudska stranka, liberalna Jugoslovanska demokratska stranka in marksistična Jugoslovanska socialnodemokratska stranka); težnje po vključitvi jugoslovansko državo so večkrat množično izrazili tudi Prekmurci. Boj za priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS je izbojevala delegacija Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu, pri čemer so izstopali njeni slovenski člani, posebej izvedenec za Prekmurje dr. Matija Slavič. Slavič je na osnovi svojega velikega poznavanja narodnostnih, jezikovnih, zemljepisnih, gospodarskih, političnih in zgodovinskih razmer v Prekmurju pomembno pripomogel k odločitvi Vrhovnega sveta konference 9. julija 1919, da Prekmurje pripade Kraljevini SHS. Z njegovo privolitvijo je 12. avgusta 1919 Prekmurje zasedlo jugoslovansko vojaštvo, 17. avgusta pa je na množičnem ljudskem zborovanju v Beltincih oblast predalo civilnemu upravitelju. Združitev Prekmurcev z narodno matico je bila dejanje najvišjega nacionalnega pomena in je eden od zgodovinskih temeljev ozemeljske celovitosti Republike Slovenije, ki je bil postavljen že v času neposredno po koncu prve svetovne vojne.

publicist znal dokopati do mnogih virov, jih dobro analiziral in v knjigi tudi pravilno interpretiral. Težko je izluščiti najvažnejše zgodbe od stotih, kolikor se jih je znašlo v knjigi. Vse imajo svoje korenine in svojo sporočilnost. Od avtorjeve mladosti do prihoda na Goričko, od njegovih novinarskih začetkov do zrelih publicistično-raziskovalnih let, v katerih je izjemno subtilno razčlenjeval tudi dogodke okoli propada prekmurskih gospodarskih velikanov. Vključno z veliko Pomurko in še večjo Muro. Na ta propad je pripel tudi žalostne usode ljudi, nekdanjih delavcev in še bolj delavk, ki so občutili veliko socialno breme in so se morali znajti, kakor se je kdo znal. Zanimiva so tudi spominjanja na nastajanje murskosoboške škofije, na začetke demokratizacije v Prekmurju v navezi s slovenskim vrenjem in narodno-političnim hotenjem v 80. letih minulega stoletja, plebiscit in razglasitev samostojnosti Slovenije, vključno z junijsko-julijsko vojno 1991, ki se ji tudi Prekmurje ni moglo izogniti. V kontekstu Žunčevih spominskih impresij o propadu velikanov prekmurskega (in pomurskega) gospodarstva konec 80. in v začetku 90. let minulega stoletja že v samostojni Sloveniji je bore malo vrednostnih sodb o ljudeh, ki so v pokrajini opravljali najodgovornejše politične in gospodarske funkcije. Temu se je znal izogniti in tega mu ne smemo zameriti. Kljub temu je ta del knjige še posebej zanimiv zato, ker nam Žunec kot vneti poročevalec, raziskovalec in kronist dogajanja ta čas oriše večplastno, lahko bi zapisali, da včasih zelo mozaično in tudi vzročno in posledično. Pri tem pa ne zamolči, da je imel zaradi tega osebne težave s posameznimi političnimi veljaki in

da je moral večkrat celo na sodišče. K temu dodaja, da je lahko vse omenjene težave premostil zato, ker je imel vedno podporo v uredništvu medijev, za katere je delal. Sprva Vestnika (Juš Makovec, Jože Šabjan, Štefan Dravec, Irma Benko) in Murskega vala, nato pa Večera. To mu je omogočilo, da je smelo korakal po poteh raziskovalnega novinarstva in tudi s tem zaokrožil stoletni pogled na Prekmurje. Njegova knjiga je lahko odličen vir za nove zgodovinske (in tudi sociološke in antropološke) raziskave in študije o novejši zgodovini Prekmurja in tudi Pomurja kot celote (Žunec se namreč ni izognil desnemu bregu reke Mure, od koder je tudi prišel na Goričko). V knjigi bi lahko objavil tudi (vsaj) nekaj izbranih dokumentarnih fotografij, ki jih je v arhivih Vestnika in Večera v izobilju. Ne bi bilo odveč.

Predstavitev te knjige ne bo popolna, če ne omenim avtorjevih spominskih vibracij o intelektualnih »velikanih« Prekmurja in o njegovih srečanjih s številnimi akademiki in drugimi znanstveniki, ki so kljub mnogim uglednim funkcijam v politiki, gospodarstvu, šolstvu in kulturi ostali zvesti prekmurskim koreninam in so svoja razmišljanja in spomine razodevali v Žunčevi *Nedeljski kuhinji* na Murskem valu. V njegovih »radijskih kuhinjah« so nastopali eminentni »kuharji« in podobno se je dogajalo tudi v njegovih časopisnih člankih, od Vestnika do Večera, še prej pa tudi Delavske enotnosti, SP Dela, Komunista in še nekaterih časopisov, v katere je Branko Žunec že kot miličnik pisal in kasneje kot poklicni novinar pisal komentarje, predvsem pa reportaže na socialne note prekmurskega in prleškega malega človeka, ki

ga ni nikoli pozabil. To je bila že od njegovih novinarskih začetkov posebna odlika, ki veje tudi iz zgodb v knjigi. V njej se zrcalijo avtorjeve podobe o akademiku dr. Antonu Vratuši, dr. Antonu Trstenjaku, naslovnemu škofu dr. Vekoslavu Grmiču, pomožnem škofu dr. Jožefu Smeju, diplomatu Rudiju Čačinoviču, dramatikumu Bratku in politiku Ivanu Kreftu ter o Vilku Novaku, Lojzetu Kozarju, dr. Antonu Slodnjaku, dr. Vaneku Šiftarju, dr. Tonetu Ferencu, Gezi Erniša in še mnogih drugih. V tem krogu so z nekoliko drugačnega zornega kota predstavljeni nekateri njegovi tesnejši novinarski kolegi (Maučec, Smej) in intelektualci in literati Francka Prem, Borut Brumen, Milan Vincetič, Franc Feri Kuzmič, Mihael Kuzmič, Ferdo Godina, dr. Slavoj Žižek in še bi lahko naštevali. Skratka, v spominih (še) živi ljudje, ki so sooblikovali stoletno in tisočletno podobo in zgodovino Prekmurja in današnjega Pomurja, kamor sodijo tudi območje Gornje Radgone z Apaško dolino, Radenci s svojim zaledjem in seveda središče Prlekije – Ljutomer. Vsega po malem, a ravno dovolj, da je zadoščeno naslovu knjige. Iz zapisanih zgodb se da rahlo razbrati tudi nekdanjo multikulturalnost pokrajine ob Muri, ne samo v jezikovnem, pač pa tudi v kulturno-verskem pogledu. K multikulturalnosti te dežele so veliko pripomogli tudi prekmurški Judi, ki so doživeli žalostni konec leta 1944 v Auschwitz – Birkenau, redki preživeli po letu 1945 pa niso mogli ohraniti nekdanje vplivne skupnosti. Če bi ta ostala, bi verjetno ta vidik vsaj na kratko izžareval tudi iz ene od stotih Žunčevih zgodb oz. spominjanj. Škoda, da vsaj ene zgodbe ni posvetil prekmurskim Judom; imeli bi kaj za povedati. V

Prekmurju, še posebej v Lendavi in v Murski Soboti, so pustili globoke sledi.

Za konec naj namesto povzemanja vsebine knjige, o kateri si boste sodbo ustvarili bralci sami, zelo na kratko povzamem mnenje obeh recenzentov. Zdi se mi zelo objektivna in njun pogled na *Čudež stoletja, razodetje tisočletja*, dopolnjuje Žunčeve impresije. Akademik prof. dr. Marko Jesenšek je zapisal, da »knjiga stotih zgodb ni nasprotovanje patru (Žunec je bil ministrant pri Ivanu Vaneku Pucku v haloškem Zavrču in je sprva odšel v semenišče, da bi postal duhovnik – op. M. T.) in odpor do duhovniškega poklica, ampak veličastni paternošter Prekmurju, sto jagod, ki jih je Žunec nabral na prekmursko verižico«. In pripisal, da se nam v »Čudežu stoletja, razodetju tisočletja predstavlja Prekmurje skozi čas in prostor, odkrivajo se nam dogodki iz bližnje in daljne preteklosti, kot jih je doživel in razumel pripovedovalec stotih zgodb«. Torej Branko Žunec, o katerem je Melita Forstnerič Hajnšek zapisala, da ima »malo regij tako zavzete kroniste, senzibilne za vsak trzljaj, vsa strujanja, vsak preboj, kot ga ima v Branku Prekmurje. Ta njegova odprtost, ljubezen, strast do temeljitega raziskovanja fenomenov, radovednost in širina znanj, ga delajo senzibilnega opazovalca, žlahtno kritičnega do sebe in sveta.« Žunec je knjigo spretno zaključil z zadnjim podpoglavjem »Minervina sova je poletela še enkrat«, v katerem je zapisal: »Stvarne slike o času med zaznamovanjem devetdesete in stote obletnice združitve Prekmurja z matico, ko naj bi se pokrajina prebijala skozi »pekel sprememb« – taka je bila prerokba »rešiteljev, osvoboditeljev, voditeljev in učiteljev, z levice, desnice in sredine na četrti proslavi spet v Beltincih – ne znam

sestaviti«. In tega niti ne stori, pač pa nas čisto na koncu vrne na začetek, ko se še enkrat spomni svojega veroučnega učitelja Ivana Vaneka Pucka iz haloškega Zavrča in akademika dr. Antona Vratuše – Vrana, »tega orača na njivi prekmurskega jezika«, ki mu je večkrat dejal, da se je v »belem svetu pravega izraza najprej spomnil v prekmurščini«. Sleđnja je od leta 2019 vpisana na Unescov reprezentativni seznam nesnovne dediščine človeštva. Je že moralo biti tako.

Marjan Toš

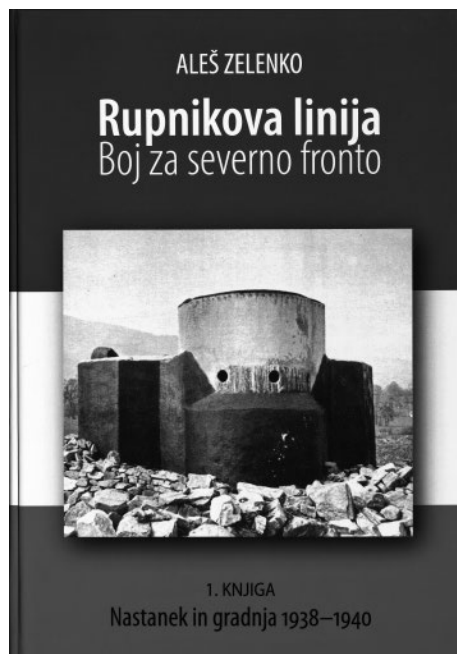
RECENZIJA KNJIGE »RUPNIKOVA LINIJA. BOJ ZA SEVERNO FRONTO«

Pričujoči zapis je kratka recenzija nove knjige Aleša Zelenka, ki jo je izdal Kulturni center Maribor. Delo naj bi bilo prvo v sklopu štirih, v katerem se (in se še bo) avtor ukvarjal s tematiko utrdbene dediščine t. i. Rupnikove linije pri nas. Ker knjigo uvajata predgovora dr. Karle Oder in dr. Marjana Žnidariča, ki že pojasnjujeta kontekst in vsebino monografije, bom sama raje izpostavila nekaj misli o vojaški utrdbeni dediščini pri nas.

Naša država leži na strateško izjemno pomembnem območju, kar v današnjem času dokazujejo predvsem kolone vozil, ki iz srednje Evrope potujejo proti morju. V preteklosti pa so se tu konstantno premikale vojske in se selila ljudstva, medtem ko so si raz-

lični narodi prizadevali za nadzor tega ozemlja. Najbolj lahko na to trditev vezemo območje t. i. postojnskih vrat, ki mi je osebno tudi bližje, saj prihajam iz okolice Postojne. Prebivalci omenjenih krajev z vojsko živimo že od nekdanj. Nič posebnega se nam ne zdi, da se na bencinski postaji poleg našega avtomobila ustavi kateri od oklepnikov Slovenske vojske; ne razmišljamo o tem, da je bilo veliko stavb v naših krajih postavljenih z vojaškim namenom; prav tako se tudi ne ukvarjamo z ostanki bunkerjev in vojaških objektov ali jarkov, na katere naletimo na sprehodu po gozdu. Na ta fenomen opozarja tudi Zelenko v svoji knjigi, ko pojasni, da nekoč pomembnim objektom »večina ljudi ne posveča posebne pozornosti in jih preprosto prezre, saj so zapadli v pozabo.«²

Za to »pozabo« je krivih več dejavnikov, pri čemer bi izpostavila predvsem

² Zelenko, Rupnikova linija«, 9.

pomanjkanje arhivskih in dokumentarnih virov v zvezi z njo. V prvi vrsti gre namreč za vojaške materiale, ki so že v osnovi težje dostopni, kot drugo pa velik del teh virov hranijo tuji arhivi. Po okupaciji države leta 1941 sta dokumentacijo namreč prevzeli italijanska in nemška vojska. Dostop do arhivov je tako še danes v veliki meri otežen.

Ironično je torej, da je Slovenija tako zaznamovana z vojaško dediščino in povezana s peštrim vojaškim dogajanjem v preteklosti, hkrati pa se prav s to dediščino ne ukvarjamo (ali ne želimo?). Marsikomu, predvsem tujcem, ta vrsta dediščine ni samoumevna in postaja celo vedno bolj atraktivna. Dokaz za to je vse večje število obiskovalcev muzejev in muzejskih zbirk z vojaško dediščino, udeležencev raznih pohodov in uporabnikov poti, ki povezujejo nekdanje vojaške objekte, in tudi pozivi k ureditvi le-teh na nivoju države.³ Vsi smo vsaj bežno slišali za Maginotovo linijo ali pa fortifikacijske sisteme na Češkem, malo pa vemo o utrjevanju naših krajev. Kot omenja avtor, je Rupnikova linija ena redkih obrambnih črt v Evropi, ki nima niti enega spominskega muzeja, pri čemer pa prav to dediščino evropske države uspešno izkoriščajo, pogosto s spreminjanjem njene namembnosti, to je s preoblikovanjem v turistične in gostinske objekte. Pri nas se z raziskovanjem in interpretacijo te tematike ukvarjajo predvsem redki »laki« in entuziasti.

Knjiga Aleša Zelenka tako predstavlja eno od najboljšežnejših in sistematičnih del, ki obravnavajo utrdbeno dediščine

Rupnikove linije oziroma ožje, njenega severnega dela pri nas. Kot že omenjeno, se je – čeprav je rezultat utrjevanja med vojnama na ozemlju Slovenije okrog 2000 vojaških objektov – te teme do danes lotilo le malo raziskovalcev. Velik preboj je vsekakor pomenila ustanovitev Zgodovinskega društva rapalska meja, ki skrbi za raziskovanje, ohranjanje, zaščito in interpretiranje te vrste dediščine pri nas. Člani društva redno objavljajo svoja dognanja in raziskave, načrte in fotografije ter ostalo dokumentacijo, zato bi morali po mojem mnenju predstavljati izhodišče za vsako resnejšo raziskavo te vsebine.

Z Alešem Zelenkomi se osebno ne poznam, zato sem bila ob prvi omembi vsebine njegovega dela skeptična. Pa ne zato, ker sem poznavalec utrdbene dediščine ali pa se z njo podrobneje ukvarjam, ampak ker predstavlja (tudi v strokovni javnosti) izjemno spolzka tla. O različnih bunkerjih, skritih rovih in neverjetnih topovih obstaja namreč vrsta zgodbic, legend in domnev, malo pa je dejanskih primarnih in arhivskih virov, ki bi te ljudske »štorijske« potrdjevale. Mogoče zaradi poklicne deformacije zato vedno zastrizem z ušesi, ko je govora o tej temi. Ker pa dobro sodelujem z zgoraj omenjenim društvom, sem se takoj obrnila na njegovega predsednika Grego Žorža, ki je moje prvotne dvome v trenutku zatrl: »To knjigo je treba imeti.«

Odločitev je padla in odprla sem trde platnice. Že bežen pogled na kazalo knjige nam da vedeti, da je avtor opravil izjemno delo. Temo utrjevanja meja, ki

³ Pri tem naj opozorim, da Republika Slovenija še vedno nima sistematično urejenega popisa vseh objektov utrdbene dediščine, zato je kakršnokoli ukvarjanje z njimi običajno »siva cona«.

so se ga po 1. svetovni vojni lotile skoraj vse evropske države, uvede z zgodovinskim orisom Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije, pri čemer pa se osredotoča predvsem na nevarnosti, ki so ji pretile in so bile tudi osnova za odločitve o zaščiti ozemlja. Nadalje obširno opisuje fortifikacijske sisteme drugih držav in s tem kontekstualizira vojaško strategijo fortifikacije pri nas. V drugem delu knjige pa se avtor podrobneje ukvarja s t. i. severno mejo oziroma »Maistrovo linijo«, kot jo poimenujejo domačini. Od tisočih objektov, ki jih je gradila Kraljevina Jugoslavija v okviru svojega obrambnega sistema na našem ozemlju, jih je največ na (zahodnem) delu nekdanje rapalske meje, to je na nekdanji meji s Kraljevino Italijo. Objekti na tem delu so tudi največji in najmočnejši. Na severni meji, ki se ji posveča avtor, pa so objekti manjši in šibkejši, a so prav tu – ironično – ob nemškem napadu leta 1941 potekali večdnevni boji. Drugje je obramba padla skoraj takoj ob napadu, tu pa so vojaki in utrdbe dejansko upravičili svoj namen.

Kot zgodovinarica me najbolj zanimajo teme, ki jih uvrščamo v sodobno vojaško zgodovino Slovenije, pri raziskovanju pa me v veliki meri najbolj privlači zgodovina »malega« človeka, mikrozgodovina ali zgodovina običajnih ljudi, če hočete. Zaradi omejenosti arhivskih virov, sploh vojaških, se moram velikokrat zanašati na t. i. »Oral History« oziroma ustno zgodovino. V grobem le-ta pomeni zbiranje, preučevanje in interpretiranje osebnih zgodb, pripovedi in pričevanj ljudi o določenem dogodku ali zgodovinskem

dogajanju. V knjigi Aleša Zelenka zato poleg terenskega dela, ki ga je opravil, osebno najbolj cenim njegov obširen seznam ljudi – pričevalcev, domačinov, s katerimi je opravljal intervjuje in so bili nepogrešljiv vir informacij. Ob pregledu bogatega kazala virov, ki jih Zelenko zbira že dobrih trideset let – po različnih domačih in tujih arhivih, knjižnicah, muzejih in na terenu – pa lahko z gotovostjo zatrdim, da gre za njegovo življenjsko delo. Za to mu čestitam in se mu iskreno zahvaljujem!

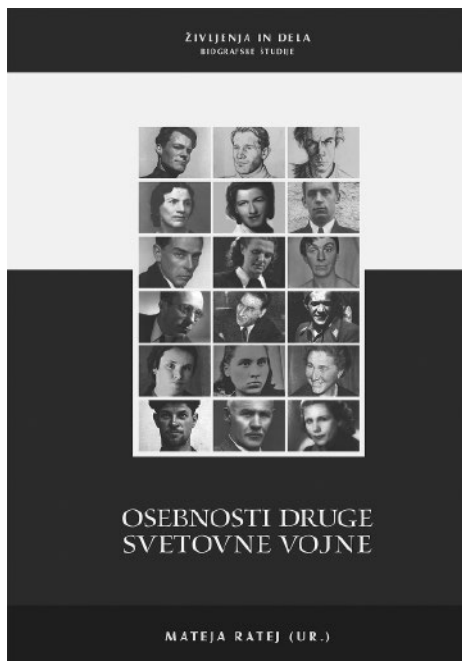
Dr. Karla Oder je v predgovoru knjige zapisala, da danes: »ko so za nas mirnejši časi, ko smo del Evropske unije, dobivajo dogodki 20. stoletja jasnejšo, s čustvi neobremenjeno podobo, iz katere se vse bolj kaže pomen dosežene svobode in miru.«⁴ Zapis je nastal pred dobrimi desetimi leti, v času, ko smo Evropejci res le od daleč spremljali vojaške aktivnosti po svetu in avtorica je zato upravičeno napisala, da smo živeli v mirnejših časih. Danes, v letu 2023, pa se, sploh v luči dogajanja, ki ga lahko spremljamo v Ukrajini, veliko bolj strinjam z avtorjevim zapisom, ki je na koncu svojega uvoda tako jasnovidno uporabil poved iz Biblije: »Kar je bilo, bo spet, kar se je zgodilo, se bo spet zgodilo, nič ni novega pod soncem.« Mogoče bi se tudi zaradi zgoraj napisanega in ker je zgodovina resnično (kot se vedno znova zavemo) učiteljica življenja, končno začeli ukvarjati tudi z dediščino, ki nam včasih ne diši, ali pa nas spominja na nekaj, kar želimo pozabiti.

Ana Čič

⁴ Zelenko, »Rupnikova linija«, 4.

OSEBNOSTI DRUGE SVETOVNE VOJNE

Uredila dr. Mateja Ratej, založba ZRC SAZU, Ljubljana 2023, 343 str.

Slovenska zgodovinopisna bera je bogatejša za zanimivo monografijo izpod peresa 18 eminentnih avtorjev in v uredništvu dr. Mateje Ratej, ki se je doslej že nekajkrat potrdila ne samo kot izvrstna in pronicljivo pišoča zgodovinarica, temveč tudi kot dobra urednica. Recenzenta knjige sta bila dr. Jure Gašparič in dr. Mojca Šorn, lektorica pa dr. Jožica Narat. Za oblikovanje in prelom je poskrbela Nina Semolič; knjiga je v nakladi 300 izvodov izšla pri založbi ZRC SAZU v zbirki *Življenja in dela XXX, Biografske študije*, 22. zvezek. Za izdajatelja se je podpisal glavni urednik založbe Aleš Pogačnik.

Urednica Mateja Ratej nas v uvodnem zapisu h knjigi z naslovom *Definitivni obračun* opozori, da je glede na

ugotovitve sodobne psihološke znanosti »časovna distanca osemdesetih let pravšnja za odpiranje kolektivnih travmatičnih tem in dogodkov, a tudi soočenj, ki so jih generirale osebnosti različnih nazorskih in ideoloških strani, saj so bile vzporedno z drugim svetovnim vojaškim spopadom vpletene v idejne konflikte skrajnih razsežnosti. Ob politični polarizaciji kot zvesti spremljevalki velikih družbenih sprememb so se sčasoma vsi sloji prebivalstva, vključno z intelektualci, spremenili iz običajnih sopotnikov v ljudi, ki so se zmogli gledati le še prek puškinih cevi. Na antifašizmu utemeljena epoha, ki jo je izcedila pomiritev enormnega družbenega konflikta, je nekaterim od akterjev vojaškega spopada namenila vlogo nacionalnih junakov, drugim izdajalcev«. V to se lahko vnovič prepričamo skozi skrbno branje izbranih osemnajstih življenjskih zgodb ljudi, ki jim je vrtinec druge svetovne vojne z vojnimi požarom v razkosani in okupirani Sloveniji v letih 1941–1945 krojil takšne ali drugačne usode. Urednica nam sicer ne odgovori, zakaj je v knjigo uvrstila ravno teh osemnajst zgodb. Toda če jih zares skrbno in premišljeno preberemo, vse od prve do zadnje, lahko njeno avtonomno uredniško odločitev docela razumemo. Izbor je bil v vseh pogledih dober, od oseb do avtorjev, ki so proučili njihove usode in jih slikovito, tehtno in objektivno popisali v prispevkih omenjene monografije.

Urednica nam brez ovinkarjenja sporoča, da je ob »predstavitvi osemnajstih biografskih študij izpod peres različnih družboslovnih in humanističnih piscev, ki predstavljajo podporno okolje Nove-mu slovenskemu biografskemu leksikonu moč zagovarjati trditev, da bi imeli

Slovinci manj z zgodovino povezanih šibkih točk, ki jih tako rada obstreljuje strankarska politika, če bi dajalo slovensko zgodovinopisje večji poudarek pripovedi. Manko mojstrske zgodovinopisne pripovedi je na drugi strani problematičen zlasti pri obravnavi travmatičnega časa druge svetovne vojne, ki se tudi pri krivdi nevedše zgodovinopisne naracije in nedopustne postavitve zgodovinarja v vlogo razsodnika epizodično, a vztrajno in razdiralno vrača v slovenski javni prostor vse do danes.» Tej trditvi ni mogoče ničesar odvzeti in tudi ne dodati. Tehtno namreč potrjuje sicer znane ocene o usodni slovenski razklanosti v za narod najbolj usodnem času. Posledice čutimo še danes in to kljub temu, da so se ljudje na osebni ravni bolj ali manj spravili. Poznam mnogo tovrstnih zgodb in o njih hranim veliko žal (še) neobjavljenih pripovedi, ki negirajo novo podžiganje strasti. Tega podžiganja je vse preveč in je pripomoglo, da je novodobni ideološki in strankarsko-politični valjar začel vnovič mleti vse pod seboj. Zato je izid monografije ZRC SAZU toliko pomembnejši in njeno branje toliko potrebnjše. Urednica Mateja Ratej tudi sama ilustrativno in zelo razumljivo to zapiše, ko meni, da je v »tako ranljivi enodimenzionalno predstavljeni obliki zgodovinsko dogajanje prelahek plen poljubnih političnih hijen, ki skrbijo za mobilizacijo volilnega telesa z brcanjem v zaceljene družinske rane kot neločljive sopotnice vojne«.

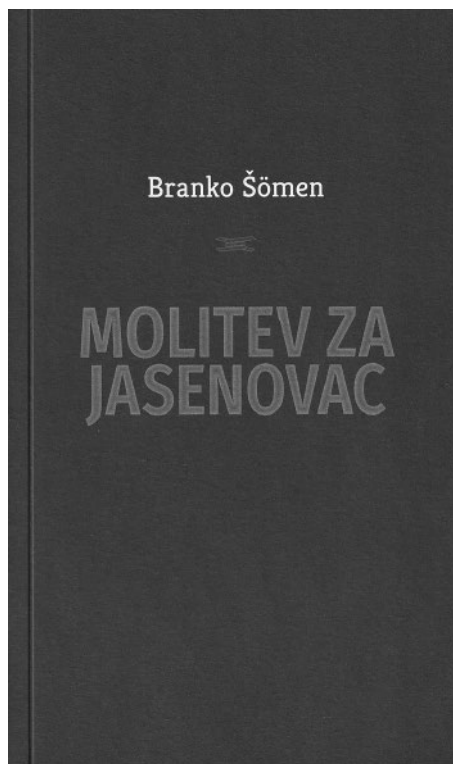
Predstavitev osebnosti druge svetovne vojne začenja prof. dr. Dušan Nečak z zapisom o Willyju Brandtu. Dr. Blaž Lukan piše o Filipu Kumbatoviču Kalanu, dr. Urška Strle o Tedu Kramolcu, Mojca Horvat o mariborski judovski

zdravnici Klari Kukovec, dr. Zoran Medved pa o Vidi Lasič. Sledijo zapisi dr. Mateje Jeraj in Jelke Melik o tragični zgodbi in usodi Črtomirja Nagodeta, dr. Mateje Ratej o Leonu Novaku (izjemno zanimiva mariborska osebnost med dvema svetovnima vojnoma, o kateri smo doslej malo vedeli), dr. Vesne Leskovšek o Angeli Ocepek, dr. Marjete Ciglencečki o skoraj neznani ptujski slikarki in kiparki Elsi Oeltjen Kasimir in Darke Zvonar Predan o tržaškem pisatelju Borisu Pahorju. Paleta življenjskih usod zaključujejo prispevki dr. Andreja Rahtena o uglednem diplomatu dr. Vladimirju Rybaru, dr. Damijana Guština o partizanskem poveljniku in heroju Stanetu Semiču Dakiju (avtor izpostavlja tudi njegovo odkritosrčnost in javno kritiko temnih in zamolčanih strani partizanskega bojevanja), Ilinke Todorovski o Frančiški Senica iz Bele Krajine, dr. Nevenke Troha o Lidiji Šentjurc (njena podoba je zdaj vendarle mnogo celovitejša in popolnejša), dr. Mance G. Renko o Vidi Tomšič, dr. Sandija Sitarja o Antonu Ukmarju, Darje Tasič o Andreju Visočniku in dr. Nine Vodopivec o doslej manj znani pravnici in kriminologinji Katji Vodopivec. Vsi prispevki se končajo s krajšim povzetkom (morda je škoda, da jih niso prevedli vsaj v angleški jezik) in z navedbo obsežnih seznamov uporabljenih virov in literature. Znanstveni aparat monografije ni vprašljiv – pri naša ga v izobilju.

To je knjiga, ki se jo spleča vzeti v roke in, seveda, v miru in skrbno prebrati. K temu nas sili tudi razmišljanje recenzenta dr. Jureta Gašpariča, ki se je med drugim vprašal, kaj zapisati o času, o katerem je bilo spisanih na tisoče knjig in posnetih na stotine filmov? »V širni

paleti stališč je mogoče biti tiho ali pa skušati ujeti prav to – raznolikost opredelitev posameznikov iz različnih socialnih, nacionalnih, političnih okolij, ki so ravno tako kot danes tudi nekoč bila pisana, predvsem pa vse kaj drugega kot enostavna in enoznačna. In prav to je odlika pričujoče monografije,« je ocenil dr. Jure Gašparič. Druga recenzentka dr. Mojca Šorn pa je o monografiji zapisala, da pomenijo predstavitev »vrednotenj, doživljanj, izkušenj celoto različnih in medsebojnih usod ter tvorijo zapuščino, ki povezuje preteklost s prihodnostjo«. Z obema se lahko zgolj in samo strinjamo.

Marjan Toš

BRANKO ŠÖMEN: MOLITEV ZA JASENOVAC

Znanstveno raziskovani center SAZU, urednik dr. Oto Luthar in glavni urednik mag. Aleš Pogačnik, Ljubljana 2023, 148 str.

Ob letošnjem mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta, ki ga obeležujemo 27. januarja v spomin na ta dan leta 1945, ko so vojaki Rdeče armade osvobodili največje nemško koncentracijsko in uničevalno tabori-

šče Auschwitz v okupirani Poljski, je ZRC SAZU izdal knjigo Branka Šöмна z več kot sporočilno pretresljivim naslovom *Molitev za Jasenovac*. Avtor, ki je slovenski javnosti dobro znan kot pesnik, pisatelj, scenarist, filmski kritik, vodilni poznavalec zgodovine prostozidarstva na Slovenskem in plodoviti publicist, je s tem naslovom izpostavil značaj najhujšega koncentracijskega taborišča na Balkanu, hrvaški Jasenovac v Neodvisni hrvaški državi (NDH) 1941–1945⁵. Jasenovca se je namreč

⁵ Jasenovac je bilo prvo ustaško taborišče, ki je delovalo po nacističnem vzoru. Vjekoslav Luburić Maks, ustaški funkcionar, zadolžen za delovanje taborišča, je preživel nekaj časa celo v Nemčiji kot gost Gestapa do začetka oktobra 1941. Med tem časom je obiskal več koncentracijskih taborišč, po povratku v NDH pa je izvedel reorganizacijo obstoječih taborišč in ustanovil nova, po zgledu tistih v Nemčiji. Po organizaciji je Jasenovac spominjal na taborišča v Nemčiji, vendar pa so bili umori izvršeni drugače. Na mnogo bolj surovi način, tudi z množičnim »klanjem« taboriščnikov. Bilo je prvo sistematično

prijela oznaka »*balkanski Auschwitz*«, saj so bila grozodejstva, ki so jih izvajali ustaši v tem taborišču ob reki Savi, celo hujša od grozot, ki so jih doživljali taboriščniki v Auschwitzu oz. Auschwitz – Birkenau. O tem zgovorno pričajo celo nemški dokumenti, saj so se celo visoki nacistični funkcionarji in predstavniki tretjega rajha v Zagrebu čudili in zgražali, kako je mogoče na tako zverinski način moriti ljudi. Zato je avtor, ki je literarno spretno in prepričljivo opisal usode taboriščnikov v Jasenovcu, izbral naslov knjige, ki sam po sebi pove vse. Iz njegovega pisanja se zrcalijo usode posameznikov in skupin, ki so doživljali negotove dneve, včasih pa celo ure in minute, preden jih je dosegel ustaški »srbosjek« ali kij. Izjemno dobro zasnovana in napisana knjiga, ki seveda ni nobena znanstvena monografija ali zgodovinska kronologija o tem taborišču (to tudi ni bil avtorjev namen), nam kljub temu o njem pove vse. Treba jo je skrbno brati in tudi med vrsticami iskati poglobitve poudarke, s katerimi nam avtor verodostojno ponuja podobe nepredstavljivih in še vedno nerazumljivih usod taboriščnikov, vključno s tragedijo sedmih slovenskih duhovnikov.

Avtor nam niti v uvodu ne opisuje historičnih dejstev o nastanku in namenu tega taborišča, ki je bilo najhujše v verigi mnogih koncentracijskih taborišč v NDH. To se mi zdi dobro, saj je njegov prvenstveni namen predstaviti trpljenje in usode ljudi, posameznikov,

ki so v vrstah čakali, kdaj bodo umorjeni in tudi na kakšen način. To je več kot ilustrativno opisano z različnih zornih kotov in doživljanja tega peklenškega časa, v katerem je bila možnost preživetja skoraj nična. Ko si bil enkrat noter, je bilo težko priti ven živ. Zato je avtor v zelo kratkem uvodu, ki ga je naslovil *Spominska plošča* pravilno zapisal, da »*ne bomo nikoli izvedeli, koliko ljudi je izginilo v drugi svetovni vojni in po njej. Vsak dan je manj možnosti, da bi ljudje pričali, kako je bilo na številnih bojiščih in v različnih taboriščih, kjer se je med ubijanjem celo »smrt utrudila do smrti«: vsak dan nastajajo nove zgodbe, odlomki iz spominov, kako je bilo in kako ni bilo in kako bi bilo lahko, če ... Življenje ponuja zgodbe potem, ko je smrt odvezla ljudem njihove obraze, usode in sanje. Jasenovac ni izjema, celo potrdilo je, kako je bilo, in to so tragedije, ki so nastale kot zlahtni alkimijski zwarek, iz solza spletenega trpljenja, iz ščepca naivnosti po vonju meščanskih skrinj, obledelih družinskih fotografij, skritih gramov zlata, sproženih spominčic iz zaklenjenega herbarija, iz vsega, kar je ostalo na dnu kartonastih kovčkov brez naslova, med najdenimi muzejskimi predmeti, med mrtvimi spomini živih taboriščnikov, ki so preživeli grozo neopisane grozote.*«

Branko Šömen je skrbno preštudiral razpoložljivo strokovno literaturo o Jasenovcu, ki potrjuje njegov srhljivi opis razmer v tem taborišču. Z njim se je treba v prvi vrsti strinjati pri oceni,

postavljeno taborišče na območju takratne ustaške NDH in edino, ki je delovalo neprekinjeno od leta 1941 do 1945. Imelo je več podružnic, ki so bile v kratkih časovnih presledkih ustanovljene na območju Jasenovca. Med žrtvami tega taborišča je bilo največ Srbov, Judov in Romov in tudi hrvaških antifašistov. V tem taborišču je bilo med drugo svetovno vojno zaprtih okoli 400 Slovencev; 282 jih je tam umrlo.

da se od večine nesrečnikov, ki so bili zverinsko umorjeni v Jasenovcu, nismo poslovlili. To velja tudi za vsa druga koncentracijska taborišča in še bolj za uničevalna, med katera uvrščamo tudi hrvaški Jasenovac. Ne vem, kaj bi bilo treba bralcu, ki bo vzel to knjigo v roke, pred branjem sploh še povedati. Mor-da zgolj opozoriti na pisateljevo misel, da »s prerezanim grlom ne moreš spregovoriti, z zvezanimi rokami na hrbtu nikogar objeti, slep ne moreš prepoznati krivca in rablja, lahko pa s svojo smrtjo preneseš sporočilo, spomin na neumrljivost, slabo vest neopredeljenim, ki še vedno ne znajo ali nočejo ali ne morejo ločiti dobrega od zla, lepote od vsakdanjosti, vsakdanjosti od boleče resnice«. To je po mojem mnenju bistvo sporočila te knjige, ki bo marsikoga pretresla do kosti. Knjiga je več kot zgolj literarni mozaik o trpljenju, ponižanju in razčlovečenju taboriščnikov Jasenovca. Je dokument, ki prepriča tudi najbolj vnete zanikovalce te tragedije na Hrvaškem in v širšem prostoru, saj širi vede-nje o najhujšem zlu 20. stoletja na svetu.

Avtor je knjigo razdelil na šest smiselno zaokroženih poglavij. Vsako od njih je zgodba zase, a na koncu so vse zgodbe le skupna »molitev« za tisoče pobitih in zaklanih ljudi. Prvo poglavje ima naslov *Tretji hram* in predstavlja začetek te tragedije in tudi odnose med ljudmi, ki so še do včeraj skupaj brali iste čitanke, v vojni pa si stojijo na nasprotnih bregovih kot smrtni sovražniki. To poglavje je polno simbolike in skicira razmere in položaj v NDH ob njeni ustanovitvi aprila 1941 ter ukrepov, ki so bili sprejeti v skladu z ustaško

ideologijo zoper vse, ki bi jim tako ali drugače nasprotovali. Skiciran je celo portret poveljnika Anteja Pavelića, ki je vztrajal pri oceni, da »Judje niso koristni, da ne morejo živeti na Hrvaškem in služiti judovskemu komunizmu«. Pa ne le Judje. Srbi so bili za ustaše največje zlo, zoper katero ni treba izbirati sredstev. In tudi nesrečni Romi (avtor dosledno uporablja izraz »Cigani«) komunisti, prostozidarji in antifasiisti. Poveljnik je imel pri udejanjanju te genocidne politike zveste podanike, celo hujše od sebe, na primer v osebi Dida Kvaternika, kar nam pisatelj v tem poglavju zgovorno pove. Drugo poglavje nosi naslov *Homilija* in je posvečeno slovenskim duhovnikom, zaklanim v Jasenovcu leta 1942. Sedem jih je po nečloveškem trpljenju, strahotnem mučenju in ponižanju moralo za vedno oditi iz tega sveta, vsi nedolžni, brutalno umorjeni kot »žive priče«⁶. Način in brutalnost ubijanja si je res težko predstavljati, predvsem pa je nemogoče razumeti, kako je lahko človek človeku povzročil tolikšno gorje in ga poslal na drugi svet celo zato, da je na stavih med klavci zmagal, ker je njegov »srbosjek« prerezal največ vratov. Tretje poglavje *Kletka* je verodostojna slika razmer v taborišču in principov množičnega ubijanja. Razumi, kdor more, na kakšen način so ustaši »izpolnjevali svoje poslanstvo«. Branko Šömen je v teh orisih poleg simbolike gradil tudi na dejstvih, za vedno dokazljivih. Sledi poglavje *Rezanje kamenja*, v katerem nas avtor sooči tudi z izpraševanjem vesti rabljev. »Ne morem več klati, ubijati,« je ustaš Željko potožil zdravni-

⁶ V Jasenovcu so umrli slovenski duhovniki: Franc Grobler, Franc Ksaverij Kač, Janez Kodrič, Franc Orešnik, p. Anzelm Polak, Janez Rančigaj in Jakob Sem.

ku. A ko na poti iz ambulanste zasliši novico o dva tisoč zajetih Bosancih s Kozare, je izpraševanja vesti konec. »Mene prevzame, vse telo se mi napne kot struna. Klati sovražnika je užitek. Bolje od domačih kolin.« Ilustrativno in grozljivo hkrati. Najbolj pretresljivo se mi zdi predzadnje poglavje v knjigi z naslovom *Ciganski cintor*. V njem nam pisatelj oriše križev pot Romov – Ciganov, ki so bili v Jasenovcu pobiti na posebej grozljivi način. O tem imamo v zadnjih letih tudi veliko novih znanstvenih študij hrvaških kolegov – zgodovinarjev, ki zelo načrtno in sistematično raziskujejo romski genocid. Ne samo poboje Romov v Jasencu, pač pa na številnih drugih moriščih širom po Hrvaški, in s tem dokumentirajo doslej javnosti premalo poznani del medvojnega dogajanja v NDH. Najnovejša znanstvena odkritja in izdane publikacije potrjujejo Šömnovo literarno sliko o množičnem uničevanju »Ciganov« v Jasenovcu. Uničevanje bi lahko bilo še večje, če bi imeli v taborišču krematorije, se pritožujejo nekateri »klavci«. Na vprašanje predstojnikom, kaj naj naredijo z množico zajetih »Ciganov«, dobijo kratek in jasen odgovor: »Kot so tiho prišli, tako naj neopazno odidejo«. Komentar k temu ni potre-

ben, odvrtno in sprevrženo do konca. Knjigo zaokroža poglavje *Romeo in Julija iz Jasenovca*, ki nam iz množice klavcev potegne tudi posameznika, ki je bil po sili razmer med rablji, a je vendarle s človeško vestjo kljub hudemu tveganju zase pomagal preživeti sicer redkim taboriščnikom. Za ceno popolnega tveganja, a v neznosnem besu tako, da je ustašu, namesto da bi žrtvi prerezal vrat, zasadil nož v njegove prsi in zbežal. Do Save in v njo. Vse, ki niso uspeli zbežati z njim in so padli pod kroglami razjarjenih ustašev, je s »klici na pomoč izginilo v megli, vse je odnesla voda. Reka Sava«. S tem se grozljivka iz Jasenovca konča in nas opominja, da naj se zlo ne ponovi. Trka na našo zavest, da ostanimo vselej in za vedno ljudje, ki bomo znali razumeti in poslušati tudi drugačne. In z njimi sobivati. Zla Jasenovca in drugih prizorišč »pekla na zemlji« med drugo svetovno vojno pa ne bomo nikoli pozabili in ga tudi ne smemo pozabiti. Zgodilo se je, spominjajmo se in Branko Šömen je k spominjanju dodal še en dragocen kamenček. Pretresljiv od začetka do konca, a literarno prepričljiv in vreden pozornega branja.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
mag. Tadej Ian

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
450 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 6,30 €